

ОРГАНИЗОВАЊЕ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ 1868. ГОДИНЕ

Прилог студији о утемељењу Народнoг позоришта и грађи за биографије глумаца

I Покушаји завођења сталног и професионалног позоришта у Београду између 1841. и 1868. године

Идеја о увођењу професионалног глумца у српско позориште стара је колико и београдски Театар на Ђумруку, прво престоичко позориште, отворено 4. децембра 1841. Свега десетак дана после прве дилетантске премијере, управа Театра објављује путем штампе своју намеру о завођењу сталног позоришта, позивајући оне који су спремни да се професионално посвете глуми, било да су већ наступали или тек желе да се одају овом позиву; позоришту су потребне и две глумице које би добиле одличне плате ако покажу способности за представљање и певање. Оглас је потписао Петар Радовановић, административни управитељ позоришта и професор Лицеја, и то *по налогу вишејшем* тј. по жељи кнеза Михаила Обреновића који је испољио интересовање за позориште још годину дана раније, на аматерским представама што их је организовао Атанасије Николић у Крагујевцу. Ако се узме у обзир чињеница да је српско позориште читаве две деценије после београдске иницијативе почивало на аматеризму и да је главна брига Јована Ђорђевића, управника новосадског Српског народног позоришта при његовом оснивању 1861. године, била неизвесност хоће ли се међу Србима наћи дилетанти, а нарочито дилетанткиње, који би се искључиво посветили глуми, онда се намера управе Театра на Ђумруку чини веома смелом, поготово што су за постојању позоришну делатност неопходни и многи други услови: зграда, репертоар,

новчана средства, организациона искуства итд. Срећом, у Београду су у то време деловали као професори Лицеја Атанасије Николић и Јован Стерија Поповић који су међу Србима не само највише знали о позоришту већ су и искусили, први као организатор дилетантских дружина и писац, а Стерија као најплоднији српски драматичар тога времена. Свакако, по њиховој иницијативи, уз подршку кнеза Михаила, Театар на Ђумруку је стекао салу са позорницом, репертоар оригиналних и преведених дела, финансијску помоћ за одржавање позоришта и сталне глумачке дружине, а од краја фебруара 1842. и професионалне глумце¹.

Оснивање загребачког Домородног театралног друштва 1840. године, са новосадским аматерима под уговором и платом, указало је на готовост дилетаната да се посвете професионалној глуми, а то је доказано и њиховим преласком у Театар на Ђумруку. Када је после шест месеци Вучићева буна принудила кнеза да напусти земљу, и када је позориште у политичком метежу и економској кризи затворено, глумци су били приморани да се одају другим позивима, јер у то време ни на ширем јужнословенском подручју није било театра у коме би наставили каријеру; Јован Капдеморд, Сава Марковић, Тома Исаковић, Јосип Ткалац, Никола Бадлај и неколико почетника изгубљено је за српску и хрватску позорницу, осим можда Јулијане Штајн која је могла да настави каријеру у неком немачком путујућем театру. Ниједан од њих неће се појавити на сцени београдског Театра код Јелена из

1847/48. године, осим Николе Ђурковића, уколико је он сарађивао у првом позоришту, што није доказано.

Пошто је августа 1842. изгубио место хоровађе придворника кнеза Михаила, Никола Ђурковић је прешао у Панчево као учитељ нотног певања у хору Катедралне цркве; тамо је компоновао црквене и световне песме, организовао мање хорске саставе с којима је гостовао и у Београду, наступајући и сам као солиста, а 1844. основао је са панчевачком родољубивом омладином аматерско позориште чији је рад био условљен цензуром немачких власти, јер је Панчево било средиште аустријске граничарске војне регименте.² Тражећи поље слободног деловања, Ђурковић је, са својим аматерима, нашао подршке у Београдској читаоници која је ставила у програм културног и просветног деловања и оснивање позоришта. У Панчеву, дружину су чинили аматери из разних друштвених слојева, нарочито младићи и девојке из богатијих и угледнијих кућа које су биле жаришта родољубља; поред њих, било је занатлија и ситних трговаца одушевљених националним покретом и позориштем. Прелазак у Београд значио је потпуно одавање глуми и лично одржање овом још несигурном професијом, па су са Ђурковићем пошли они који тиме нису губили много од друштвеног престижа и материјалног добра, као: трговац и колачар Јован Маринковић, кројач Стеван Алексић са супругом Аном, трговац а касније телеграфиста Јаков Крчединац са женом Маријом, затим Александар Живковић, Георгије Павловић, Александар Станојевић, Богосав Петровић (којима не знамо професије), двоје дилетаната придошлица из Велике Кикинде — Олга Поповићева и Петар Протић, као и неколико придружених Београђана — међу којима вреди поменути Лазара Прапорчетовића и Марту Јовановић који ће се, уз Марију Крчединац, Јована Маринковића и Стевана Алексића, појавити и следећих година у београдском позоришту.

Театар код Јелена издржавао се властитим приходима из којих су подмириване плате глумаца и друге материјалне потребе. Ђурковићев рад у својству управитеља, редитеља, глумца, писца и преводиоца чинио је основни допринос позоришту, уз сарадњу Јована Стерије Поповића који је и овом приликом писао нове и преводио туђе комаде, режирао, обављао рецензије и цензуришао комаде за извођење у својству начелника Министарства просвете,

а са својих просветитељско-морализаторских начела, у духу идеја његовог учитеља Доситеја Обрадовића. Затварање Театра код Јелена временски је повезано са одласком Стеријиним из Београда у Вршац 1848. године, као и са Мађарском револуцијом у којој је већина панчевачких глумаца подлегло војним обавезама и у бојевима изгинуло. Само ће неколико њих остати, уз Јакова Крчединца, у Београду да дају и даље представе. Године 1849. угасиће се и ови напори и Београд ће остати све до 1857. без позоришта, али не и без позоришне иницијативе.

Године 1851, представници младе интелигенције и позоришни љубитељи — ђаци, књижевници и политичари, окупљени у Београдској читаоници, стварају одбор од 22 члана са циљем да се изради предлог о оснивању позоришта. У низу чланака Србске новине подржавају иницијативу, залажући се за стални театар јер је време провизоријума прошло; материјална средства би се прикупила прилозима народа у читавој Србији. По налогу Министарства просвете шири позоришни одбор даје нацрт за први позоришни законодавни акт под називом *Устројење Народног театра у Београду*³, који предвиђа Скупштину и одбор од 9 чланова као управне органе и одбору ставља у програм надзор над театром, прикупљање прилога, подизање позоришне зграде, руковање имовином, одржање позоришта, бригу о репертоару и сталним глумцима. Влада одобрава Устав и поклања земљиште на Зеленом венцу за зграду, са две хиљаде дуката који ће се утрошити тек пошто одбор прикупи из прилога целокупну суму за зграду. Септембра 1852. започиње копање темеља, али се радови обустављају због подводног терена. Ова непредвиђена околност компликује читав подухват, исцрпљује и енергију одбора и материјална средства која се не увећавају новим прилозима јер читава земља запада у економску кризу. Нова се иницијатива рађа 1857. године у редовима омладинаца, чија добровољност не изискује веће материјалне потребе.⁴

Удружени преко лета 1857. под управом директора немачког путујућег театра Хуга Прајса, омладинци се осамостаљују већ од септембра под називом Дилетантско друштво омладине србске и вођством некадашњег глумца Ђурковићеве дружине, а сада адвоката Лазара Прапорчетовића. После Театра на Ђумруку у његовој првој, дилетантској фази, ово је други покушај Београда да створи позориште сопственим сна-

гама, без глумаца придошлица, наравно са аматерима, јер у то време нема још професионалних глумаца ни у Срба преко Саве и Дунава. С прекидима, омладинци су активни све до фебруара 1863. под разним управама: Прапорчетовића, затим књижевника Ђорђа Малетића, сликара Стеве Тодоровића и професора Матије Карамарковића. Режију воде Прапорчетовић, Марија Крчединац позната такође из Ђурковићеве дружине, повремено Малетић, Тодоровић, Карамарковић. Рад је добровољан, а приходи са представа намењени су подмирењу разних сценских потреба, као и за плате глумицама које треба и на овај начин одбровољити и охрабрити да се јавно прикажу на позорници. Репертоар претежно чине домаће историјске драме, према укусу и потреби патриотске и слободарски побуђене публике, па је омладинска сцена више одраз националних и борбених страсти неголи место са кога зрачи глумачка рутина и спретност. Уверени да стварају повољније услове за будуће стално и професионално позориште, добровољци жртвују *оно мало од дужности слободног времена, па и самом здрављу тако нужни ноћни одмор*. Дилетанти су млађи чиновници и ђаци Велике школе, и до данас су само некима од њих позната имена углавном по сећањима Стеве Тодоровића⁵ и Ђорђа Малетића.⁶ Међутим, аутобиографски запис глумице Милице Иличићеве допуњује овај број и даје податке о врстама улога које су неки од њих заступали: Лазар Прапорчетовић, Матија Карамарковић и Димитрије Јоксић — јунаке у историјским драмама и љубавнике, Никола Субашић — комичне роле, Димитрије Поповић-Пупче — интриганте, Панта Басарић — драстичне улоге, Јова Бата — карактерне роле, Ж. Димитријевић (касније адвокат у Неготину; умро 1898. или 1899) — мање комичне улоге, Лукић (касније окружни начелник) — глупе комичне ликове, Манојло Ранковић — јуначке улоге, Драг. Рајевић — љубавнике другог реда, П. Марковић — мање роле, Стојан Сарафкостић и Светозар Бантић — женске улоге, затим Стева Тодоровић, Милан А. Симић, Филип Глогић, неки Рушчуклић, извесни Миленковић, Глиша суфлер, и у историји српског позоришта знаменити Јован Кнежевић зван Цаца.⁷ Стева Тодоровић помиње као прву глумицу неку Јулку из Панчева, о којој се ништа више не зна, сем да је била неподобна за сцену па се кратко одржала на њој. Марија Крчединац била је и редитељ и глумица, али је ретко наступала јер је боловала од туберкулозе и убрзо је

умрла. Омладинцима није пошло за руком да дуже задрже ни Јованку Кирковићеву која је дошла из Прека. Глумице су морале да траже међу Београђанкама и успели су да наговоре Милицу Иличићеву да ступи на сцену од децембра 1857. године. Друга Београђанка, Марта Јовановић, није се дуго одржала јер је имала мало дара и неугодан глас.⁸ Она је 1862. увела у позориште своју кћерку Јелицу Јовановићеву којој је тада било тек дванаест година⁹, а у исто време је почела да глуми и Миличина сестра Теодора Иличићева¹⁰ која је имала много дара али је веома млада умрла од туберкулозе.¹¹

Значај Дилетантског друштва омладине српске не исцрпљује се само у његовој патриотској мисији; оно попуњава празнину у београдском позоришном животу све до 1863. а са прекидима и до 1868; у њему се окупљају млади људи који ће у каснијим позоришним годинама имати значајног удела у организовању, вођењу и помоћи, као: књижевници Ђорђе Малетић и Матија Бан, ликовни уметници Стева Тодоровић и Анастас Јовановић, одборници и управници Димитрије Јоксић, Матија Карамарковић, Малетић, Бан и други; што се глумаца тиче, многи ће бити активни у току неколико следећих година, а неки ће покушати да ступе или ће глумити и на београдским професионалним сценама 1863—1865, и од 1868. године.

Јован Кнежевић зван Цаца глумио је још у Театру код Јелена, под Ђурковићевом управом али је непознато да је наступио и на београдској омладинској дилетантској сцени 1858. године. По речима Милице Иличићеве, он је желео да оснује и поведе властито путујуће позориште и да би добио дозволу аустроугарских власти, морао је да поднесе уверење о свом позоришном стажу.¹² Добио га је у Београду, свакако од управника Лазара Прапорчетовића, што му је омогућило да се стави на чело дилетантског позоришта у Српском Чанаду 1859, или, што је вероватније, почетком 1860. Увећано новим члановима, ово већ професионално позориште започело је турнеју која га је у два маха довела у Нови Сад, новембра 1860. и јуна следеће године. Приликом другог гостовања, као што је познато, већина Кнежевићевих глумица стала је под окриље новосадске Српске читаонице и тако је 1861. основано знаменито Српско народно позориште у Новом Саду, под управом Јована Ђорђевића, први стални професионални театар у Срба.¹³ Нешто раније, крајем 1860, на ширем јужнословен-

ском подручју догодио се исто толико значајан подухват: у Загребу је основано Хрватско земаљско казалиште. Тако ће први пут бити створени услови за континуирано деловање професионалних глумаца, а тиме и за овладавање сценском вештином, што је било неостварљиво на аматерској позорници. Тек што би се ослободили драстичних почетничких неспретности и стекли нешто искуства, аматери су се враћали редовним дужностима и приватним професијама, а место њих су ступали пуки почетници који су имали да савладају прве сценске кораке, немајући при том у својој средини и у ближој прошлости боље узор, јер Београд није имао позоришта још од 1849. године. Тога су били свесни и дилетанти и чланови Позоришног одбора који је био заведен још 1851, а номинално је постојао и 1860. године.

Још је раније поменути Устав о уређењу Народног театра у Београду — који је 1852. године предложио први и шири Позоришни одбор Министарству просвете — предвидео као управну власт један ужи одбор од девет лица који би имао надзор над театром, заступао га, руковао имовином, бринуо о материјалним средствима, репертоару, глумцима итд. Из тога логично следи да су чланови овога другог, мањег одбора — морали бити људи не само блиски позоришту и његовим проблемима и потребама, већ и лица која су морала да имају поред знања, позоришне културе и склоности, још и нешто позоришног искуства. Такве је људе Београд имао 1860. године и сви су они били активни сарадници у омладинском дилетантском друштву као позоришни писци, управитељи или глумци (Малегић, Бан, Милан А. Симић, Димитрије Јоксић, Матија Карамарковић, Стева Тодоровић и други). Тај други по реду и ужи одбор прихватио се завођења сталног позоришта у Београду, па је ступио у преговоре с неким загребачким и новосадским глумцима. Пошто се ни после две године план није остварио, дилетанти су поново активни од краја 1862. године, али сада је и њима јасно да београдски позоришни живот неће моћи да почива на аматеризму, о чему су и они и одборници добили исте године очигледне потврде приликом гостовања групе професионалних глумаца из Загреба, а после њих и читавог ансамбла новосадског Српског народног позоришта.¹⁴

Већина загребачких глумаца који су се приказали београдској публици, критици и Позоришном одбору, бавило се глумом и пре оснивања Хрватског земаљског каза-

лишта 1860. године; Јосип Фрајденрајх (у Београду наступао под презименом Веселковић) био је добровољац на немачкој позорници још 1845; Марија Аделсхајм је глумила у Пожуну од 1846, затим у немачком позоришту у Бечу и у загребачком казалишту од оснивања; Ивана Бајзова је била члан немачког позоришта у Загребу од 1856, а следеће године приступили су му и Адам Мандровић и Стјепан Андријевић. Марија Перисова и Стеван Миховилов присутни су на хрватској сталној сцени од њеног оснивања.¹⁵ Сви су они имали за узор извезбане немачке глумце и стручну помоћ одличног педагога Јосипа Фрајденрајха¹⁶ У току седам београдских представа сви су хваљени: Фрајденрајх, због рељефне пластике у игри; Аделсхајмова се допала ефектним манирима драмске хероине и патетичном декламацијом по узору на немачку глуму; Мандровић, због изузетне културе говора и смисла за логично казивање текста, као и ширином дара који се огледао у ликовима из историјских драма, али и у типовима из народа; Андријевић — вештином приказа интриганата и комичних старца, а Перисова — сентименталних и наивних девојака. Поред високих признања у штампи, Загребчани су у атмосфери опседнутог Београда наишли на одушевљен пријем омладине, који је крунисан банкетом на барикадама у знаку братимљења српског и хрватског народа.

Крајем исте, 1862. године, београдској публици се представио млад и полетан новосадски ансамбл, који је тек нешто више од годину дана раније прерастао из дилетантске у професионалну дружину. Уз замерке због извесне педантерије у мимици, крутости у кретању и певања у декламацији (што је било својствено и неким загребачким глумцима, нарочито Аделсхајмовој и Перисовој) критика издваја таленте Димитрија Ружића, Драгиње Ружић, Лазе Телечког, Николе Недељковића и Љубице Коларовић. Публика свуда толико хвали глумце да боље не може бити, кнез Михаило их новчано награђује и они на општи захтев остају дуже у Београду него што је предвиђено.¹⁷

Природно, све похвале загребачким и новосадским глумцима морају се примити условно; и поред дужег или краћег непрекинутог глумљења у веома разноврсном и обимном репертоару, сценска вештина је и у Срба и Хрвата тек била на прагу неисцрпних проблема и тајни више сценске вештине, али оно што су приказали у Београду без сумње је било далеко изнад ама-

терског почетништва, што није измакло из вида нарочито одборницима. Ова су гостовања морала у сећањима да евоцирају позоришни покрет из 1851, неуспели подухват са позоришном зградом и неостварену намеру да се формира професионални ансамбл у Београду. Новосадско позориште је при том био супротан пример; до његовог стварања је дошло без многих написа, већања, планирања, ширих одборских састава, углавном заслугом једног човека — Јована Ђорђевића. Пошто је оформљена глумачка дружина, приступило се решавању других проблема, организационих, материјалних, питању зграде итд.

На основу статута, који је израдио књижевник и одборник Матија Бан под називом Устројство србског позоришног одбора¹⁸, одбор је подељен на три одсека: књижевни (за питања репертоара), вештачки (за глуму, режију и сценске потребе) и финансијски. Вештачки или артистички одсек, којим управљају Анастас Јовановић и Стева Тодоровић, дужан је да нађе искусног редитеља и веште глумце, као и добровољце којима ће у почетку бити допуњаван ансамбл. Ђорђе Малетић објашњава одбору у иницијативу овим речима: „Поред све добре воље и поред свега усилјавања добровољачких дружина, остала је глумачка дружина све једнако на истој мери... И најобичнији занат иште подужега вежбања и усавршавања, док се у њему дотера до лакоће и лепоте у извршавању, а да како не би глумачка вештина изискивала подужега труда, размишљања и вежбања“.¹⁹ Одмах на почетку, одборници покушавају да обезбеде новчана средства с највишег места или бар да се увере у изгледи; они у току аудијенције код кнеза Михаила излажу нови програм, очекујући да се он прими патронатства над театром што би са моралног становишта допринело успеху подухвата, а с материјалног донело државну субвенцију. Кнез, поучен неуспехом из 1851. године, обећава да ће преузети бригу над театром тек пошто се он одржи годину дана без државне потпоре, у ствари сопственим приходима, чиме би доказао да израста као стварна потреба, а не само као жеља за новотаријама. Приходи са представа у тада малом Београду, у импровизованој сали која је могла да прими од 300 до 400 посетилаца, били су сасвим неизвесна перспектива позоришној сталности, па зато одбор покушава да дође до новца прилозима грађана из читаве земље, обраћајући се преко штампе свим пријатељима народне просвете и напретка, наводећи пример Новог Сада и Загреба: „Београд већ

више од 20 година покушава да заведе стално позориште, и док је то Новом Саду и Загребу пошло за руком, Београд који је не само престолница кнежевине Србије него и центрум свега србства једнако остаје на дилетантским дружинама као у изобразеном свету каква незнатна варошица. И сама публика осећа празнину у своме друштвеном животу и све чешће понавља жељу о завођењу сталног и озбиљног позоришта...“²⁰

У очекивању резултата овог позива одбор формира у почетку полупрофесионалну глумачку дружину с којом нови театар започиње представе 24. фебруара 1863. под називом *Народно позориште у Београду*. У прво време, на чело дружине стаје као артистички управник, редитељ и глумац Димитрије Марковић, звани Кикинђанин, занимљива и до данас мало позната личност, присутан на нашим позорницама још од 1859. године, најпре у друштву аматера у Српском Чанаду, затим у путујућој дружини Јована Кнежевића, па кратко време у новосадском Српском народном позоришту од његовог оснивања, затим на загребачкој позорници и у Земунском дилетантском позоришту; од новосадских глумаца у Београд долазе преко једне мање путујуће позорнице — песникиња Драга Димитријевић-Дејановић, Јулка Степићева са оцем Пајом Степићем; затим из угашеног путујућег позоришта Јована Кнежевића — Милица Иличићева и њен брат Фотије Иличић; из некадашње панчевачке Ђурковићеве дружине — Стеван Алексић и Јован Маринковић; са земунске аматерске сцене — Наум Стојановић; из београдског аматерског позоришта — неколико дилетаната, међу којима се талентом истиче Јелица Јовановићева којој је тек тринаест година. У мају 1863. из загребачког казалишта прелазе — Адам Мандровић као артистички управитељ, први редитељ и глумац, затим Марија Перисова и Стеван Миховилов; међутим, највећи број долази из новосадског позоришта — Тодор и Марија Марковић, Милош Цветић, Марко Суботић, Васа и Марија Марковић и други. Глумачке миграције које су се одвијале најпре између Новог Сада и Загреба, нарочито су учестале оснивањем Народног позоришта у Београду, и услед тога што је глумачка професија била и код Срба и Хрвата тек у почетку, а тиме и број глумаца мали, ове су сеобе, изазване бољим материјалним изгледима, жељом за променом средине, међусобном конкуренцијом итд, озбиљно угрожавале реализацију планираних репертоара и стварале велике проблеме управама.

Због тога је, на иницијативу управника Српског народног позоришта Јована Ђорђевића, постигнута међусобна сагласност новосадског, београдског и загребачког одбора да ниједан неће ангажовати глумце из другог театра шест месеци по прекиду њиховог уговора с матичним позориштем.²¹

Одзив приложника, обазривих због узалудно утрошеног новца у недовршену зграду на Зеленом венцу, био је слаб, па су одборници морали властитим новцем да допуњавају буџет за издржавање трупе. После бројног одзива публике на представама у 1863. години, средином следеће приходи од посета су сасвим опали, па је дружина потражила излаз у гостовању ван Београда, и државна власт мења однос према одбору постављањем нових чланова 9. децембра 1864, у ствари готово истих лица из претходног одбора, с том разликом што сада одбор поставља Министарство просвете и прописује му задатке у десет тачака нових правила, израђених по претходном нацрту Матије Бана. Држава одређује и субвенцију од 1.200 талира, с тим да се половина употреби на издржавање глумаца, а остатак издваја у фонд за позоришну зграду. Глумци се враћају у Београд и започињу циклус представа 1. јануара 1865, али ни одређена сума није довољна за њихов опстанак, а највећу сметњу представља мала сала која ограничава приходе. Најзад, средином 1865, дружина се распушта актом Министарства просвете, с тим да се целокупна субвенција одваја за нову зграду; тиме се гаси без сумње до тада најкрупнији позоришни подухват у Београду — Народно позориште, које је било први целовито организован театар у српској престоници и претеча Народном позоришту из 1868. године.²² По затварању, већина глумаца се вратила у Нови Сад, Загреб или на путујуће сцене, а сви ће покушати да опет дођу у Београд када се буде заводило ново позориште, после три године. Преживео је и Позоришни одбор који ће бити активнији 1867. године покушајем да опет покрене питање зграде на Зеленом венцу и напором да исте године осујети једну немачку путујућу трупу да се одомаћи у Београду.

II Гостовање Српског народног позоришта Београду, 1867/68.

У пролеће 1867. године, један догађај је покренуо позоришну јавност у Београду, а о њему се чуло и преко Саве и Дунава, све до Темишвара у коме је тада гостовало

новосадско позориште са управником Јованом Ђорђевићем. После две године, поново је дошао у српску престоницу Карло Ремај са својом немачком путујућом трупом, у намери да ту и остане; издејствовао је дозволу за дужи боравак у Београду, окупио је и неколико наших глумаца, па је, поред немачких, давао и српске представе, изјавивши да ће основати стално београдско позориште. Пошто се ниједна професионална трупа није могла издржавати дуже време у тада малом Београду само од својих прихода, Ремај је молио Министарство просвете да му одобри субвенцију. Подршку је нашао у *Видовдану* који 16. маја пише да се Београду отварају изгледи да добије стално српско позориште, а временом и изучене глумце, уколико публика посетом помогне Ремајеве представе. Супротно томе, национално будна Србија назива ово — *највећим моралним шамаром који нам Немац пришти може и који ће до срца заболети не само нас Србе него и сваког славенског патриоту изван границе што Србина опасује*; лист се нада да ће театарни одбор чинити све могуће само да се ова брука за сада и за свагда предохрани.²³

Прочитавши напис у *Видовдану*, Јован Ђорђевић је написао из Темишвара своје пријатељу у Београду Јовану Бошковићу, иначе члану Позоришног одбора: „*Жао нам је и чудимо се да је наш Монитор београдски могао се тако навести дати, да тутне у своја недра ону ћораву notiцију о немачком банкротираним директору који ће Србији да оснује народно позориште. Ако утичете што у Видовдану чувајте га молим вас од таки будалаштина. Нису то маленкости, ако можда он тако мисли.*“ Даље, Ђорђевић обавештава Бошковића у овом писму од 4. јуна, да би новосадска трупа дошла у Београд на гостовање око 18. јуна, а можда и касније, после двадесетодневног задржавања у Земуну, интересујући се могу ли његови чланови да добију као аустроугарски поданици дозволу за прелазак у Србију од аустријског конзула у Београду, хоће ли им у Београду бити од помоћи какав одбор који би вршио контролу касе и бринуо о смештају глумаца, постоји ли покривена башта (арена) са позорницом или се тек мора градити итд. Очекује хитан одговор да би што пре знао куда ће с трупом.²⁴ Из садржаја овог писма се види да Ђорђевић ништа не зна о седницама Позоришног одбора које су држане у Београду тих дана, прва 23. маја, а друга 3. јуна, нити је Бошковић што знао о Ђорђеви-

ћевом предлогу јер је његово писмо, писано после ових седница, тек било на путу према Београду.

Између две поменуте седнице, 1 јуна, Одбор је добио писмо министра просвете којим тражи мишљење у вези с Ремајевим потраживањем субвенције, па је на другој седници, 3. јуна, одлучено да се привидно разиђе како би се избегао одговор министру, а сем тога, да се упутити позив новосадским глумцима за гостовање у Београду на краће или дуже време; Јован Бошковић је задужен да ступи у везу око тога с Јованом Ђорђевићем, пошто дозна где се он сада налази, јер са дружином стално лута²⁵. Док се Бошковић распитивао о Ђорђевићу, стигло му је писмо из Темишвара с питањима на која Бошковић није одговорио ни после два месеца. То се види из другог Ђорђевићевог писма, писаног у Вршцу 29. јула, у којем се помиње само Бошковићев телеграм, али Ђорђевић из овога не види оно што је главно — *можемо ли?* Зато и овом приликом понавља питања из првог писма, у недоумици неће ли се српска влада противити гостовању новосадског позоришта и хоће ли аустроугарска влада томе стајати на путу, што би Бошковић могао да дозна од аустроугарског конзулата у Београду²⁶.

Тек нешто јаснију ситуацију имао је Ђорђевић око половине августа, али не из Бошковићевог одговора, већ из писма Милана Јовановића-Морског који је о ствари разговарао у Београду са Бошковићем. Морски је дошао као делегат из Вршца у Београд, на другу скупштину Уједињене омладине српске која је одржана између 6. и 8. августа. Пре поласка, Ђорђевић га је молио да у Београду ступи у везу са Бошковићем. Морски одговара да су од стране Одбора чињени кораци код конзулата, али овај није овлашћен да даје дозволе за боравак у Србији; на друга питања Бошковић не може да одговори док се у Београд не врате одборници Милан А. Петронијевић председник и Милан А. Симић. Занимљиво је да Морски не помиње Ремаја ни његове представе, а то наводи на претпоставку да је он са дружином већ био напустио Београд, највероватније уочи омладинске скупштине. Морски каже да је у Београд стигло друштво крагујевачких аматера, под управом професора гимназије Радована Пејића, у жељи да својим представама увелича омладинску манифестацију, међутим (Морски цитира Бошковића) *београдска публика иште за свој новац нешто ваљано да чује и слабо хаје што г.*

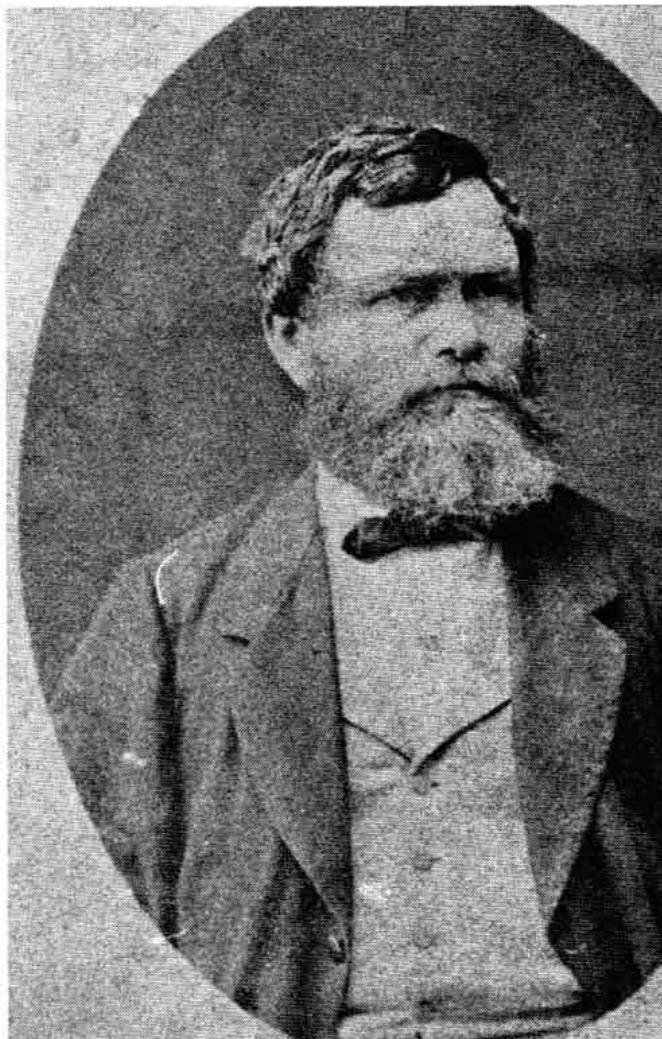
*Пеић апелира на родољубље са невештим глумцима.*²⁷ Могуће је да су крагујевачки аматери дошли у Београд с намером да омету Ремаја и његове представе, али је томе допринела већ и атмосфера око одржавања скупштине и њени закључци. Српска омладина је утицала на свакога да се само српски ради, нарочито у Београду где мора да се усредреди сав српски живот, а све српске тежње да се окрећу југоистоку. У таквој ситуацији Ремају је једино остало да што пре остави Београд²⁸. Да је он већ августа напустио српску престоницу, сведочи и писмо Министарства просвете Позоришном одбору од 26. августа у којем се каже да *...странски вештаци више никакве сметње чинити не могу, будући по даље од наше вароши.*²⁹ Тиме се исправља грешка коју је Ђорђе Малетић у својој *Грађи* начинио тврдећи, по несигурном сећању свакако, да је Ремај напустио Београд тек октобра³⁰ или тек после доласка Новосађана у септембру.³¹

Контакти између Ђорђевића и Бошковића, преписком и посредовањем Морског, не иду ни у прилог тези коју је опет Малетић изнео, и од њега је она касније безрезервно прихватана и једнострано понављана, да је иницијатива за долазак Новосађана потекла од београдског Позоришног одбора, или да они нису ни намеравали да гостују те године у Београду, већ су дошли сасвим ненадано, да паралишу рад српско-немачке дружине³². Документи сведоче да је таква идеја потекла истовремено и обострано, од Ђорђевића и Одбора. Из њих се види да је Ђорђевић био веома упоран у намери да доведе своје позориште у Београд, док је Одбор оклевао, а Бошковић, коме се чак приписује иницијатива, био је веома пасиван. До Одборовог одуговлачења је дошло, као што је већ указано, свакако и највише зато што су српске и немачке власти неповољно гледале на Ђорђевићев долазак у Београд из бојазни од антирежимских и националистичких демонстрација у време одржавања омладинске скупштине, а затим, због личних интрига којих Ђорђевић није био поштеђен ни после доласка у Београд³³. Пошто је скупштина одржана, отпала је велика сметња, али је Ремајевим одласком из Београда отпао и главни повод гостовању Новосађана. Међутим, баш је у августу председник Одбора, Милан А. Петронијевић, ступио у активну преписку са Ђорђевићем како би он ипак дошао у Београд³⁴. Одбор је свакако сматрао да би Ремај могао да се врати у Београд; поред тога, желео је да пружи Београђанима прилике да гледају добре

представе са извежбаним глумцима јер се они више нису задовољавали аматерским почетништвом; а затим, осећао се дужним да задовољи Ђорђевићеву упорност да гостује у престоници.

Било би сасвим једнострано тврђење, безрезервно прихватано у нашој позоришној историографији до наших дана, да су националне побуде, међу које иде и нерасположење према немачком путујућем позоришту, биле основни мотив Ђорђевићеве оријентацији према Београду. Праве разлоге треба тражити у општој, а посебно материјалној ситуацији која је пратила Српско народно позориште у последњим годинама. Оно је још од свога оснивања западало у кризе и Ђорђевић се трудио на све начине да га одржи и одбрани од напада у јавности. Још 1863. године, он је подвлачио његову културну и националну мисију међу Србима под туђом влашћу, бранећи га од доктора Данила Медаковића у новосадском *Напретку* који је тврдио да су Србима потребније школе па тек онда удобности као што је позориште³⁵. Према истом листу, новосадско позориште се 1865. године налазило у веома тешком положају: неродица и рђаве године, велики државни и други јавни терети, све је утицало на смањење прилога из народа за одржавање позоришта; поред тога, и Друштво за Српско народно позориште трпело је од малаксалости и нерада па је и услед тога опадало родољубиво одушевљење за позоришну ствар; на државну субвенцију се није могло рачунати, па су порасли трошкови покривани позајмицом из позоришног фонда који је стално крњен умањивањем камате. Ни глумачка дружина није боља од оне пре 3—4 године. Стање се једино може поправити штедњом, укидањем положаја управника кога би заменио редитељ, и смањењем глумачког ансамбла, односно отпустом десетак мање вредних чланова које би одменили дилетанти. О свим овим питањима дискутовало се и крајем сезоне, на годишњој скупштини Друштва у августу 1866. године, с већом пажњом на уметничке проблеме ансамбла, о којима је Управни одбор поднео реферат на основу Ђорђевићевог *Извештаја о позоришној дружини*³⁶; у њему је он нарочито нагласио да је за напредак глумаца и подизање сценског квалитета важно да ансамбл што мање гостује по другим местима, а што дуже да борави у Новом Саду. На предлог да се позориште, због кризе, привремено затвори, одговорио је Ђорђевић да је позориште неопходно народу; он је доказао да је број

од 20 глумаца потребан; предложио је да се за глумце организује курс из позоришне теорије што је прихваћено; његов предлог да се у Новом Саду подигне позоришна зграда одбијен је, јер се тада није могао улагати капитал у тај подухват. На скупштини је закључено да позориште треба убудуће да гостује само у оним местима

Јован Ђорђевић (1826—1900)

Jovan Djordjević, (1826—1900)

која би могла унапред да му гарантује покриће евентуалних дефицита³⁷. Показало се, међутим, да то није био у стању да гарантује ни Одбор у Новом Саду, па је Српско народно позориште пошло на гостовање септембра 1866, а вратило се у матични град тек после две године, септембра 1868, са преполовљеном трупом пошто је десетак глумаца ступило у новоосновано Народно позориште у Београду.

Са материјалне стране, Ђорђевић је могао повољно да гледа на Београд; београдска публика није имала прилике од 1865. године да гледа боље представе; у сећању на гостовање у Београду 1862. године, вероватно су остали прилози из поклона, међу њима и кнеза Михаила, а изнад свега одушевљени пријем у свим београдским

Јован Бошковић. Рад Стевана Тодоровића 1879.

Jovan Bošković, par Stevan Todorović, 1879.

круговима. „Са дружином Српског народног позоришта појави се нова дуга на облачном Талијином небу — казује Ђорђе Малетић. — После онаких (подвукао Малетић) представа залуд би покушала и много боља туђа дружина да се у нашем позоришту одржи³⁸“. Новосађани су побудили наклоност публике, критике, Позоришног одбора и, што је било важно за даља позоришна збивања у Београду, самога кнеза

Михаила. Ђорђевићева очекивања су се остварила: поред обилне посете и прихода, позориште је помогао Одбор субвенцијом од 100 дуката цесарских, покрићем путног трошка, поклоном кнеза глумцима о новој години, а по завршеном гостовању и дотацијом за накнадне расходе. Задржавши се више од четири месеца у престоници, цела трупа је предахнула од учесталих сеоба па је могла више пажње да посвети обнови репертоара. Још већа је била морална добит, јер су Новосађани успели да поврате поверење у домаће снаге и да створе ону атмосферу која покреће на акције³⁹. Међутим највећа је добит, по речима Јована Ђорђевића, била изражена изјавом кнеза Михаила, у току једне посете позоришту, да ће Новосађанима сазидати у Београду позоришну зграду.

Српско народно позориште је још 1862. године, приликом гостовања у Београду, покренуло Одбор на стварање сталног позоришта, па су одборници још тада покушали да придобију кнеза за ову ствар, рачунајући пре свега на његову новчану помоћ, а затим и на покровитељство над подухватом које би, без сумње, било извесна гаранција успеху. Кнез је тада сматрао да позориште мора да докаже да је стварна потреба, а то би се видело за годину дана, свакако према одзиву гледалаца. У току новог гостовања, кнез је видео две новосадске представе и том приликом морале су да му се наметну чињенице: Српско народно позориште одржавало се већ седам година, без државне заштите и потпоре, искључиво сопственим приходима и народним прилозима, све то још под туђинском влашћу; при том је ово позориште израсло у добро организован и предвођен завод који је далеко измакао испред почетништва што је кнез видео према игри глумаца и општем нивоу представа. Он није крио задовољство, нити је штедео комплименте пред Ђорђевићем приликом аудијенције у двору, али ни извесну бригу за даљу перспективу новосадског позоришта.

Кнежево лаконско обећање зграде на представи од 5. новембра произвело је, као што је добро познато, узбуђење у читавој престоничкој јавности, а посебан је утисак оставило на новосадске глумце и Ђорђевића, доводећи их истовремено у недоумицу из које су морала да следе питања: да ли је кнез наменио будућу зграду гостујућим театрима па тиме и новосадском, или је мислио на оснивање сталног позоришта у Београду уз евентуални удео Ђорђевића или неких глумаца; ангажманом најзад, није

ли изјава плод тренутног одушевљења и хоће ли нови покушај са зградом бити сличан ранијим, промашеним. Ђорђевић је у три маха молио за аудијенцију код кнеза, окупиран многим питањима. „Пошто сам му захвалио на великодушном обећању које ће правити епоху у културном развоју нашег народа, сећа се Ђорђевић у Грађи, — кнез одговори да је још за своје прве владе био пријатељ позоришта (мислио је на дилетантско позориште у Крагујевцу под Атанасијем Николићем 1840. године, и на Театар на Бумруку 1841/42); он ће се и сад заузети да српска престоница добије стално позориште — новосадски глумци нису више дилетанти и почетници, они представљају изврсно па би била штета да то што је тако лепо почело пође натраг или да пропадне“. Интересовао се до ситница како је Српско народно позориште основано и организовано, како се њиме управља, под каквим условима гостује итд. Ђорђевић му је морао говорити и о тешкоћама које прате рад, нарочито на гостовањима, због чега се у кнеза јавила извесна брига за његов опстанак. Из читавог излагања у току неколико посета, кнез је, и поред Ђорђевићеве личне скромности, морао да уочи његову заслугу за постанак и одржање позоришта, његово изванредно познавање свих практичних позоришних проблема, унутарњих организационих и најситнијих свакодневних, а изнад свега Ђорђевићеву истрајност у превазилажењу свих тешкоћа. Било му је јасно да је Ђорђевић позванији и кориснији у организацији и вођењу будућег позоришта од било кога београдског одборника, и зато му се на крају обратио питањем: „А кад позориште буде готово (подвукао С. Ј.) можемо ли на вас рачунати да нам дођете, па да и наше позориште удесите као што сте ово ваше удесили?“ Ђорђевић се сагласио, и како је тиме био ангажован од тренутка када зграда буде довршена, желео је бар приближно да зна како ће тећи послови на припреми за њено подизање, упозоравајући да би административни поступак око тога могао да разводни читав подухват. „Немајте бриге, одговорио је кнез, — ја кад предузнем какву ствар не мећем је auf die lange Bank“ (не одуговлачим — прим. С. Ј.)⁴⁰. Ђорђевић наводи у описима сусрета и разговора с кнезом да је он већ тада, јануара месеца изјавио да ће позориште зидати на новом земљишту код Стамбол-капије, што, наравно, није тачно, јер је доказано да је ову одлуку донео тек 12. марта, поклонивши тада из своје приватне благајне и 5.000 дуката царских за трошкове зидања⁴¹.

СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШЕ

Назив

У Београду, у недељу 5. Новембра 1867.

У ДВОРАНИ КОД „ЕНГЛЕСКЕ КРАЉИЦЕ“
представљаће се:

ГОСПОЂЕ

Х У С Л А Р

Песма игра у три радње по подској од грофа Фредра, пресео Л. Телеки

Л И Ц А :

Мајор	оми на једно	—	—	—	Телек
Ратмајстор	хусарске	—	—	—	Ружан
Кавалер војнички	рођиљете	—	—	—	Мариа
Лајвант Едмунд	на одмету	—	—	—	Стан
Косица Орсона	сестре	—	—	—	Два
Г-на Доктор	мајорске	—	—	—	М. Р.
Е-на Аманџа	—	—	—	—	Зуб
Совија, историа г-ђе Орсона	—	—	—	—	Мил. I
Мина	—	—	—	—	Мар. I
Мина	собраце	—	—	—	А. М.
Сувала	—	—	—	—	С. М.
Мартин	—	—	—	—	Вотни
Јован	хусари	—	—	—	Пелег

Збога се на подској д-бру Мајорске.

ПОСЛЕ ОВОГА :

Ш А Р А Н

Историа закрдја у једној радњи од Јов. Јовановића.

Л И Ц А :

Павле Дитраћ, пратар	Коларовић	—	—	—	—
Ана дома му	Мил. Рашић	—	—	—	—
Стано, његов син, српски препариод	Недељковић	—	—	—	—
Савла, у доминаму свроче	С. Максимовић	—	—	—	—
Футоски кнез	Харић	—	—	—	—

Збога се у Футоту, у Балчи.

ЦЕНЕ МЕСТА:

Седиште I. реда: 10 гр. — Седиште II. реда: 6 гр. — Седиште III. реда: 6 гр. — Стајање 4 гр.

Улазице могу се добити у дућану Хаџи-Димитрија у пече на каси.

ПОЧЕТАК РАВНО У 7 А СВРШЕТАК У 10 ЧАСОВ

Плакат са гостовања Српског народног позоришта у Београду, за представу „Госпође и хусари“ на дан 5. новембра 1867. године у дворани код „Енглеске краљице“

Affiche pour la représentation donnée par le Théâtre national serbe à Belgrade le 5 novembre 1867.

III Сарадња Јована Ђорђевића у подизању и организовању Народног позоришта

Још у току првих посета кнезу, крајем 1867. године, Ђорђевић је био практично ангажован у припремама за подизање позоришне зграде. Кнез је сматрао да би било корисно да прикупи планове и податке о зградама на територији Аустро-Угарске, у којима је новосадско позориште већ

одбору преко потпредседника Матије Бана, пошто је Одбор већ по своје статуту био задужен да брине и о подизању зграде, па је и званично питан за мишљење о плановима преко Министарства просвете⁴⁷. И ови су Ђорђевићеви списи упућени Министарству грађевина како би се њима користио архитекта Александар Бугарски коме је дато да нацрта нове планове, јер пређашњи планови које је урадио архитекта Касано 1852. године, нису одговарали новој локацији нити примедбама Одбора и Ђорђевића који су, између осталог, предвиђали и трећу галерију⁴⁸. Затим се приступило чишћењу терена код Стамбол-капије, а 19. августа 1868. положен је камен темељац. Предузимач Јосиф Штајнлехнер се обавезао уговором да ће зграду завршити до јесени следеће, 1869. године, и тек онда је имао да започне рад Народног позоришта⁴⁹.

Кнез је, међутим, још у почетку изјавио жељу да Народно позориште буде отворено с јесени 1868, како тврди Ђорђевић⁵⁰, то јест до 15. октобра исте године, како пише Малетић⁵¹. Ђорђевић је добро упамтио тај термин јер се тицао и њега лично пошто је тада имао да пређе из Новог Сада у Београд, па је на њему инсистирао у писмима београдским пријатељима, Одбору и Министарству просвете, нарочито после кнежевог убиства, позивајући се на обавезу према покојниковој жељи и вољи која се мора поштовати. Он је имао разлога да посумња у исход подухвата ако му се приступи тек после довршења зграде, крајем 1869. године, а главни повод била је намера позоришних управа у Загребу и Новом Саду да вежу са својим глумцима дугорочне уговоре и спрече њихов евентуални прелазак у београдско позориште, руководећи се при том искуствима из 1863. године. У том случају, београдско позориште би било лишено извезбаних професионалних глумаца и могло би да рачуна са дилетантима, а у најбољем случају са путујућим глумцима, што би се неповољно одразило на уметнички ниво, углед и престиж престоничког театра. У том смислу је Позоришни одбор упутио акт Министарству просвете, уз напомену да је о свему обавештен са приватне стране, тражећи од Министарства нека објашњења о својим компетенцијама како би могао што пре да распише стечај за глумце и осујети намере поменутих позоришних управа⁵². Довољно је упоредити садржај Одборовог акта са Ђорђевићевим *Меморандумом у ствари народног позоришта у Београду* да би се видело да је Ђорђевић та приватна страна која упозорава Одбор, јер се сви Одборови

ставови из акта налазе у Ђорђевићевом тексту у развијеној и образложеној форми. При том није битно да ли је Одбор имао текст Меморандума када је састављао акт, или је вероватније био Ђорђевићевим писмом упозорен на нове околности. Извесно је да је Ђорђевић и тим ставом, као и многим другим које је изнео у Меморандуму утицао на редослед и ток одлука и позоришних радњи, а затим и на правне акте Народног позоришта, као и на његову организациону форму. Због свега тога овај Меморандум заслужује већу пажњу од оне која му је до сада посвећена.

Ђорђевићев Меморандум у ствари Народног позоришта у Београду, очуван у целини у концепту и у својој завршној форми, остао је у нашој позоришној историографији непознат деценијама, све док на њега није указао др Миховил Томандл у својој књизи *Српско позориште у Војводини* из 1953. године⁵³. Износећи укратко садржај Меморандума, Томандл се летилично осврнуо на њега, немајући ни простора ни времена да га повеже са догађајима и организацијом београдског Народног позоришта или да провери неке своје ставове с њим у вези. Због свега се чини интегрални текст Меморандума потребним, уз напомену да су с њим у вези још три рукописа, сви очувани у *Архиву Војводине у Сремским Карловцима*⁵⁴:

а. *Пропратно писмо Јована Ђорђевића кнезу Михаилу уз Меморандум*. Концепт без датума

„Ваша Светлости!

По милостивом допуштењу Ваше Светлости, усуђујем се резултате мога седмогодишњег искуства, које сам као подпредседатељ позоришног одбора и управитељ народног позоришта новосадског од постанка овога института па до данас стекао, у приложеном овде под.) меморандуму Вашој Светлости најпонижније поднети.

Из овога ће меморандума милостиво увидити Ваша Светлост, да ово народно позориште ако и није било у стању подпуно и у свему постићи цјел ону, којој је намењено било, а оно јој се ипак приближавати почело, и своју животну снагу тиме показало и осведочило, што се толико дуго време, покрај свију велики незгода и препона одржати могло.“

Како се из садржаја види, писмо је имало да прати Меморандум којим је Ђорђевић хтео да упозна кнеза са својим радом и искуствима кроз историјат новосадског

позоришта (подв. С. Ј.). Међутим, у Меморандуму у ствари народног позоришта у Београду, новосадско позориште се једва помиње, па отуда закључујемо да цитирано писмо нема никакве везе са другим, београдским Меморандумом, већ с првим новосадским који је Ђорђевић намеравао да напише па га је и кнезу изгледа обећао, али је ова намера остала само у идеји. Она се, свакако, везује за оне Ђорђевићеве аудијенције код кнеза, у току којих се кнез до детаља распитивао о настанку Српског народног позоришта, његовој организацији, искуствима итд; пошто Ђорђевић није успео у кратком времену да изнесе ни колико нити како је желео и сматрао потребним, вероватно је понудио да све опише у том неоствареном новосадском меморандуму, желећи, можда, да тим начином заинтересује кнеза у већој мери и за своју личност и искуства и да тиме осигура свој долазак на чело београдског позоришта. Кнежева смрт, а затим и околности које су навеле Ђорђевића и београдски Одбор да делују брже и непосредније, учиниле су новосадски Меморандум беспредметним и утицале да се Ђорђевић посвети београдском Меморандуму, односно предлогу за организацију Народног позоришта. Овај други Меморандум, Ђорђевић је радио на брзину, али је претходно начинио скицу:

б. Концепт тема и теза за Меморандум у ствари народног позоришта у Београду

Он садржи оно што је у Меморандуму казано у развијеној форми, зато га овде не цитирамо.

ц. Меморандум у ствари народног позоришта у Београду

Овај је текст Ђорђевић упутио у Београд Намесништву кнежевог достојанства, уз напомену на његовом почетку, да је то онај Меморандум који је требало да напише по кнежевом налогу, свакако с намером да осигура успех својим ставовима.

Позван од незаборављенога Кнеза Михаила, да на основу седмогодишњег искуства, које сам као управитељ народног позоришта новосадског стекао, поднесем Њему меморандум, који би се као грађа при устројењу народног позоришта у Београду употребити могао, извршујем овај налог у толико, у колико ми то краткоћа времена, много — бројни позоришни послови, и немир и бриге, које су с овим положајем скопчане, допуштају.

Операт сам поделио у три главна дела⁵⁵, под овим насловима

1. Потреба позоришта као земаљског института; потреба и могућност да се позориште што скорије оствари.

2. Управа народног позоришта.

3. Позоришна дружина.

I.

Потреба позоришта као земаљског института; потреба и могућност што скоријег остварења ове идеје.

Да се народно позориште у престолници српској што пре (подв. Ј. Ђ.) оснује, то је и нужно и можно.

А.) Н у ж н о је за то, јер

1.) То је била више пута изјављена воља и жеља великога покојника, да се народно позориште још ове јесени у Београду оснује. Тога ради је и стављано у уговор свакоме предузимачу, да позоришна зграда мора бити још пре зиме готова; као што је покојни кнез и мени при опроштају изрично казао, да ће се и позоришна дружина устројити бар на два месеца пре но што зграда довршена буде.

2.) То иште и корист публике, да не би остала читаву годину дана без овог најплеменитијег духовног уживања. Јер то стоји као известно, да ако се ове јесени не установи у Београду позоришно друштво, никакво боље друштво са стране неће моћи у Београд доћи, да преко зиме представе даје, а са слабијим друштвима и дилетантским представама није ништа поможено.

3. Ако се још ове јесени не заведе позоришно друштво за Београд онда је слаб изглед да ће то и идуће јесени моћи бити, бар не онако, како би желити било. Ево за што:

Бољима и извежбаним глумцима надати се за сад, да ће доћи од новосадског и загребачког народног позоришта. Али то је само за сад, а после врло тешко, јер

а) што се тиче загребачког друштва, ондашњи позоришни одбор, да би се осигурао са својим члановима, склапаће с њима уговоре не као до сад на једну него на три године. Оданде дакле ко још ове јесени не узможе доћи у Београд, неће моћи ни на годину, јер ће бити уговором везан, који ће се за љубав јавноме моралу и реципроцитету морати респектирати и од стране београдске позоришне управе. На тај начин из Загреба на годину не би могао нико доћи, осим ако који тамошњи члан за

ову годину не буде онде ангажован. Бољи чланови сви ће бити ангажовани, а са лошијима неће бити ништа поможено.

б) што се тиче новосадског друштва, ту могу бити два случаја. Или ће прва главна скупштина закључити, да се позоришна дружина на сваки начин, ма и са големим жртвама одржи, и онда ће и новосадски одбор по примеру загребачкога своју дружину на више година уговором везати. Или ће иста главна скупштина — видећи, да се овако даље остати не може, а несмејући на веће жртве одважити се — закључити распуст дружине. У случају распуста потражиће гдекоји чланови други начин живота, а гдекоји ће покушати, да на своју руку раде, и као приватно друштво по мањим местима путују. Ни од једни, ни од други неће бити никакве користи више. Који дотле себи други начин живота нађу, ти или неће штети, или неће моћи више натраг у позориште ступити. А који се и буду вратили, ти ће дотле већ много позаборављати и из позоришног такта изићи. Који се пак из приватни трупа (ако се такове још дотле узмогу одржати) буду јављали, ти ће донети са собом сву ону разуданост, шарлатанерију, игноранцију, суровост, једном речи све врсте деморализације, која код овакви друштва влада, и од које се после тешко или никад више одучити не могу. Оваки су чланови још гори од почетника.

4.) Ако се дакле ове године ништа не буде предузимало, онда се по до сад реченом на коцку ставља континуитет србскога позоришта, а с тиме и постепено развијање и напредак позоришне вештине, и опасност је ту, да ћемо онда, кад би требало да се позоришна радња с већим успехом настави и продужи, опет онде бити, где бејасмо пре седам година, кад смо с новајлијама и невештацима позоришну радњу започели, и често и по гдекоји измет у дружину примати морали. А то би био губитак труда и времена, који се не би могао накнадити.

Б.) Можно је пак због тога, што су ту сви услови који су за остварење нужни:

1.) Позоришна дружина може се саставити из бољи чланова новосадског и загребачког позоришта, ако се устројење позоришне дружине 1. августа т.г. закључи.

2.) Позоришна зграда по свој прилици биће до онога времена кад би се представе започети имале, бар изнутра готова. А баш ако и не би била готова, не

стоји ништа на путу, да народно позориште преко зиме и у гостионици представе даје, и да ваљано организирана позоришна дружина довршење позоришне зграде дочека, а не да зграда готова буде, а да се у њој или никако, или само с почетницима почети мора.

3.) Позоришна субвенција ако буде на издржавање позоришта обраћена, моћи ће покрај штедне довољна бити на позоришне потребе. У случају, ако ипак не би довољна била, и ако се не би могло (ни изузетно) штогод из државне касе додати, могле би се оне четири собе с леве стране бине, које су по инцинировом начрту као собе за облачење глумаца назначене, преобратити у дућане, и приход отуда к субвенцији додати, почем би и онда још довољно места за ту потребу остало, две собе доле и четири горе.

II.

УПРАВА НАРОДНОГА ПОЗОРИШТА

Најважнији проблем, али уједно и најтежи за решење. И ипак од начина, којим се реши, зависи у највећој мери обстанак и будућност института самог.

Код разни позоришта разни су начини покушавани. Ја ћу да их пређем појединце.

1.) Било је случајева, где је државна субвенција давана приватном предузимачу, па овоме сва управа предана. — Ово се а) не слаже с достојанством народног завода; б) ту је отежчана свака контрола од стране државне власти; в) чланови позоришни изложени су самовољи и користољубљу предузимача; г) предузимач такав не заступа с једнаком вољом и идејалне и материјалне интересе института, него обично овима жртвује оне, јер је тако рећи упућен и приморан на спекулацију; д) најпосле и искуство сведочи, да су сви такови покушаји несретно прошли; као што је било 1845. газдовање Бартајне у Пешти, и 1863.—1864. Фрајденрајхово у Загребу.

2.) Има где је управа позоришта поверавана једноме или више њима од глумаца, и то или самостално, или под главном управом којега већег чиновника државног. Ни једно се није показало да је добро.

Прво је што се неслаже, да једна иста особа буде коме и друг равноправан и старешина. То су појмови који се узајамно искључују.

Једини случај могао би се навести Ифландов у Берлину, али и тај сведочи баш то што сам мало пре казао. Ифланд је био више друг, него старешина, и још мање од друга, јер је од њи и ћушан бивао.

Један глумац дакле не може бити. Тим мање могу то више њи, јер ће се ретко кад сложити. Сваки ће к себи да дере.

Али самоуправа глумаца не вреди ништа ни под главном управом којега вишег чиновника државног, такозваног интенданта. Јер овај или ће разумевати управу, или неће. Ако је не разуме, онда постаје играчком они глумаца, којима се поверава, и отуда извиру непрестане плетке, свађе, скандали, туживања итд. А ако се и разуме у управи, опет му други званични послови не допуштају, да се само с позориштем бави, а без тога цела му управа врло мало вреди.

3.) Покушавано је у Хамбургу с Лесингом, у Вајмару са Гетеом и Шилером, да се управа позоришта (као у Вајмару) или бар естетична контрола (као у Хамбургу) преда људима књижевним. Ни то није ишло. Лесинг, ма да је глумце штедљиво и нежно критиковао, морао се већ после два месеца тога посла оканити, и своју критику једино на позоришна дела ограничити; а у Вајмару Шилер се наскоро аратосиљао ближега дотицаја са глумцима, а Гете је 1817. морао положити дирекцију услед интрига позоришни чланова, које су у дворским круговима подпоре нашле. Види се дакле, да се ни први женијални мужеви Немачке не могуше одржати у лавиринту позоришни плетака; чему је узрок био нешто њихов искључиво идејални правац и непознавање практичног позоришног живота, а нешто и ограниченост њиховог делокруга.

4.) Најчешћа је управа позоришни одбор, са мањом или већом зависношћу од земаљске власти, и један члан тога одбора као непосредни управитељ позоришта, са мањим или већим ограничењем од стране одбора.

У овој форми управе налазе се сви елементи, који се ишћу за ваљану управу позоришну. А што ипак и покрај ове форме ретко где напредује позориште, узрок је не у форми самој, него или у том, што делокруг ова три фактора (државне власти, позоришног одбора и позоришног управитеља) један према другоме точно означен и омеђен није, или ако се осим

ови фактора решавајући уплив допусти и другима факторима, који у овом организму места немају. Овде разумем пресу и публику, или поједине њене чланове, који се често још и својим грађанским и социјалним положајем одликују, и чији је глас обично меродаван. И преса и овакви поједини гласови из публике мешају се врло често у позоришну управу, и то баш у онај део управе, где им је уплив најшкодљивији, т.ј. у дисциплину, свагда у корист овоме или ономе позоришном члану, који је свакојаким маневрима знао наклоност и симпатију њину задобити, па сад ову на своје себичне цјели злоупотребити намерава.

Околност ову са пресом и публиком принуђен сам особито акцентуирати, јер из сопственог искуства знам, да су ми ова два непозвана фактора за време мога директоровања више сметње, посла и неприлике правила, него што се и помислити даје. Уместо да напред корачам са дружином, принуђен сам био сваки час застајати, и с најништавијим лапалијама посла имати, јер су ове лапалије у очима велике публике биле ствари од веће важности него и сам институт. Где се год ова два зла уселе, новинарски реклам и партајска протекција публике за поједине глумце, и где год се управа позоришта на ту протекцију освртати мора, ту је крај свакој озбиљној радњи и озбиљноме напретку, ту почиње деморализација, која мало по мало и све здравије елементе окужи. А ми смо Срби баш овој зарази врло приступни! Наша је преса тако изопачена, да јој треба пара у Европи тражити; а наша публика је тако примитивна, у стварима естетичним тако без критике, у стварима морала тако еластична, а при том у суђењу тако нагла и страстна, осим тога је обично свака полуизображена варошка публика тако љубопитна, и за скандале тако радо разбира, да није ни мало чудо, ако искрено признамо да ће позориште, ако се злу овоме не буде на пут стало, тим више на штету него на корист бити.

Стати се пак може на пут тако, ако сва три фактора управе буду на свом месту; ако им делокруг буде точно означен и омеђашен; ако им радња буде сложна и (што је најважније) доследна.

Ово ће моћи бити само онда, ако се при опредељивању делокруга поједини органа управе буде ишло на то, а) да се послови контроле одлуче од послова администрације; б) да се артистично-литерарна администрација одлучи од ад-

министрације економске; в) да се свагде уведе најкраћа процедура, јер код позоришта скоро су сви примери такви, да не могу дуго за решењем чекати, а да не буде отуда штете по институт.

Сад појединце о свима.

А.) Министар просвете.

Он води у име државе врхован надзор над позориштем. Он поставља чланове позоришног одбора и између њи он поставља председника, подпредседника, главнога благајника и управитеља позоришног.

Он прима извештаје о радњи ови органа, и у случају сукоба каквога између њи решава он.

Б.) Позоришни одбор.

Чланове именује министар просвете из броја они књижевника и познавалаца позоришне вештине, од којих се може надати, да ће позоришту и савету и делом у помоћи бити. Број чланова није ограничен, и желити је, да се овде све боље снаге списатељске искупе, да се не би која забачена боља снага одала на перманентну опозицију у преси, као што то често бива. У број чланова спада увек и управитељ.

Одбор држи свака три месеца редовну седницу, а по потреби и изванредну чешће. Једанпут у години држи главну скупштину.

Делокруг одбора би био

1.) Претрести радњу управитељеву за прошлу годину, и поднети о њој извештај министру.

2.) Сачинити с управитељем буџет за идућу годину. Одређује почетак и свршетак сезоне; трајање ферија; предплату и предплатне цене; улазне цене; слободне улазнице на дуже време.

3.) Старати се за умножење реперторије и одређивати, који се комади могу примити у реперторију.

4.) Одређивати по домашају позоришнога дохотка и субвенције број плаћени глумаца; укупну своту месечни гажа; и максимум и минимум од гажа.

5.) Са управитељем сачинити план предавања за позоришну школу; старати се за учитеље у позоришној школи.

6.) Држати испите са глумцима, који желе да постану стални чланови, и давати им сведочење квалификације.

7.) У случају одпуста којег позоришног члана решити, да ли се исти члан наново

у дружину примити може; и ако је исти члан сталан био, да ли има какво право на пензију.

8.) Прешне предмете, због којих се цео одбор скупити не би могао, решава председник сам на предлог управитељев. Овамо спадају н.пр. одредити, кад ће се изван предплате давати представе; кад ће се цене и уколико повишавати; каква ће се условља са страним вештацима склапати.

В.) Управитељ.

Управитеља именује министар. Као такав он је уједно и члан позоришног одбора и чиновник министарства просвете.

Његов делокруг:

1.) Са позоришним одбором саставља буџет за идућу годину.

2.) Одређује дневну реперторију.

3.) У границама одређенога позоришним одбором броја глумаца, укупне своте месечни гажа, и максимума и минимума од гажа предлаже одбору сталне и редовне чланове, а привремене поставља сам.

4.) Он саставља с одбором план за позоришну школу; надгледа је; предаје и сам предмете за које се учитељ не би нашао; извешћује одбор о успеху школе; учествује у испиту глумаца.

5.) Он дели роле.

6.) Држи надзор при пробама и представама.

7.) Он води дисциплину над укупним позоришним персоналом, изриче и извршује све врсте казни, па и сам одпуст од института. Од његове пресуде нема апелације. (Правила дисциплинска израдиће се доцније; ту се могу употребити правила новосадског и загребачког театра).

8.) Он прави нужне предлоге одбору. Прешне ствари може и усмено јавити председнику одбора и од њега усмено решење добити.

9.) Он даје одбору с концем сваке године извештај о својој радњи.

Г.) Главни благајник.

Он прима субвенцију из државне касе. Њему доноси приход од позоришних представа и од предплате позоришни касир и контролор. Он издаје новце на упуство председника одборског.

III.

ПОЗОРИШТНА ДРУЖИНА

Редко има позоришта где су глумци одиста оно што треба да буду. Обично су и у изобразењу и у моралу испод оне мере која се од њи искати мора. Узрок је томе највише, што редко који од своје воље и из унутрашњег позива ступа у друштво, него само онда, кад га гвоздена спољашња нужда нагони, и кад га све друге надежде и изгледи изневере; што даље редко који ступа у друштво, да је за позив овај иоле спреман. Такови сматрају позориште само као утежиште где ће се од оскудице сачувати моћи, док им се гдегод бољи изгледи за други начин живота не створе.

Томе злу много доприноси и понашање публике према глумцима. Публика редко кад зна удесити према њима прави тон. Или их више презире, или их више одликује, него што заслужују, и тако сама прави од њих сад парије, сад опет деспоте.

Народно позориште треба да ово зло искорени. Треба за тим да иде, да се стави глумаца подигне и интелектуално и морално. Глумац треба да буде човек изобразен, па ће га онда свако поштовати.

Да се глумац како треба и з о б р а з и, то ће бити задатак позориштне школе; да буде уредан, то ће бити задатак строге позориштне дисциплине.

Позориштна школа.

Задатак њен биће, да глумце свему научи, што им за њихов позив треба. Овамо спада тачно знање матерног србског језика (граматика, метрика, прозодија, стилистика); разумевање главнији славенски језика; знање бар једнога од изобразенији западни језика (немачки, француски или талијански); декламација; естетика; психологија; мимика; теорија драме; познавање најславнији драматски производа свију народа; митологија; географија и историја србска и свемирна; музика, певање, цртање, борење, играње, пливање, јахање, гимнастика.

Не разумевам овде систематско и научно знање свију ови предмета, нити виртуоску способност у споменутиим вештинама, него само што је отуда за њихов позив нужно.

Ова би школа морала бити за све чланове облигатна, а да би било што већег успеха, добро би било наредити, да се после неког времена држе испити, и да се члан,

који испите са задовољавајућим успехом положи, постави у одличнији положај, т.ј. да постане стални члан.

На испиту би председавао председатељ одбора са још неколико одборни чланова, који би се коцком бирали, осим тога би присуствовао и управитељ позоришта и професор дотичне студије.

Дисциплина.

Ништа није важније од ње, и ништа није теже код позоришта, него њу одржати.

Овде ће бити нужно:

а) дисциплински закон, који би делио заслужнима награде, а преступницима казне. Закон треба да буде строг, али строгост треба опет да буде законита.

б) извршење дисциплине да се преда једино управитељу, и од његове пресуде да не буде апелације. Како има апелације, тако је крај важности управитељевој.

в) ако би се ипак за нужно нашло извесне преступе ставити пред суд одбора, онда би најбоље било за сваки такви случај суда делегирати коцком петорицу чланова одборски.

Категорије чланова.

1.) *Привремени*, који нису нигде код позоришта били, и које би управитељ у известном броју и са известном платом (н.пр. четворо са платом од 4—6 дуката) на пробу узимао. Ови би били као нека семинарија за будуће глумце из којих би се попуњавало особље народног позоришта, или би се образовала мања друштва за путовање; за годину дана походили би позориштну школу, проба, представе, вежбали би се у мањим ролама, и после године дана — ако између тога времена не буду отпуштени, авансовали би међу

2.) *Редовне чланове*. Међу ове би сад спадали сви бивши чланови београдског, новосадског или загребачког друштва. И ови, ако не буду напредовали, могу бити отпуштени, а кад испит са добрим успехом положи, онда ступају у број

3.) *Стални чланова*. Овима треба дати одличнији и сталнији положај. Треба да буду ангажовани до смрти, да им се повећа плата, да им се обезбеди пензија, а да им се у то урачуна сво време, које су код ма којег народног позоришта служили.

Помоћно особље.

- 1.) Капелник и учитељ певања.
- 2.) Касир, државни чиновник с кауцијом.
- 3.) Контролор, позоришни чиновник без кауције.
- 4.) Гардеробар и гардеробарка.
- 5.) Машиниста са помоћницима.
- 6.) Фризер са помоћницима.
- 7.) Разноситељ и реквизиитор, може бити уједно и чувар куће.
- 8.) Приматељи улазница; то могу бити деца и жене помоћнога особља.

Плате

Да имају умерену сталну плату, која да им се при крају месеца издаје. У случају праве болести код иначе доброга члана могла би се правити изнимка, и њему дати каква накнада.

Да имају хонорар од сваке представе, који да им се издаје после представе. Тим ће се многа зла избећи:

- а) непрестано трчкарање и мољакање новаца унапред;
- б) честе хотимичне болести;
- в) грамжење за лепим ролама;
- г) лењост и индоленција.

Додатак за стан, огрев, гардеробу да престане, исто тако и користнице појединцима. Место тога ваљало би осигурати свакоме члану издашну награду равну месечној плати, коју да прими свршетком године на тај начин, ако у течају године ни за какав већи преступ кажњен био није.

Као што је речено, Ђорђевић је доставио Меморандум Намесништву кнежевог достојанства, а одатле је упућен потпредседнику Позоришног одбора Матији Бану на оцену. Пре него што цитирамо његово мишљење, вреди се осврнути на питање када је Ђорђевић свој текст послао у Београд, оставивши га недатираним у очуваном концепту. То је свакако учинио после кнежеве смрти 29. маја (јер се позива у уводном делу на обавезу према незаборављеном владару) и свакако после 8. јуна, када је Одбор упозорио Министарство просвете на хитност избора глумаца (зато што би се позвао на Меморандум који је, кад је стигао Намесништву, прослеђен Бану са знањем заступника Министарства просвете, а не на обавештење са приватне стране). По свој прилици, Бан је добио текст крајем јуна, па је написао оцену почетком јула,

што се наслућује из њеног садржаја у којем Бан истиче да Одбор намерава да распише глумачки конкурс овог, истог месеца, а то је имао бити јул како се види из другог одборског акта.⁵⁶ Баш због те хитности, Бан не би одуговлачио са оценом Меморандума, а у Ђорђевићевом писму Јовану Бошковићу, писаном 22. јуна 1868, каже се да ће с предлогом (свакако Меморандума) бити готов за 7—8 дана.⁵⁷

д. Извештај о Позоришном меморандуму г. Ђорђевића⁵⁸

По упутству високог Намесништва а са знањем г. Заступника Министра Просвете, примивши меморандум што га је по заповести незаборављенога Кнеза Михаила имао Њему лично у ово доба поднети г. Ј. Ђорђевић, управитељ новосадског позоришта, имај част, као што ми је и наложено, поднети о садржају истога кратак извештај:

Меморандум, као што се види, писат је од човека који је скроз упознат са свима позоришним потребама, са многобројним и тешким незгодама у обзиру глумачког персонала, и с начином којим се могу и потребе подмирити и незгоде савладати, а то по искуству црпљеном из најбоље уређених позоришних установа у Европи — може се већ напред рећи да ако се назори г. Ђорђевића усвоје, ова установа, која је у нас државном проглашена и од публике тако узхитно поздрављена, биће постављена на чврст темељ, и имаће у себи све услове брзог и врсног развијања.

Овде би неуместно и одвећ дуго било упуштати се у подробно разлагање речених назора. Исти ће бити скупоцен материјал за Одбор, који ће имати да изради Позоришни штатут.

Точка управо коју г. Ђорђевић као најхитнији посао најјаче акцентуира, та је, да се

а) Одбор конституише још у овом месецу и одма да приступи радњи; иначе добићемо зданије а остати без друштва

б) Да тај одбор буде већи и надлежнији од досадашњег како би могао свладати многостручне послове које особито у почетку доноси са собом уредно заведење ове нове установе.

Нећемо другче добити у Београду вештијих глумаца него узевши неке из Новосадског, а неке из Загребачког друштва. Но да бисмо те могли добити, ваља знати да у идућем августу и новосадска и загре-

бачка управа понављају на три године уговоре са својим глумцима, па ако ми не поштамо пре тога времена да ангажирамо за идућу јесен особе које нам требају, сви ће се, у неизвесности шта ће у Београду бити, ангажирати тамо. Тад бисмо ми добили позоришну зграду, а остали без позоришне дружине, или с пуким дилетантима, с којима би се воља наше публике к позоришту охладила већ у почетку.

Треба дакле да се Одбор без одлагања (конституише) па да концем овога месеца распише глумачки конкурс за јесен.

Досадашњи Одбор није довољан ни по броју, ни по надлежности неких чланова. У њему треба да буду људи вешти финансији и драматској вештини. То је први услов напредовању ове вештине и новчаној штедњи; јер ако вештина не узнапредује, позориште пасти ће у незнатност и мртвило, а ако се неки позоришни приходи буду губили рђавом администрацијом, а трошило се буде с друге стране без рачуна и без контроле, позориште ће много више новчаних жртава захтевати.

Ове битне разлоге који, пошто се хоће до цели доћи, не допуштају одлагања, г. Ђорђевић подупире и тиме, што је више пута велики Покојник изјавио жељу и вољу да се народно позориште још ове јесени у Београду оснује, па је тога ради и стављено у уговор предузимачу да позоришна зграда мора бити још пре зиме готова. Но, вели он ако то и nebude, моћи ће се представљати у лањској сали, само да небисмо остали без друштва.

По свему што је наведено види се да први корак који треба учинити у овој ствари јесте тај, да се одмах образује Одбор, па да му се брига о свему повери.

Тим ће се Министарству просвете уштедети терет; а пошто г. Заступник тога министарства има пречих и важнијих послова државних који му не дају времена да мисли о избору лица која би могла најбоље цели одговарати, то ја имам част поднети у приложеном списку имена сљедујућих на оцену.

Још у процесу оснивања Народном позоришту је био неопходан закон о његовом правном статусу и организационом уређењу. Из ранијих година Одбор је наследио статут о својим надлежностима, на основу којег је деловао и у 1868. години, али је новија пракса показала да је тим прописом из 1864. године нејасно дефинисана компетенција одборника, због чега је дошло до неспоразума између Одбора и Министарства просвете.⁵⁹ Поред тога, обиман пред-

стојећи организациони програм и бројни послови с њим у вези, превазилазили су могућности малог Одбора из 1864. године, и зато је Матија Бан, уз оцену Ђорђевићевог Меморандума, доставио министру просвете имена лица којима би требало проширити Одбор. Министар је актом од 13. јула 1868. укинуо стари Одбор и одредио нови, постављајући за одборнике осамнаест лица⁶⁰: Филипа Христића за председника; Димитрија Матића за потпредседника; за чланове књижевно-уметничког одсека: Јована Ђорђевића, Ђорђа Малетића, Јована Бошковића, Стојана Бошковића, Анастаса Јовановића, Матију Бана, Стевана Тодоровића и Александра Бугарског; као чланови финансијског одсека постављени су: Милан Давидовић, Емилијан Јосимовић, Милан А. Симић, Димитрије Јоксић, Јанаћко Рошу и Арса Лукић; за секретара је одређен Милорад Поповић. У истом акту је наглашено да је најпреча дужност новог Одбора да састави пројекат позоришног статута и да га поднесе преко Министарства просвете влади на одобрење. Док нови статут не буде озакоњен, Одбор ће деловати у смислу старог из 1864, што је практично значило да може одмах, не чекајући нови закон, да приступи формирању глумачке дружине, у духу Ђорђевићевих порука и интервенција Одбора.

На својој седници од 15. јула, Одбор је задужио књижевно-уметнички одсек да начини предлог позоришног статута (а Јована Бошковића да сазива седнице одсека) који ће бити достављен Државном савету преко министра просвете пошто буде разматран претходно пред целим Одбором и усвојен. Одсек је израдио предлог после месец дана и поднео га Одбору који га је допуњавао и мењао на седницама од 21. и 22. августа, а 2. септембра доставио Министарству, образлажући основне замисли у њему формулисаним.⁶¹ Државни савет је прогласио 15. октобра (уз одобрење Намесништва од 17. октобра) коначну верзију закона, чији је текст Министарство доставило Одбору после два дана, уз пропратно писмо којим се одборници извештавају да је Намесништво у име кнеза (у смислу члана III новог закона) поставило државног саветника Филипа Христића за председника Одбора, а министар просвете (према истом члану) је поставио професора Велике школе Јована Бошковића за потпредседника; даље, Одбору се налаже да изради предлог правила о дужностима позоришног управитеља и главног благајника, и да предложи Државном савету, односно министру просвете лица за исте положаје.⁶²

На седници од 23. октобра, председник Филип Христић је саопштио одборницима да је одмах, чим је добио поруку, предложио за управитеља Јована Ђорђевића, (пошто му је Одбор наменио ово звање још 19. августа), како би био што пре потврђен од владе. Што се тиче предлога за дужности управника и главног благајника, одлучено је да се томе послу приступи чим се попуне три упражњена места у Одбору.⁶³ На основу накнадно достављеног предлога, министар просвете је прописао правила под називом Дужности позоришног управитеља, којима је допуњен члан XIII закона.

Зачетак основних начела првог закона о Народном позоришту садржан је у Ђорђевићевом Меморандуму, али су на коначну његову концепцију и формулацију утицала још два текста, на основу којих се могу пратити фазе у његовом настајању. То је предлог Књижевно-уметничког одсека, достављен Одбору под насловом Устав народног позоришта у Београду,⁶⁴ и Одборова измењена или допуњена варијанта овога предлога, достављена Министарству просвете под истим називом.⁶⁵ Поређењем садржаја Меморандума са овима из одсековог и одборовог пројекта, као и коначне верзије која носи наслов Закон о уређењу Народного позоришта у Београду,⁶⁶ могуће је уочити у којој мери су утицали Ђорђевић, књижевно-уметнички одсек и најзад Одбор, а на крају виши органи (Министарство просвете и Државни савет) у току његове израде. Због тога следи текст закона, с напоменама о пореклу садржаја и формулације сваког његовог члана:

*У име Његове Светлости
Књаза Србског
Милана М. Обреновића IV
намесници Књажевог достојанства
Проглашавамо, да је државни савет под
15. Октобра 1868. године Но. 878 решио,
и да смо ми одобрили и одобравамо*

Закон

о уређењу Народного позоришта у Београду

Чланак I.

Народно позориште у Београду установа је, која стоји под врховном управом министра просвете и црквених дела.

Начело о Народном позоришту као државној установи усвојено је према Меморандуму и његовим поглављима Управа народног позоришта и Министар просвете

(али свакако и по замисли кнеза Михаила), с том разликом што позориште не стоји под врховним надзором министра просвете како је Ђорђевић замислио а одсек и Одбор прихватили већ под његовом врховном управом, по предлогу министра просвете и одлуци владе.

Чланак II

Позоришни одбор састављају 17—19 одборника, заједно с председником и подпредседником.

У начелу прихваћен Ђорђевићев предлог о проширеном Одбору, с тим што је ограничен број чланова (према Ђорђевићу — број одборника је неограничен, по одсеку — 18 до 24 члана, према Одбору 17 до 21).

Чланак III

Председника позоришног одбора поставља Књаз, на предлог Министра просвете и црквених дела, за време од три године. Подпредседника поставља сам министар на предлог Министра просвете и црквених дела, такође на три године; а чланове на предлог одбора на неопређено време.

Предлог из Меморандума, поглавље Министар просвете, са разликом: председника Одбора не поставља министар просвете; мандат председника Одбора је временски ограничен.

Чланак IV

Одбор држи сваког месеца свој редовни састанак, а ванредно, кад председник нађе да треба, или на предлог управитељев, или на писмену жељу тројце одборника. Председнику је заменик подпредседник.

Према Ђорђевићу, Одбор држи седнице једном у три месеца, изванредне по потреби и чешће, а једном годишње и главну скупштину (по примеру новосадског Друштва за Српско народно позориште). Свакако из обзира на бројне задатке Одбора, одсек је предвидео једну седницу месечно, што је прихваћено, као и одсекова формулација целог овог члана.

Чланак V

Да би одлука важила, довољно је да су на састанку деветорица чланова. Но за предлог нових чланова треба да буду две трећине.

У Меморандуму нема помена о кворуму; одсек предвиђа седам чланова, а Одбор девет. По Одборовом пројекту формулисан је цео овај члан.

Чланак VI.

У круг радње позоришнога одбора спадају ови послови:

1. Одбор рукује имовином позоришта. Предлог Одбора.
2. Бира и одпушта чланове представљачке дружине, кад сам нађе да треба, или на предлог управитељев, и одређује им појединце плату и остале користи.
- Предлог из Меморандума, поглавље Управитељ, тачка 3, с разликом: управник не одлучује о постављењу било које категорије глумаца (по Ђорђевићу, он поставља привремене глумце, а Одбор редовне и сталне).
3. Саставља позоришни буџет за годину дана (Меморандум, поглавље Управитељ, тачка 1) и концем маја подноси га министру на одобрење, одлучује о свима потребама позоришним у границама буџета и стара се да подмири све своје трошкове одређеном државном помоћу и својим приходима (додано по предлогу Одбора, с тим што су врховне власти изоставиле изгледе на ванредне субвенције од стране Министарства просвете).
4. Води бригу да се умножи зборник комада који се играју (репертоар — прим. С. Ј.), одређује који се комади могу примити и задржати у зборнику (Меморандум, поглавље Позоришни одбор, тачка 3) и прегледа месечно распоред комада, који се изигравају (предлог Одбора).
5. Стара се за позоришну школу и њено увођење (уопштена формулација из Меморандума, поглавље Позоришни одбор, тачка 5).
6. Држи испите које глумци имају да полажу и издаје им сведочанства о томе (Меморандум, Позоришни одбор, тачка 6).
7. Од времена до времена даје извештај у јавним листовима о позоришним представама, а на крају године о целокупној радњи позоришта. Предлог одсека.
8. Одређује почетак и свршетак позоришном годишњем времену и трајање одмора (Меморандум, Позоришни одбор, тачка 2).

9. Одређује цене предплатне, улазне и слободне улазнице (Меморандум, Позоришни одбор, тачка 2).

10. Стараће се уобште о свему што се тиче унапређења народног позоришта, радећи у кругу овога закона (Предлог одсека).

Чланак VII.

Хитне и ванредне а мање важне ствари (као представљање изван предплате, повишавање цена, услове уговора са страним уметницима „гостима“ итд.) може одлучити и председник са управитељем (Меморандум, Позоришни одбор, тачка 8), али у првој седници ваља таку одлуку да поднесу одбору на накнадно одобрење (додано по предлогу одсека).

Чланак VIII.

На састанцима одборским одлучује већина гласова. При једнакој подели гласова одлучује она страна на којој је председник. То исто вреди и за пододборе, које ће одбор према потреби одређивати (Предлог одсека).

Чланак IX.

Извод из записника одборског штампаће се у званичним новинама. Одсек предвиђа штампање у било којим новинама, а закон у службеним, односно Србским новинама.

Чланак X.

Одбор ће израдити себи пословник и правила за ред међу представљачком дружином.

Ђорђевић се у Меморандуму нарочито залаже за дисциплинска правила, али не предвиђа ко би поднео њихов пројект. Формулација овога члана преузета је из одсековог предлога.

Чланак XI.

За мање иступе у дужности позоришних чланова, суди сам управитељ по правилима која ће прописати позоришни одбор, а за веће изборни суд одборски од петорице одборника, који ће свагда бирати на месецу дана. Но исти чланови не могу бити избрани за идући месец.

Усвојено из Меморандума, поглавље Дисциплина, варијанта под б), са Одборовим додатком о промени чланства сваког месеца.

У п р а в и т е љ

Чланак XII.

Позоришни управитељ државни је чиновник. Њега поставља Књаз на предлог министра просвете и црквених дела а по саслушавању одбора. Начело из Меморандума, поглавље Управитељ, са изменом од стране врховне власти: поставља кнез, а не министар просвете.

Чланак XIII.

Позоришни управитељ осим заједничког рада са одбором (по чланку VI) има још да врши посебне послове, које му министар просвете и црквених дела на предлог или по саслушавању одбора прописао буде.

Ђорђевић је у Меморандуму поделио дужности управника у две групе: на оне, у којима самостално одлучује, као: одређује дневни репертоар, бира и поставља привремене глумце а редовне и сталне предлаже Одбору, надгледа рад у позоришној школи и предаје у њој, дели роле, држи надзор на пробама и представама, изриче све врсте казни на које глумци немају право жалбе, прави нужне предлоге Одбору, одлучује у хитним случајевима са председником Одбора, подноси извештај Одбору о свом послу. Друга врста његових компетенција и права на одлуку, колективне је природе: управник је аутоматски и члан Одбора, па може, као сваки одборник, да утиче својим гласом на Одборове одлуке. Одсек и Одбор, у својим пројектима закона, усвајају Ђорђевићеве принципе, али уносе извесне измене које или проширују или сужавају самосталност управника. Тако одсек додаје: управник удешава дела за представу (он је и драматург) и стара се за сценирање (Одбор: и ставља их у сцену), даље, ограничава право изрицања казни само на мање преступе, и ставља Одбору у дужност да бира и поставља све категорије глумаца. Одбор усваја предлог Ђорђевића са изменама одсековим, и са своје стране додаје; управник подноси Одбору сваког месеца извештај о представама, успеху и владању глумаца и стању имања, а осим тога, он одређује недељни (а не дневни) репертоар. На основу свих ових пројеката, измена и допуна, министар просвете је прописао правила о дужностима управника, уз јасније формулације неких послова: стара се у току проба и представа за правилност језика, поправља језик у текстовима који ће се изводити, тумачи глумцима карактер и важност комада и обраћа им пажњу на особину

њихове улоге, прибира нове комаде и предлаже их пододбору за репертоар, руководи позоришном библиотеком, уредник је издања позоришних дела. Ова правила предвиђају три пододбора (за репертоар, дељење улога и дисциплинске поступке) и први пут уводе редитеља, али само као техничког руководиоца проба и представа⁶⁷.

Г л а в н и б л а г а ј н и к

Чланак XIV.

Главни благајник такође је државни чиновник, и поставља га Књаз на предлог министра просвете и црквених дела, а по саслушању позоришног одбора.

Формулација врховне власти.

Чланак XV.

Нарочите дужности главног благајника прописаће министар просвете и црквених дела на предлог или по саслушању одбора, имајући придржавати се основа тога, да се у обзиру на послове новчане и рачунске благајник мора придржавати правила и прописа постојећих или која се буду установила за државно рачуноводство и за новчане послове државних каса, и да се рачуни позоришне касе подносе на преглед главној контроли, под свима условима и са свима посљедицама, које уопште за све државне рачуне постоје.

Формулација врховне власти.

П о з о р и ш н о о с о б љ е

Чланак XVI.

Позоришно особље састављају:

а. сви стални, редовни и привремени чланови представљачке дружине,

б. питомци,

в. све помоћно особље.

Цело позоришно особље стоји под непосредном управом позоришног управитеља. Категорисање је извршено према Меморандуму, поглавља Категорије чланова и Помоћно особље, са изузетком питомаца које је Ђорђевић назвао привременим члановима. Израз „питомац“ потекао је са Ђорђевићеве стране нешто касније (в. Записник са седнице Одбора од 16. августа) па је унесен у Одборову варијанту закона.

Чланак XVII.

Стални чланови су они, који се приме као редовни из којег другог народног позоришта, а имају добрих сведочанстава о уметности и врсноћи својој. Они се, по потреби, могу подврћи практичноме испиту. Привремени чланови су они, који се приме на неко време на оглед, па ако покажу успех, увршћују се у редовне чланове. Питомци су ученици у позоришној школи, о којој ће одбор прописати особита правила. За звање сталног члана Ђорђевић сматра, а одсек прихвата, да су неопходни сваком глумцу добро положени теоријски и практични испити; Одбор и закон их предвиђају само по потреби, стављајући у изглед ово звање и на основу писмених сведочанстава из позоришта која напуштају. Ђорђевић предлаже за сталне глумце боље плате, доживотне ангажмане и пензије, а одсек се залаже за плате у висини професорских, уз периодске повишице сваке пете године, као и за посмртну плату сталним и редовним глумцима.

Према Ђорђевићу, одсеку, Одбору и закону, редовни глумци су они који долазе из већих, народних и сталних позоришта (на пример, из новосадског и загребачког, а не из ког путујућег театра) с већим искуствима и писменим препорукама. За разлику од сталних чланова, овима се може откарати ангажман.

Привремени чланови су, према Ђорђевићу, почетници, без икакве праксе, будући ученици глумачке школе. Одсек даје неодређену дефиницију за привремене чланове: то су они који се узимају неко време на пробу и који ступају у ред редовних чланова ако положи испит; ни Одборова дефиниција ове категорије, а ни она у закону, није много јаснија; ипак, она се назире као прелазна варијанта између питомца и редовног глумца и као категорија предвиђена за мање познате и афирмисане, углавном млађе глумце приватних путујућих театарара и мањих позоришта, који се узимају на оглед да би тек посведочили свој дар.

Чланак XVIII.

Број позоришних чланова и питомца, као и помоћног особља и њихове плате, одређиваће позоришни одбор према свом буџету и својим средствима.

Меморандум, поглавље Позоришни одбор, тачка 4.

Чланак XIX.

Цело позоришно особље прима плату из позоришне касе, одакле ће се сталним члановима и пензије давати по правилима, која ће сам одбор прописати, и према средствима новчаним, која му на расположењу стајала буду.

Предлог о глумачким пензијама преузет је из Меморандума, са залагањем одсека и Одбора. Ђорђевић и одсек предлажу пензије само сталним члановима, а Одбор још и редовним. Закон усваја прву варијанту.

Чланак XX.

Сталним и редовним члановима позоришта може се одредити посмртна једномесечна плата у име трошкова из позоришне касе. Напомена уз члан XVII.

Позоришно имање

Чланак XXI.

Позоришно имање састављају:

- а. позоришна кућа с местом својим, и местима и зградама, које би позориште набило или на поклон добило,
 - б. сав позоришни прибор,
 - в. новчана помоћ коју држава даје редовно у почетку сваке рачунске године,
 - г. дохоци од предплате и појединих представа,
 - д. поклони, прилози и завештања.
- О позоришном имању нема речи у Меморандуму; члан је у целости усвојен по предлогу одсека.

Завршетак

Чланак XXII.

Закон овај почеће важити од дана потписа. Препоручујемо нашем министру просвете и црквених дела, да овај закон обнародује и о извршењу се његовом стара, властима пак заповедамо, да по њему поступају, а свима и свакоме да му се покорава.

17. Октобра 1868. године
у Београду

(М. П.)

М. П. Блазнавац с. р.
Јов. Ристић с. р.
Јован Гавриловић с. р.

Закон о уређењу Народног позоришта резултат је пре свега и претежно Ђорђевићевих ставова и предлога садржаних у Меморандуму не само у погледу његовог садржаја, већ веома често и према дословном преношењу формулација. Њиме су прихваћене његове основне тезе о форми управе, извршним и управним органима и односу ових према претпостављеним институцијама, затим већина предлога о дужностима и компетенцијама тих органа. Законом је предвиђена и Ђорђевићева подела глумаца на категорије, донекле и услови за стицање појединих категорија, затим Ђорђевићев предлози о увођењу глумачке школе, право глумаца на пензију итд.

Што се тиче удела књижевно-уметничког одсека (или боље рећи Јована Бошковића који је по свему судећи обавио посао у име одсека), овај се више и готово искључиво односи на формулацију закона и његових чланова према Ђорђевићевом пројекту него на промену садржаја⁶⁸.

Веће интервенције у предлогу закона начинио је Позоришни одбор преношењем неких дужности са управника на Одбор и пододборе (самоодлучивање при избору привремених чланова и питомаца, затим при подели улога и изрицању дисциплинских казни). По Одборовом предлогу предвиђени су пододбори за одређивање дугорочнијег репертоара, дељење улога и дисциплинске поступке, као и звање редитеља. Ове разлике не би се никако могле тумачити као резултат несугласица између Ђорђевића и Одбора, већ пре као узајамни договор, јер се мора имати у виду да је Ђорђевић био члан књижевно-уметничког одсека, односно Одбора, па је и он сарађивао на пројектима закона, у почетку повремено, а од октобра, 1868. када је коначно прешао у Београд, и стално⁶⁹.

Осим тога што је Меморандум послужио за израду закона својим начелним ставовима, он је и предлозима за практично решавање текућих потреба утицао на време отварања позоришта (пре довршења нове зграде, дакле у 1868. години, а не крајем следеће), затим на решење потребе за привременом позоришном зградом (предложио је да то буде сала код *Енглеске Краљице*, у којој је гостовало Српско народно позориште 1867/68. године⁷⁰) и најзад, на време формирања глумачког ансамбла, што је било од утицаја и на његов састав, а тиме у знатној мери и на будући сценски (глумачки) израз, па чак и на репертоар Народног позоришта на његовом почетку.

IV. Конкурс за глумце Народног позоришта у Београду

Одлука Министарства просвете о формирању новог Позоришног одбора садржи и налог одборницима да што пре поднесу Предлог устава позоришта у оснивању; међутим, како извесни Одборови послови, међу које је спадало и формирање глумачке дружине путем конкурса, нису трпели одлагање, Одбор је овлашћен да делује у оквиру компетенција садржаних у старом и још увек важећем статуту, усвојеном још 9. децембра 1864. године. На основу члана шест тога статута, а из обзира што ће позоришна зграда бити готова почетком идущег лета (1869. године) па се ваља постарати да прве представе не спадну на *просте дилетанте*, нови Одбор је одлучио већ на својој седници, одржаној 15. јула 1868, да Јован Бошковић, Димитрије Матић и Матија Бан поднесу на следећој седници текст огласа за глумачки конкурс⁷¹ који је прихваћен 18. јула и објављен у *Србским Новинама* 3. августа са следећом садржином:

Стечај

Одбор за стално народно позориште у Београду, приступајући задатку своме, по ком има да састави и глумачку дружину, расписује тога ради стечај под овим условима: Сваки глумац и глумица, потпуно вешти нашем српско-хрватскоме језику који би желели да ступе у београдску дружину, имају се писмено пријавити потпредседнику београдскога позоришног одбора г. Димитрију Матићу, означивши точно у пријави својој:

а, место и годину рођења,

б, садашње поданство,

в, свршене науке и језике које знају,

г, године глумовања у којем народном или приватном позоришном друштву,

д, које улоге изигравају (да ли трагичне, драматске у опште или комичне) стручно и у којима би се поред својих стручних могли још употребити,

ђ, коју плату сад добивају месечно.

Да је ко заиста био глумац, ваља да поднесе сведочбу од одбора, управитеља или ма којег одборника, под којима је служио. Уједно потоњи чланови наши треба да поднесу изјаву, да су вољни подчинити се законима и уредбама, које би долазиле од наше законодавне власти или од позоришног одбора.

Рок стечају траје од 20. Јулија до 15. Августа по староме календару 1868. године. Примљени чланови треба да буду у Београду до 1. Октобра, а представе ће се почети 1. Децембра ове године.

Из седнице, држане 18. Јулија, 1868. године у Београду.

Секретар,
Милорад Поповић
Председник позоришног одбора,
Ф. Христић, с. р.

Умољавају се сва словенска уредништва, да би изволела овај стечај штампати у својим листовима.

Мада је рок за пријаву глумаца био веома кратак (дванаест дана од објављивања у штампи до закључења конкурса), одзив је био бројан, и то с разних страна: из Београда, Новог Сада, Загеба, са широк територија Војводине и Хрватске. Захваљујући једном очуваном и необјављеном документу, познато нам је који су се глумци и почетници интересовали за београдско Народно позориште. Наиме, пошто су молбе кандидата пристигле потпредседнику Одбора, секретар Милорад Поповић Шапчанин начинио је списак имена пријављених са изводима њихових молби и подацима о старости, месту рођења, школској спреми, глумачком стажу. Извод је интересантан као попис и преглед, с незнатним изузецима, свих лица која су се у то време бавила глумом, или су била спремна да се одају сцени, не само у Срба, већ и са ширег јужнословенског подручја.⁷² Поред кандидата пријављених о року, у њему се налазе и они који су се јављали накнадно, све до новембра исте године, како се види из датума неких очуваних молби⁷³.

1. Мита Марковић⁷⁴, бележник у Рудни, рођен 1835. у Кикинди. Био је управитељ дилетантског друштва. 8 гимназије и математике. Имао је 50 форинти као члан београдског друштва. Сваковрсне роле, особито: интриге⁷⁵.

2. Милка Гргурова, глумица српског новосадског друштва⁷⁶. Рођена у Сомбору 1840. Има сведочанство од г. управитеља. Представља роле љубазница у трагедији и драми, у конверзационим и шаљивим играма. Садања плата $50+4+2+3=59$ форинти⁷⁷. Наша поданица⁷⁸.

3. Милош Цветић, рођен у Чуругу 27. јуна 1845. Члан је загребачког казалишта⁷⁹. Игра роле љубазника. Није поднео сведочбу. Плата му је садања 45 форинти с једном представом.

4. Никола Недељковић, рођен у Новом Саду 1839. године. Учио је мимо основних 1 разред гимназије. Служи код народног друштва у Новом Саду од 16. јула 1861. Представља: љубавне и јуначке и пева сам и у хору. Плата $50+4+2=56$ и део у четири годишње кориснице.

5. Марија Недељковић, рођена 1845. у Новом Саду. Члан новосадског позоришног друштва. Служи од 16 јуна 1862. Представља средње љубавне роле у шаљивим делима и пева у хору. Плата $25+3+1,5=29,50$ форинти и четири годишње кориснице.

6. Марта Јовановића, из Београда (родом из Земунa). Има сведочанство од Ремаије Немца⁸⁰ и неког попа из Суботице⁸¹. Вели да је слушала и нешто драмске теорије и т.д. Наш поданик.

7. Марко Суботић, из Панчева. Рођен 1837. Служио је у дружини Чекића⁸², београдској, загребачкој казалишта и новосадског народног позоришта. Има сведочбу од новосадског народног друштва. Представља интриганте и пева у хору. Плата $35+3,50+1,87=40,37$ форинти и учешће у 4 кориснице.

8. Рахила Поповића, из Ирига. Рођена 1846. Играла је из родољубља у добровољачкој дружини у Иригу. Управа те дружине препоручује је као најревноснијег и најбољег члана⁸³.

9. Глигорије Чобанић, родом из Ковиља у Аустрији. Тражи се за реквизитера. Као такав служио је у Новосадском народном друштву. Под нашом заштитом⁸⁴.

10. Коста Живковић (с његовом сестром⁸⁵, рођен 1848), учитељ у Мокрању, крајински округ. Аустријски поданик. Није до сада био глумац. Учио гимназију и препарандију у Сомбору. Садања му плата 100 талира са станом и огревом.

11. Димитрије Коларовић, рођен у Земуну (има) 39 година. Свршио 2 реалке. Служио је 1861. па до данас у загребачком казалишту и српском народном позоришту. Има сведочбу добру. Игра комичне старце и друге роле у драми и трагедији. Плата $45+4+2=51$ форинта са корисницом.

12. Љубица Коларовића. Рођена 1838. Служила је у загребачкој и новосадској позоришној дружини где се и сад налази. Игра љубавне и достојанствене роле у трагедији, драми и комедији. Плата $50+4+2=56$ са корисницама.

13. Никола Зорић, члан новосадског народног позоришта још од 1861. године. Рођен 1830. По гласу сведочбе игра шаљивце старце, старије јунаке и очеве у драми и трагедији. Пева у хору. Плата $50+4+2=56$ са корисницама.

14. Петар Јовановић, из Парца у Војводини. У јуну ове године ступио у новосадско позориште. Учио полугимназију и 1 разред препарандије. Почетник је. Има сведочбу. Плата $20+3+1.50=24.50$.

15. Никола Рашић, рођен 1840. у Земуну. Члан народног новосадског друштва од 1863. године. Аустријски поданик. Учио основну школу. Представља стручно драстичне комичне улоге, а даје се употребити и у другима. Пева у хору. Плата $25+3+1.50=28.50$ и кориснице. Али г. управитељ сведочи да му је плата била заиста умерена⁸⁶.

16. Милева Рашића, рођена 1842. у Земуну. Члан новосадског народног позоришта од 1863. Аустријска поданица. Игра с успехом старе комичне роле и остале по потреби у озбиљним комадима (мимо љубавних). Плата $40+3.50+1.87=45.37$ са корисницама.

17. Младен Бошњакловић, члан српског народног позоришта. Има 30 година. Рођен у Београду. Служи код позоришта од 1864. Представља мање и веће улоге у трагедији, драми и комедији. Замењује шаптача, пева у хору. Разуме се у музици. Учио три разреда гимназије. Плата $30+3+1.50=34.50$ и кориснице.

18. Паја Маринковић, из Панчева. Рођен 1832. Учио 2 реалне. Члан народног позоришта од 1863. Игра старачке роле и очеве у озбиљним комадима и шаљивим. Био је управитељев заступник од 6 јануара до 30 септембра 1864. Сад је економ. Плата му је $50+5+4+2=61$ и кориснице. Аустријски поданик.

19. Јелена Маринковића (из Панчева), из Чакова у Банату. Глумица српског народног позоришта у Новом Саду од фебруара ове године. Плата $25+3+1.50=29.50$ и кориснице.

20. Фотија Иличић, из Чанади. 22 године стар. Служио при разним друштвима, само не у новосадској позоришној дружини. Игра јунаке у јуначким, жалосне у конверзационим и очеве у шаљивим комадима. Сад је члан Степићева друштва у Чакову⁸⁷. Плата 35. Пет разреда гимназије.

21. Ђорђе Вучетић, из Земуна. Рођен 1835. године. Сад је слагач у државној штампарији. Био је у српском народном новосадском позоришту од 1862. до 1864. Изиграва старачке роле. Уме и певати у хору. Плата 30 форинти.

22. Тодор Марковић, из Титела, рођен 1841. Био је глумац 5 година код новосадске, београдске и Кнежевића дружине. Пева соло баритон. Плата му је била 50 форинти. Игра комичне, а употребљив је и за остале⁸⁸.

23. Марија Марковића, из Бечке река, рођена 1843. Била је глумицом 2,5 године у новосадској и београдској дружини. Изгала је достојанствене улоге, а употребљива је за конверзацију. Плата 20 форинти.

24. Алекса Савић, (са женом), рођен у Земуну. Има 34 године. Био је глумац у београдском и новосадском друштву. Игра шаљиве улоге стручно. Пева тенор. Плата му је код г. Степића у Чакову 85 форинти. Ту је урачунао и женину заслугу⁸⁹.

25. Лазар Поповић, из Врањева. Рођен 1838. 2 разреда гимназије. Члан новосадског народног позоришта. Био је у Загребу 5 година. Свега као глумац служи 8 година. Игра љубавнике. Плата 50, слободан стан, и на огрев.

26. Марија Поповића (Пецко), из Кошица. Рођена 1829. Глумица је 9 година. Сад је у Загребу. Игра улоге достојанствене у озбиљним и шаљивим комадима. Плата 75⁹⁰.

27. Ђорђе Пелеш, учитељ сиколски. Рођен 1846. у Новој Градишкој. Свршио 5 разреда гимназије. Био је у новосадском народном позоришту 3 године и 8 месеца. Плата му је била 30 форинти са накнадом за стан и огрев. Играо је старачке улоге и младићске.

28. Паја Степић, из Велике Кикинде. Има 41 годину. Свршио 4 гимназије. Служио код Кнежевићевог и народног позоришта. Све је био суфлер. И сад то тражи.

29. Тоша Јовановић, Степићев зет, има 22 године. Учио 4 гимназије. Био је у позоришној дружини Поповића, Протића и Крагујевачкој 3,5 године⁹¹. Представља љубавне и комику. Плата 35.

30. Јулка Јовановић, Степићева кћи, 21 годину стара. Глумила је у позориштима: новосадском 6 месеца, у Београду

све док је трајало позориште и 3 година под управом свога оца. Плата јој 40 форинти. Љубавне у трагедији и све уопште.

31. Марија, Степићева нећака, 15 година стара, из Велике Кикинде. 4 месеца под управом очином. Игра наивне улоге, а може се употребити и у трагичним. Плата 25 форинти.

32. Марко Станишић, из Панчева, рођен 1839. Од 1865. године члан је новосадског позоришта. Игра млађане љубавнике друге врсте и озбиљне у шалвим комадима. Плата $30+3+1.50=34.50$ и кориснице.

33. Јован Пуљевић, из Кисача. Сад служи у гимназији београдској. Служио је као писар при београдској добровољној дружини. То исто и сад тражи.

34. Милош Димитријевић, фризер. Служио је као такав дружини Рола у Винернојштату и код београдске дружине с платом 2 форинте од представе⁹².

35. Светозар Бркић, из Београда, стар 24 године. Свршио гимназије и 2 године права. Глумовао код Јована Поповића, Стевана Протића, у Крагујевачком позоришту и код Паје Степића. Комичне и друге улоге. Плата: 35 форинти.

36. Лазар Лугумерски, члан српског народног позоришта од 27. маја текуће године. Учио 5 гимназије. Рођен 1842. у Сомбору. Плата $20+3+1.50=24.50$.

37. Марија Гргурова, из Сомбора, 1842. године рођена. Говори српски и немачки. Није до сад била глумицом.

38. Анастасија Мишковића, родом из Земуна (1849), од 1866. глумица српског народног позоришта. Игра стручно млађане љубавнице у шалвим комадима. Плата $35+3.50+1.87=39.37$ и кориснице.

39. Михаило Гашпаровић, глумац у дружини Степића. Био је 11 година слагар, а од 1867. године глумац је. Родом је из Горњег Милановца. 24 године стар. Улога му је трагична старачка и љубавничка. Плата 30 форинти⁹³.

40. Софија Гашпаровића, из дружине Степића. Стаса високог. Игра разне улоге. Плата 30 форинти.

41. Ана Андријевића, из Новог Сада. 22 године стара. Није до сад била глумица⁹⁴.

42. Славољуб Исаковић, родом из Новог Сада. 27 година стар. Члан Загребачког казалишта. Служио од 1857. године. Плата му је: 50 форинти.

43. (Димитрије) Ружић

44. (Драгиња) Ружићка чланови новосадског народног позоришта.⁹⁵

45. (Аксентије) Максимовић

46. (Софија) Максимовићка

47. Ивана Бајзова, 29 година стара, из Вировитице. Од просинца 1857. служи у Хрватском казалишту. Прва госпоја за трагичне улоге. Плата 45 форинти.

48. Ђорђе Лесковић, 30 форинти плате. Служи 6 година код Хрватског казалишта.

49. Милица Биберовићка, из Београда. Служила је у дружини београдској Мандровића, Степића и Кнежевића и т.д. Има сведочбу неку о добром владању⁹⁶.

50. Фрања Можни, из Београда, тражи се за гардеробера и костимера⁹⁷

51. Јосиф Племенчић, из Загреба, тражи се за првог комикера. Пева тенор. Плата му код казалишта 40 форинти. Нема сведоче.

52. Коста Ракић, из Нове Градишке. 19 година стар. Свршио 4 реалке. Тражи се за глумца⁹⁸.

53. Јосип Дитмајер, машиниста из Загреба. Тражи се за позоришног машинисту. Служио је у тој дужности код казалишта од 1848. до 1851.

54. Благоје Петровић, из Београда тражи се за разноситеља.

55. Светозар Мацаревић, из Београда за послужитеља.

56. Димитрије Дукић, слушалац филозофије из Београда тражи се за питомца⁹⁹.

57. Младен Маринковић, из Даља тражи се за глумца. Као дилетант био је 10 пута на позорници.

58. Јосиф Мрасковић, богослов из Ирига за питомца. (Писмо је у г. Матића).

59. Христина Јовановића, помоћница учитељке III. разреда у Земуну. 18 година. Није била на позорници¹⁰⁰.

60. Станија Стојановића, из Руме. Тражи се или за питомцу или привременог члана.

61. Светозар Тутуновић, из Београда, тражи се за писара и надзорника¹⁰¹.

62. Божидар Гашић, правник II. године. Тражи се за питомца. Био је на бини као дилетант.

63. Ана Филиповића, из Новог Сада, тражи се за бесплатну глумицу¹⁰².

64. Јеврем Јерковић, слушалац II. године права у великој школи. Тражи се за питомца¹⁰³.

65. Марија Чакоје, из Загреба. Служила је код казалишта загребачког. Послала је и слику¹⁰⁴.

66. Јосип Дитмајер, из Загреба, нуди се за казалишног мештру.

67. Марија Брњића, из Пожеге у Славонији. Била је у народном позоришту у Новом Саду. Играла је љубавне улоге.

Међу свима пријављеним, бројем се издвајају глумци Српског народног позоришта; од 24 новосадска члана, на конкурс се није пријавило само троје (Лаза Телечки, Коста Хаџић и Јован Суботић); сви остали су поднели молбе, изузев Димитрија Ружића, Драгиње Ружић, Софије Максимовић и капелника Аксентија Максимовића који су дали усмени пристанак па се и с њима рачунало при избору. Из загребачког Хрватског земаљског казалишта конкурисали су: Милош Цветић, Славољуб Исаковић, Ђорђе Лесковић, Јосип Племенчић, Ивана Бајзова и почетница Марија Чакоје, док су званично изостале главније снаге: Јосип Фрајденрајх, Адам Мандровић, Марија Јеленска, Стјепан Андријевић и Марија Голубићева; незванично, међутим, интересовали су се за прелазак у Београд још у току конкурса Мандровић и Перисова, после првих представа Јеленска, следеће године Фрајденрајх и Голубићева, а касније по други пут Племенчић. Из једине српске путујуће дружине која је била активна 1868. године, под управом Паје Степића, пријавили су се сви чланови: управник Степић, његова кћи Јулка, зет Тоша Јовановић, нећака Марија Степићева, Алекса Савић са женом Катарином, Светозар Бркић, Фотије Иличић, Михаило Гашпаровић и његова жена Софија; њихови изгледи на пријем нису били велики, с обзиром на Ђорђевићев став, изражен у Меморандуму, о путујућим глумцима уопште, са изузетком оних које је лично добро познавао и ценио, као што је био случај са Степићем и његовом ћерком Јулком.

Веће изгледе, по Ђорђевићевој оцени у Меморандуму, нису могли имати ни глумци познати њему и Одбору са новосадске и београдске позорнице ранијих година, који су својевољно или силом прилика напу-

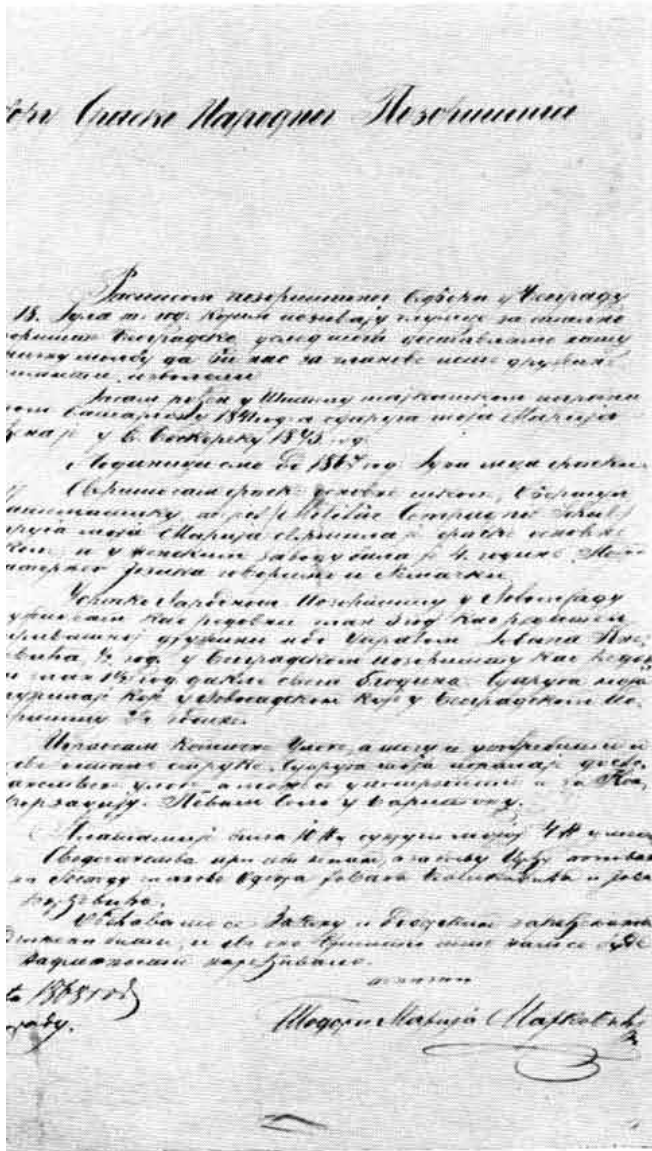
Плакат са представе „Добрила и Миленка“ Народног позоришта у Београду од 30. марта 1868. године. Представа је приказана у дворани код „Енглеске краљице“

Affiche pour la représentation du Théâtre national à Belgrade le 30 mars 1869.

стили сцену и одали се другим професијам, па су морали много позаборављати и из позоришног такта изићи; практично, то се односило на Тодора-Тошу Марковића из Титела и његову жену Марију, као и на Димитрија-Миту Марковића који се 1865.

године повукао са позорнице и запослио као општински бележник. Случај Ђорђа Пелеша је био лакши, јер он је одсуствовао из позоришта само око пола године,¹⁰⁵ а Марија Брнићева дуже од годину дана, али

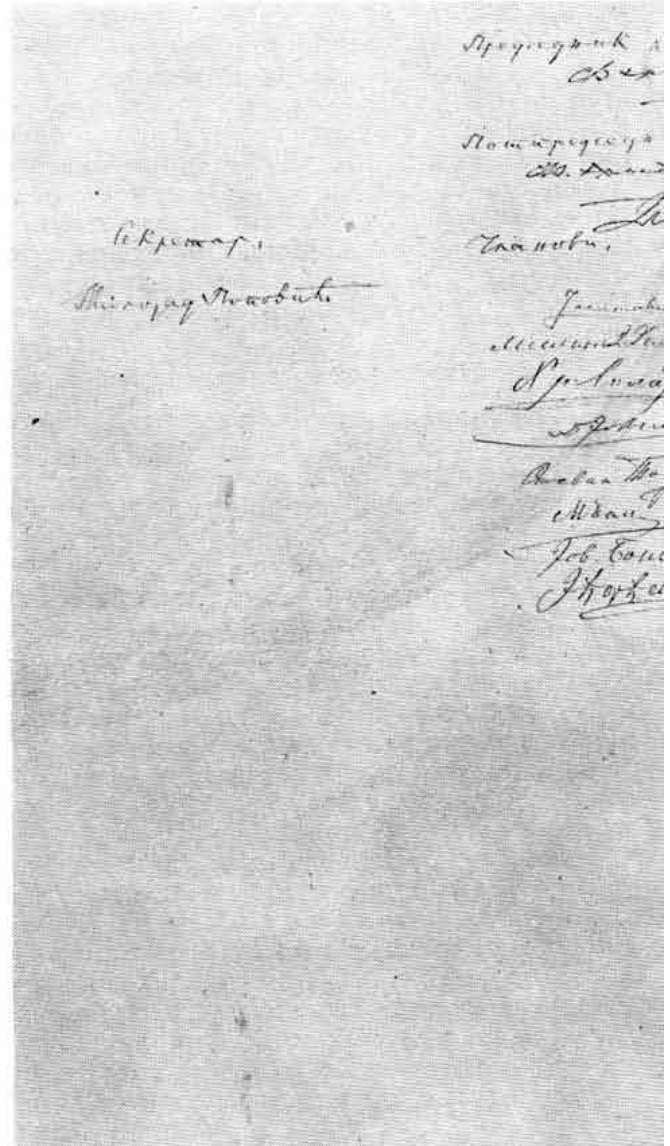
на: из Ирига (Рахила Поповићева и Јосиф Мрасковић), Сомбора (Марија Гргурова), Новог Сада (Ана Андрејевић), Земунa (Христина Јовановић), Руме (Станија Стојановић), Нове Градишке (Коста Ракић), Мокра-

Молба Тодора-Тоше Марковића и његове жене Марије на конкурс за глумце Народнoг позоришта у Београду 1868. године.

Demande faite par Todor-Toša Marković et par sa femme Marie pour participer au concours d'acteurs pour le Théâtre national de Belgrade en 1868. Fac-similé

је Ђорђевић био уверен у њену даровитост и јавно је бранио од напада критике.¹⁰⁶ Јавио се и знатан број почетника и неколико дилетаната с нешто искуства, са жељом да ступе у ред питомаца и ученика глумачке школе; било их је са разних стра-

Потпис одборника на записнику са седнице Позоришног одбора Народнoг позоришта у Београду, од 16. августа 1868. године.

Les signatures des membres du comité communal sur le document de la réunion du comité du théâtre national de Belgrade, du 16 août 1868. Fac-similé

ња (Коста Живковић, са сестром Јеленом), Даља (Младен Маринковић), Сремских Карловаца (Паја Поповић). Већину чине младићи и девојке из Војводине, док се Србија ограничава на Београд и круг његове студентске омладине, нарочито оне из

дилетантских дружина (Димитрије Дукић, Јеврем Јерковић, Светозар Тутуновић, Божидар Гашић, нешто касније Стеван Поповић, Владимир Протић, Велизар Кундовић, Лазар Карамарковић). Београд је већ ранијих година дао неколико професионалних глумаца који су такође конкурисали: Милица Иличићева, Марта Јовановић, Јелица Јовановић—Весовић (пријавила се 1869. године), Светозар Бркић и Младен Бошњаковић. Најзад, међу пријављеним има молилаца за места помоћних чланова машинисте (Јосип Дитмајер), писара (Јован Пуљевић), фризера (Милош Димитријевић), гардеробера (Фрања Можни), реквизитера (Глигорије Чобанић), разноситеља (Благоје Петровић), служитеља (Светозар Мацаревевић).¹⁰⁷

В. Формирање извођачког ансамбла

Позоришни одбор је посветио избору четири седнице у дане 16, 17. и (две) 19. августа, на којима је био присутан и Ђорђевић; он је на првој седници предложио да се ансамбл ограничи у почетку, док не буде довршена нова зграда, на 16 чланова (10 глумаца и 6 глумица) и шест питомаца (по три мушка и женска), имајући при том у виду малу салу код Енглеске краљице која је ограничавала интензивнији рад, а тиме и приходе који су, уз невелику субвенцију, служили за глумачке плате и подмирење бројних потреба позоришта у организовању. Поред тога, Одбор је и пре конкурса прихватио Ђорђевићев став да предност треба дати извежбаним глумцима из Новог Сада и Загреба; при том је рачунао нарочито на новосадске глумце, па је још 10. јуна молио Ђорђевића да достави Одбору имена тренутно ангажованих чланова Српског народног позоришта са опширним описом њихових квалификација, што је Ђорђевић прихватио.¹⁰⁸ Мада су новосадски глумци били дужни, према условима конкурса, да поднесу званични исказ њиховог управника о стручној квалификацији, Одбор је желео да има и његово приватно мишљење о дисциплини, одговорности, марљивости и свим другим својствима.

Број пријављених новосадских глумаца премашивао је оквире предвиђеног привременог ансамбла, тако да се могао применити и критериј бољих снага, у чему је несумњиво Ђорђевић имао реч. На првој седници бирани су само женски чланови; за редовне глумице одређене су Милка Гргурова, Марија Поповић—Аделсхајм (жена глумца Лазе Поповића), Љубица Коларовић (жена Димитрија Коларовића), Драгиња Ружић (жена Димитрија Ружића) и

Милева Рашић (жена Николе Рашића) а за питомице: Рахила Поповић, дилетант из Ирига, Марија Гргурова (сестра Милке Гргурове) из Сомбора и Анђелина Новић која једина није поднела молбу па је изабрана

Марија Аделсхајм-Поповић (1832—1875)

Marija Adelsheim-Popović (1832—1875)

свакако по препоруци неког одборника. Сутрадан, 17. августа, изабрана је за шесту редовну глумицу Софија Максимовић (жена капелника Аксентија Максимовића) а за редовне глумце Димитрије Ружић (са годишњом платом од 350 талира), Лаза Поповић, Павле Маринковић, Никола Недељковић и путујући глумац Алекса Савић (сви са 300 талира); за привремене чланове

изабрани су Димитрије Коларовић (270 талира), Никола Зорић, Никола Рашић, Марко Станишић, суфлер Младен Бошњаковић и Ђорђе Пелеш (сви са 250 талира) а за питомице, с платом од 200 талира, два почет-

Милка Гргурова (1840—1924)

Milka Grgurova (1840—1924)

ника новосадског позоришта Лазар Лугумерски и Петар Јовановић, и путујући глумац Светозар Бркић. По завршеном избору дискутовало се о глумачким припадностима; усвојен је Ђорђевићев став из Меморандума да се укину кориснице и додаци на стан и огрев и ставе у изглед награде за специјално залагање; по прихваћеном предлогу председника Филипа Христића,

глумци су били дужни за месечну плату да наступе у четири представе, а сваки даљи наступ у месецу плаћан је хонораром према проценту (на пример, на 350 талира годишње плате проценат по представи је износио 35 гроша). Глумицама и питомицама је одређено 6 дуката годишњег додатка на костиме које су имале да набављају саме, изузев историјских и народне ношње. Најзад је договорено да председник Одбора писмено обавести сваког изабраног члана о резултату његове молбе и условима под којима се прима, с тим да они одговоре, најкасније до 5. септембра — пристају ли на понуде.¹⁰⁹

Када је прописани рок прошао, Одбор је закључио да се сви глумци примају ангажмана, изузев Николе Недељковића и Николе Зорића; први је одустао јер није примљена и његова жена Марија Недељковић, а Зорић стога што му је плата *побијена* према оној у новосадском позоришту. Димитрије Ружић, Драгиња Ружић и Софија Максимовић нису одговорили и Одбор више није с њима рачунао већ се вратио молбама да попуни пет упражњених места.¹¹⁰ Примљени су за привремене чланове: Милош Цветић из загребачког казалишта, Јулка Јовановић из Степићеве дружине и некадашњи глумац Тодор Марковић из Титела (сви са 270 талира), затим путујући глумац Тоша Јовановић (250) и као питомац Димитрије Дукић из Београда.¹¹¹ Овој седници, одржаној 7. септембра, Јован Ђорђевић није присуствовао, али је четворо од ових глумаца (са изузетком Дукића) београдски Одбор свакако примио по његовој сугестији, јер их је он познавао лично или је о њима слушао, веровао је да се под бољим условима могу развити у добре глумце, па их је препоручивао новосадском Одбору да њима употпуни преполсвљени ансамбл одмах по закљученом конкурсу у Београду.¹¹² И београдски Одбор је памтио ове глумце са сцене Народног позоришта 1863—1865. Цветић је тада био почетник, с нешто стажа у путујућој дружини Јована Кнежевића и неколико месеци у новосадском позоришту; по затварању београдског позоришта вратио се у Нови Сад, а 1866. године ступио је у загребачки театар и отуда је повремено писао Јовану Ђорђевићу о својим успесима и жељи да се врати; његова писма, а и молба на конкурс, указивале су на амбициозног и марљивог младога глумца који је у међувремену доста научио и напредовао. Тодор Марковић је такође почео код Јована Кнежевића, а у новосадском позоришту се нашао од његовог оснивања; у београдском

позоришту је био међу боље плаћеним члановима, а по његовом затварању повукао се у родно место Тител и вероватно посветио другом послу; његова жена Марија била је слаба глумица и није примљена у Народно позориште 1868. године. Ђорђевић је веома ценио дар Јулке Јовановић и жалио је када је са оцем Пајом Степићем напустила новосадско позориште крајем 1862. године, а временом се уверио да су њене жалбе (и тужбе неколико других глумица) на поступке првакиње Драгиње Ружић биле умесне;¹¹³ одликовала се темпераментом и шармом, нарочито у ролама ветропирастих дечака каквих је било доста у тадашњој драматургији, а била је веома употребљива у широкој скали девојака, смешних, настраних и сентименталних, нарочито у домаћој комедији. Што се тиче њенога мужа Тоше Јовановића, некадашњег берберског калфе, затим путујућег глумца неколико дружина, међу којима је била највећа Степићева, он до тада није наступао у већем, новосадском или београдском позоришту, али је Ђорђевић могао да чује о његовој даровитости од других глумаца или од пријатеља из Крагујевца, а вероватно је и Јовановићево писмо које је писао 1867. године са својим колегом Светозаром Бркићем, у жељи да ступи у Српско народно позориште, оставило утисак на Ђорђевића. Ипак, при првом избору у Београду, августа 1868, предност је дата Бркићу који је изабран за питомца, свакако због његове школске квалификације. Тоша је изабран накнадно, с мањом платом од своје жене, јер се имало обзира према њеном дужем стажу и неколико година на већим позорницама. Последњи примљени кандидат, Димитрије Дукић, био је непознат Ђорђевићу и свакако је примљен по препоруци Јована Бошковића који је, као професор Велике школе, познавао Дукића као студента и дилетанта.

Ускоро је Ђорђевић нашао разлог да Одбору препоручи ангажман и Паје Степића кога је знао као озбиљног, марљивог и веома употребљивог сарадника; предложио је да се прими за другог суфлера, тако да се шаптало Младен Бошњакковић може користити при инструменталној музици јер се прилично разуме у тој уметности, а и нужно је да позориште има два суфлера за случај болести једнога; Степић би преписивао драмска дела јер је рутиниран у томе, а корисно би послужио још у чему. Предлог је прихваћен и Степић се нашао поред ћерке и зета, а затим и нећака Марија, и син Душан за дечије улоге. На истој седници, од 6. октобра, Ђорђевић је саоп-

штио да је испитао све представљачко особље и нашао да се многи међу мушким члановима разумеју у певању, у хору и соло, али од женских ниједна не зна певати соло, осим Милеве Рашић, па је предложио да се ангажује некадашња новосадска глумица Марија Брњићева која је у међувремену, 15. септембра, поднела молбу, свакако по Ђорђевићевом савету. Позвана је у Београд 1. октобра, али је одустала, па је проблем прве певачице решен тек 1870.

Паја Стенић (1826—1905)

Паја Степић (1826—1905)

године ангажманом Марије Голубићеве из загребачког позоришта.

Одбор је већ прве седнице посветио музици у Народном позоришту; поред питања солиста и позоришног хора, састављеног од свих глумаца с гласом, затим пи-

њем популарних увертира, арија, свита и потпурија из опера и оперета, прекраћујући тако и дуге паузе између чинова ради промене декора; затим, у тадашњој драматургији готово није било комада у којима се извесна расположења, обично лирско-љу-

Фотије Илић (1846—1911)

Fotije Ilić (1846—1911)

томаца, статиста и хориста који су плаћени хонорарно, нужно је било формирати позоришни оркестар који је, по навици у позориштима прошлога века, имао да забавља публику пре почетка представа извође-

Лазар-Лазар Поповић (1839—1892)

Lazar-Laza Popović (1839—1892)

бавна и сентиментално-драматска нису казивала кроз песму и подвлачила оркестарском музицом; поред тога, музика је била кадра да напуни кућу кад не може комад, а стварање услова за њено неговање отва-

рало је перспективу развоју домаћег и оригиналног музичког израза. Јован Бошковић је предложио Одбору да се у почетку задовољи мањим саставом од 12 музичара, из кога би се развио у новој згради стални и већи оркестар, и то преузимањем 11 свирача из постојећег војног оркестра, а дванаести би био цивилно лице. Имајући на уму — *колико добра музика стоји до добре воље извршилачке*, а затим да позориште захтева своју музику и особене комаде које треба научити и стога ради долазити на пробе, свирачима треба одредити мањи хонорар: петорици по 13 форинти, шесторици 10, а цивилном лицу 25. Одбор је замолио министра просвете да интервенише код министра војног како би овај музичарима — *ставио у дужност да свирају у државноме позоришту*, приложивши списак њихових имена.¹¹⁴ Бошковић се о томе претходно консултовао с наставником музичке школе при београдској гимназији Драгутином Решом који се понудио за бесплатног диригента јер — *као што ми одборници служимо ствари народног позоришта из патриотизма*, тако и он као српски чиновник желео би да допринесе нешто к томе, не тражећи за то од одбора никакве накнаде ни преимућства, до то што одбор види његову способност и марљивост, да може и он конкурисати за управу потоње капеле. Он би истовремено управљао и позоришним хором. Музичари би следили прописе позоришне дисциплине и за преступе би били кажњавани новчано, а за веће би одговарали претпостављенима у војсци.¹¹⁵

Писмом потпуковника М. Јоксића, Одбор је обавештен 29. октобра 1868. да се позоришту, по наредби министра војног, стављају на расположење: наредник Антон Либих — кларинетиста, Паулик — виолиниста, Колатор — кларинетиста, Штиха (Јозеф) — хорниста, Ледерер — хорниста, Хофман — флигелхорниста, Херман — тромпетар и Страк — басфли — гелхорниста.¹¹⁶ Пошто је Паулик убрзо умро, Реш је 20. децембра ангажовао из грађанства неког Стајнера са 25 форинти месечне плате. Овај привремени оркестар допуњавали су ђаци музичке школе¹¹⁷ и он је задовољавао потребе у првој позоришној сезони. Друга је требало да започне са сталним диригентом и оркестром, па је 10. септембра 1869. постављен за капелника Драгутин Реш, са годишњом платом од 500 талира, и упућен у Панчево и Темишвар да нађе сталне музичаре. Међу осталим, ангажовао је флаутисту Рубичека и виолинисту Сигмунда Рајмунда који се

Тоша Јовановић (1846—1893)
(Недовршени рад Стевана Тодоровића)

Toša Jovanović (1846—1893), oeuvre inachevée, par Stevan Todorović

доселио у Београд крајем октобра 1869. године, а у децембру је поднео молбу Одбору да му повиси плату са 35 на 45 форинти јер му је с породицом тешко излазити на крај према београдској скупоћи. У децембру су и ученици музичке школе, међу којима се помиње Димитрије Мисирлић, мслили за повишицу од 6 на 12 форинти, што је усвојено. Неки од поменутих музичара остали су у Народном позоришту све до 1886. године, када је позоришни оркестар опет замењен војним.¹¹⁸

Одлазак дванаест бољих глумаца из Српског народног позоришта изазвао је оправдане реакције тамошњег Управног одбора, нарочито кад је приватно обавештен о великом интересовању глумаца за Београд и када је изгледало да ће новосадски ансамбл остати на четири глумца и једног суфлера, без иједне глумице. Док је београдски конкурс био у току, Ђорђевић није сматрао за потребно да скрене пажњу Управном одбору на масовни одзив чланова Српског народног позоришта, а пошто је он закључен, упутио је 23. августа из

Јулка Степићева-Јовановић
(1846—1939)

Julka Stepićeva-Jovanović
(1846—1939)

Руме у Нови Сад извештај Одбору, у којем саопштава који су глумци примљени у Народно позориште, указује на кризу која предстоји новосадском позоришту, предлаже да се скупштина Друштва одржи због тога раније него што је планирано, пита да ли могу да пређу у Београд 1. октобра и они глумци које уговори обавезују да остану у новосадском позоришту и после тога рока; најзад, предлаже неколико глумаца и почетника (углавном оних који су одбијени на београдском конкурс) с којима би вредело поново започети позоришну радњу. Овај делимично очувани Ђорђевићев извештај интересантан је не само због његове оцене неких глумаца, које ће убрзо препоручити и Народно позоришту, већ и због његовог става према одласку новосадских чланова у београдско позориште.

За женско особље могао би препоручити Степићеву кћер (Јулку Јовановић); Катницу Јовановићеву из Меленаца, за коју сам још лане писао и препоручивао је; Марију Брњићеву, која је у Пожеги код оца; и старију Новићеву,¹¹⁹ која је у Новом Саду, а

биће их сигурно и више. Од мушког особља добри ће бити Степић; његов зет (Тоша Јовановић); Милош Цветић што је сад у Загребу; Паја Јовановић, Катичин брат; Рајковић Ђура из Кикинде са женом (Милом); Тоша Марковић, бивши наш члан са женом (Маријом); Фотија Иличић.

Већ и са самим овим снагама, за које смо сигурни, смео би се ја упустити у позоришну радњу, особито у Новом Саду, где је Одбор, и где би било од више страна помоћи. Ми смо у незгоднијем положају били 1863, јер смо и онда имали скоро саме новајлије, а што је најгоре, с тима смо новајлијама морали на пут полазити, а сад би били код куће. За два три месеца, па је друштво извежбано; само ваља својски око њега прионути.

Ако се који од већ примљени за Београд чланова предомисли, и ту остане, што није немогуће, онда је још лакши посао. Нека се закључи, да дружина остане у Новом Саду до пролећа; нека главна скупштина одобри на ту цјел и изванредну помоћ; нека се наши повереници и скупитељи својски заузму; нека омладина и толика певачка друштва приреде коју беседу у корист позоришту; па ћемо ми и ту кризу издржати, као што смо све до сад издржали. А ово ће, као што реко, бити последња криза од ове врсте, а последице њене биће за нас од велике користи. Што нам Београд сад у полуизученим члановима буде одузео, то ће нам наскоро вратити с великим интересом у изученим и школованим члановима, какве ми овде, у данашњим околностима, са садашњим средствима никако не би изобразити могли.

Браћајући овде припослате ми молбенице Јосифа Племенчића, Стевана Валића и Косте Ракића под (.), и прилажући под (.). на мене управљено писмо Тимотија Лакића, имам част о првој тројници изјаснити се, да их лично не познајем, но да сам за Јосифа Племенчића (иначе Аделсбергера) чуо, да је добар глумац и певач, да врло лако прима и научи и најтеже мелодије. Ако би се с њиме до погодбе дошло, ја држим да би се могао примити тим више, што се тенористе ретко налазе. И ја сам принуђен био на Савићево место примити Љубу Суботића, само да не би без тенора остали. О осталима не знам ништа поуздано казати; само да би се у случају потребе могли за пробу узети.¹²⁰

У Руми, 23. августа 1868.

Јован Ђорђевић

Поводом овог извештаја, Управни одбор је закључио, и о томе Ђорђевића писмом известио, да неће дозволити глумцима прелазак пре истека уговора, а главна скупштина ће се одржати 16. септембра, а не у првој половини октобра; пошто је Управни одбор у међувремену обавештен да и Ђорђевић намерава да пређе у Београд на седници је одлучено да се упита о томе, али се у Одборовом писму не поставља ово питање.¹²¹ На Одборову одлуку Ђорђевић је одговорио из Руме, саветујући да глумце не треба присилно задржавати јер нема полиције на свету која ће озлојеђеног глумца и на то присилити да своју дужност чини, кад за то воље нема. Средњи пут је најбољи, нити сувише мекано, нити сувише опорно.¹²²

Са читавом ситуацијом упознати су и чланови Друштва на главној скупштини у Новом Саду, 16. септембра, са присутним Ђорђевићем. Том приликом је замерено и београдском Позоришном одбору, и новосадским глумцима и самоме Ђорђевићу; београдском Одбору што је ставио глумцима у изглед веће плате из државне субвенције коју новосадско позориште није имало, и тиме прекршио споразум са новосадским Одбором из 1863. о преузимању чланова; глумцима зато што се нису жалили на свој материјални положај, што нису благовремено известили Одбор о својој намери како би им се нашла замена, и што су заборавили на циљ због којег је новосадско позориште основано; Ђорђевићу је пребачено, између осталог, што је ћутао док ствар није приведена крају. Он је, као што је познато, бранио и београдски Одбор и глумце: знао је о сваком случају посебно, али је чекао целокупан исход конкурса.¹²³ Он је и после тридесет година правдао и њих и себе, наводећи у својој Грађи разлоге који су одлучили и глумце и њега. Међутим, он ни тада није желео јавно да пише о главном разлогу који је њега руководио у читавом случају, а у личном посебно, тако да је на њега обрађена незнатна или никаква пажња и у бројним написима и студијама о позоришним догађајима из 1868. године.

Као што је познато, Ђорђевић је објашњавао свој прелазак у Београд породичним разлозима и замором у новосадском позоришту, али они се не чине ни довољно битним ни озбиљним мотивима, ако се има у виду његова непрестана брига за опстанак Српског народног позоришта, а изнад свега, његова свест о значају овог завода за национални и културни опстанак Срба

под туђином, на коме је он непрестано инсистирао. Чињеница је, међутим, да се Ђорђевић 1868. године помирио са гашењем Српског народног позоришта, о чему сведочи његов Меморандум. Истина, он је новосадском Управном одбору давао савете како да одржи трупу, али је предвиђао и затварање позоришта, не покушавајући да подели трупу између Новог Сада и Београда. Ово је њему било могуће, пошто је глумцима, заинтересованим за конкурс, издавао сведочанства о квалификацијама, па је том приликом, без сумње, могао да утиче на неке глумце да одустану, како је и на скупштини Друштва напоменуто. Он то није учинио, па чак је негодовао кад је чуо да су Драгиња и Димитрије Ружичић решили да остану у Новом Саду. Питање је, шта је Ђорђевића наводило да готово целу новосадску трупу преведе у Београд.

Одговор се може наслутити у већ поменутом Ђорђевићевом *Извештају о позоришној дружини* из 1866. године,¹²⁴ а затим у његовом *Меморандуму* из 1868. (који је дорађена и развијена варијанта неких теза из *Извештаја*), као и у Ђорђевићевој преписци из 1868. године. Новосадски глумци, према *Извештају*, приметно су напредовали од оснивања Српског народног позоришта до 1866. године у позоришној рутини, али не и у теоријском образовању: мало је оних који шта читају, сем својих улога; познавање језика и његових особина, прозоодија и метрика, правилна и природна декламација, мимика и гестикулација, затим схватање песничког духа и намере, проницање у финији организам дела, и тежња да свако игром допринесе складности и заобљености целине — то су ствари које су код нас тек у постанку и првом развоју. Томе је један од разлога, према Ђорђевићу, што глумци ступају у позориште или сасвим неприпремљени или на неприродне манире научени; други је у непрестаним гостовањима и бригама за материјални опстанак, тако да онај (у ствари, Ђорђевић), који би морао да брине о напредовању глумаца, нема времена да се посвети *финијим предметима*; сем тога, публика је задовољна и оним што види, па глумца награђује и онда кад би га *естетик корети морао*, а то глумца уверава да и *без финији ситница вештак бити може*. Да би се томе стало на пут и даље напредовало, Ђорђевић предлаже: да се од глумаца захтева осим рутине и знање, да дружина преко године што дуже борави у Новом Саду како би се сваки дан држала теоријска предавања, а особе које би тиме руководиле да се што више ослободе фи-

нансијског пословања; важно је, затим, да се у новинама строже оцењују представе и глума, да се сви глумци касније подвргну испиту и отпусте они који нису напредовали, да сва позоришта уведу исту праксу итд. Мисли о унапређењу позоришта и глуме, Ђорђевић је допунио и развио у Меморандуму, предлажући београдском Одбору начин позоришне организације који ће погодовати томе циљу, па је и ту инсистирао, како његов план не би био осујећен, да Одбор што пре распише конкурс за боље глумце новосадског и загребачког позоришта; у противном, кад би требало да се позоришна радња с већим успехом настави и продужи, опет ће се почети онде где је српско позориште било пре седам година кад се позоришна радња започела с новајлијама и невештацима... а то би био губитак труда и времена који се не би могао надокнадити. Ђорђевић је, дакле, сматрао да београдско Народно позориште има да буде само продужетак онога што је у Новом Саду на позоришном пољу створено, на чему се тамо у развијању српске сценске уметности и глумачке вештине стало и даље није могло у оним околностима и са оним средствима. Веровао је да ће београдско позориште ускоро вратити новосадском изучене и школоване глумце, а и глумци су, са своје стране, морали гледати на Народно позориште не само због бољег материјалног положаја и поштеде од непрестаних и заморних путовања, већ и због перспективе у свом уметничком развоју. Ђорђевић никада јавно није хтео да претпостави београдско позориште новосадском, свакако зато да не би умањио његов значај и улогу, и вероватно је због тога прећутао свој Меморандум у *Грађи* из 1896. године.¹²⁵ Могућно је, међутим, да је то учинио и стога што се евентуално двоумио да ли је Народно позориште испунило његова очекивања у оној мери и на онај начин како је он желео и како је у Меморандуму писао.

Народно позориште у Београду отворено је 10. новембра 1868. године, премијером драме *Ђурађ Бранковић* од мађарског писца Карла Оберњика, у преводу и преради Јована Ђорђевића, у привремено изнајмљеној мањој и подешеној сали кафане код Фнглеске Краљице, с привременим ансамблом који је, према Ђорђевићевој плану и одлуци Одбора, требало проширити до 1. септембра 1869. године, како би рад у новој позоришној згради отпочео с комплетном трупом. Међутим, већ у току прве сезоне дошло је до нових ангажмана јер позориште није имало потребне глумце за

одређене струке, а Одбор није желео да изгуби неке кандидате који су тренутно били слободни. Позоришту је, пре свега, био потребан стручан редитељ, јер су режиге глумца Лазе Поповића наилазиле на озбиљне замерке у критици, а ни он није имао амбиција да се бави тим послом. Поред тога, трупи је недостајао трагичар, протониста насловних карактерних рола у историјским и класичним драмама јаким страсти и емоција; а исто тако није било трагичарке за улоге младих хероина, као ни првог комичара. Пошто су боље снаге новосадског ансамбла биле исцрпљене конкурсом, и како међу њима није било изразитих представника поменутих струка, Одбор је обратио пажњу на водеће глумце загребачког позоришта, који су показали интересовање за Народно позориште још у току конкурса, али је рок пријаве био кратак да би средили своје обавезе према матичном театру.

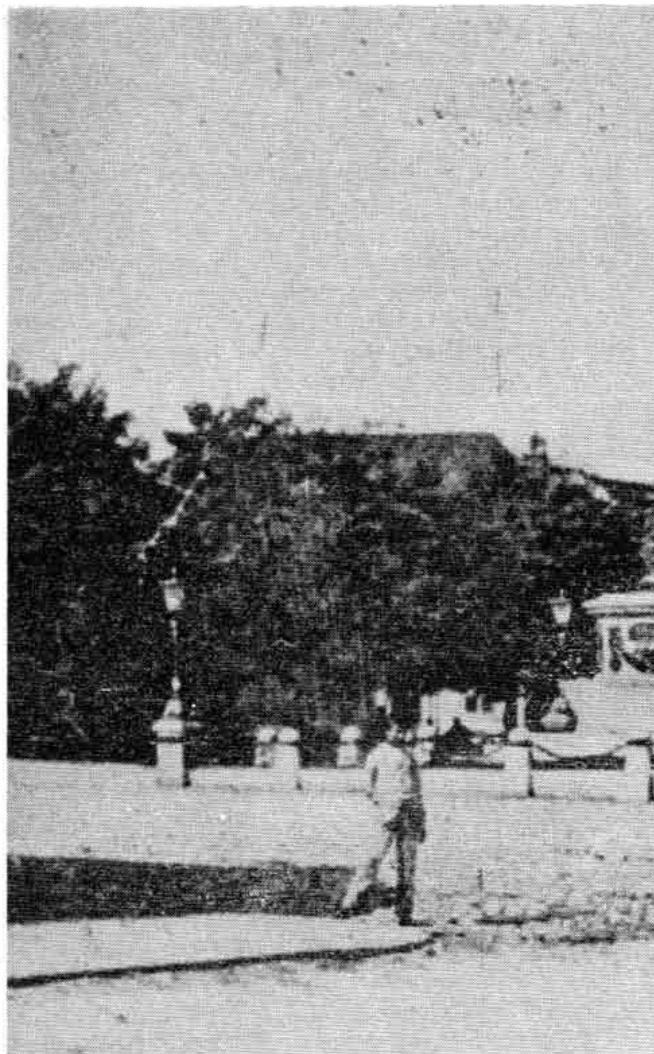
Београдска средина и пријем у њој, оставили су најбољи утисак на загребачке глумце у току њиховог гостовања 1862. године, тако да је неколико њих ступило у чланство Народног позоришта 1863—65. године; међу њима је Адам Мандровић заузимао посебно место старешине глумачког ансамбла, редитеља и првог глумца, а Марија Перисова ранг прве глумице. Поред тих сећања, било је много других разлога који су привлачили глумце са свих страна у Београд; жеља за новом средином и публиком, тежња ка новим искуствима и бољим материјалним приликама, перспективе које су се отварале Народном позоришту, као државној установи под највишом заштитом и са сталном субвенцијом; и, на крају, угрожени престиж у трупи због конкуренције колега, или неслагање са оценама критике такође су имали удела, као у случају Марије Перисове.

Адам Мандровић и Марија Перисова показали су интересовање за Народно позориште још у току оснивања и молили су Јована Бошковића да их обавести, кад конкурс буде расписан, о поступку при подношењу молби. Пре него што би поднели пријаве, молили су београдски Одбор да им унапред одобри позајмицу којом би отплатили дугове у Загребу (обавезне пратиоце глумаца у то време и кроз неколико деценија касније) јер он је купио намештај на отплату, а Перисова је позајмицом код загребачког Одбора платила пут у Беч кад је летос на науке ишла. Желели су да склопе уговоре на пет година јер ће те сами увидити да ако човек не би бар за

толико време осигуран био, не би било вредно толики трошак правити, па онда опет присиљен бити мољакати да га опет натраг приме. Писмо садржи и биографске податке о Перисовој и Мандровићу, тражене на конкурс: *Госпођица Перисова рођена је у Бакру у приморју, стара је 27 година, говори талијански, њемачки и српско-хрватски, глумица је од 1860. године; почамшу струку улогах које игра знат ће те и ви најбоље просудити јер сте кроз оно две године нашега борављења у Београду видели да је за млађахне улоге сваке струке прилично способна; плаћа јој је била 80 форинти и свако 6 месеци један пријам. Ја сам рођен из Славоније, година ми је 28, свршио сам главне нормалне школе; што се језика тиче говорим само њемецки и српско-хрватски; био сам годину дана код њемецког позоришта, а остало време пробавио сам код народног позоришта у Загребу и Београду. Моја је струка искључиво само озбиљно јуначке и карактерне улоге, а имао сам плате 105 форинти и свако 6 месеци један пријам, и за сваку вечер кад сам режију водио 2 форинте награде. Ако би славни одбор желело да и тамо режију водим, то би за режију само 15 форинти месечно захтевао и плату који сам овде имао; што се Перисове тиче, то би она молила да јој се која форинта дода јер она за своју гардеробу много потребује, а и овде су јој обећали да ће јој сада плату повисити...*¹²⁶ Одговор из Београда је могао бити само негативан што се позајмица тиче, јер Одбор ни у октобру није располагао новцем од државне субвенције,¹²⁷ а требало га је послати у Загреб одмах, у августу. Преговори су прекинути привремено, а када је, почетком 1869, Одбор одлучио да позове на гостовање глумце с којима је рачунао од 1. септембра, како би с њима ступио у непосредне контакте, Бошковић је упутио у име Одбора позив Мандровићу, а Ђорђевић му је послао текст улога у којима је требало да наступи пред београдском публиком, као и 10 дуката путног трошка. У току гостовања које је почело 22. марта, закључено је да Мандровић и Перисова упуте Одбору нове услове; затим је њему понуђена плата од 500 талира за глуму и проценат од плате редитеља за режију, Перисовој 400 талира плате, а обома још 100 форинти путног трошка, и уговори на пет година. Мандровић је одмах потписао уговор, а Перисова се у међувремену предомислила па су с њом прекинути даљи преговори.¹²⁸ Средином маја, Мандровић се опет јавио Бошковићу: желео је одмах да ступи у београд-

ско позориште, а не да чека септембар, макар преко лета остао без плате, јер је живот јевтинији у Србији.¹²⁹

Према једном Бошковићевом писму Мандровићу, писаном почетком јуна 1869, Одбор није сматрао ангажман Марије Перисове неопходним, свакако зато што је имао глумицу (Милку Гргурову а и њену сестру Марију), за улоге наивних и сентименталних девојака, нарочито у такозваним

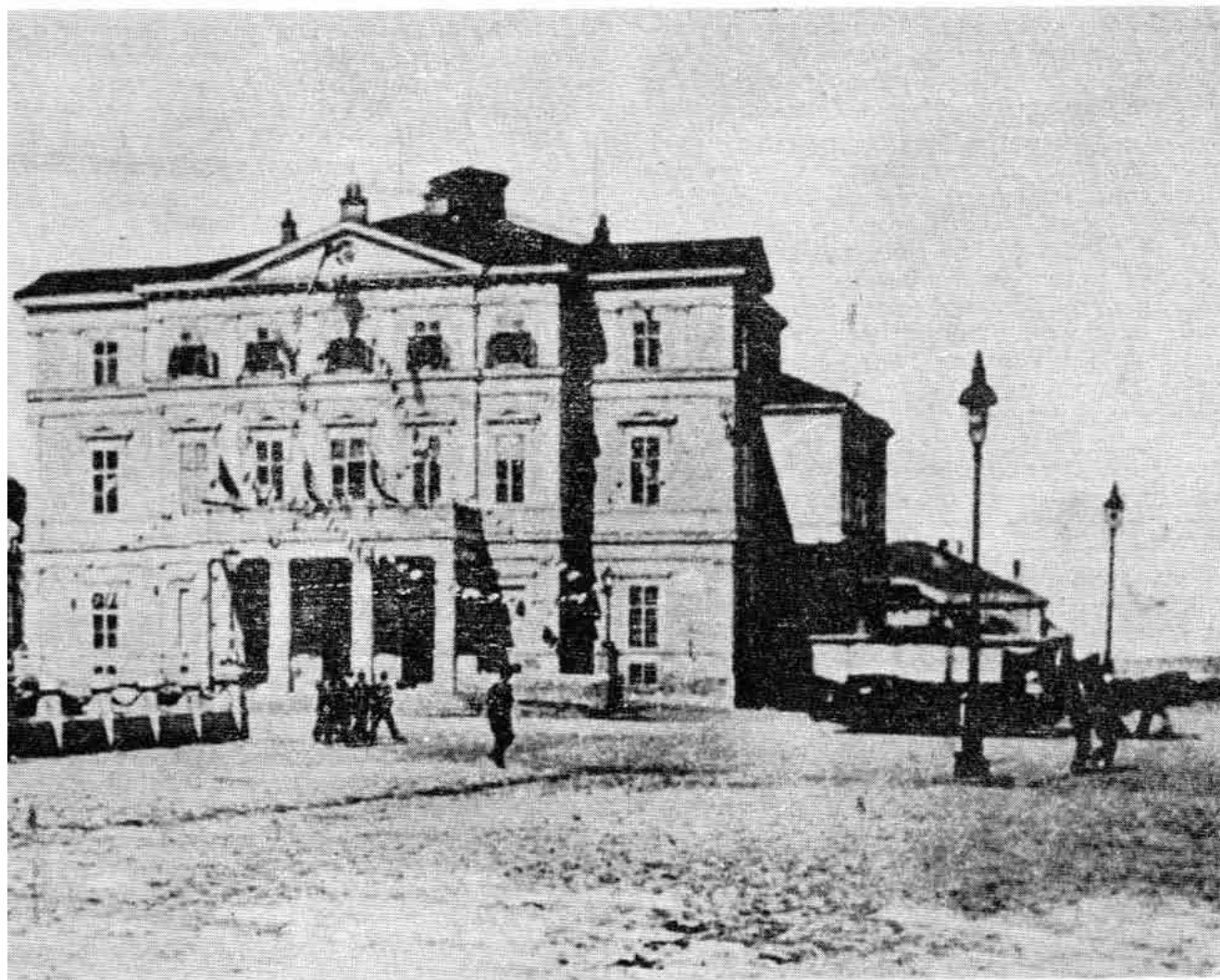
Првобитни изглед зграде Народног позоришта у Београду.

салонским, конверзационим комадима, у којима се Милка Гргурова са успехом огледала, а и Перисова је у њима имала највише успеха. Њеним ангажманом не би био решен проблем младе трагедикиње јер је Аугуст Шеноа у својим рецензијама тврдио да она нема ни природних преимуштава нити темперамента за ову струку,¹³⁰ готово кад се на загребачкој позорници по-

јавила 1866. године млада, бујна и темпераментна Марија Јеленска којој је одмах признат редак дар трагичарке.¹³¹ Уосталом, и београдски Одбор је ступио у везу преко Јована Бошковића с Јеленском која је желела да дође у Београд још 1868. године.

Писмом пријатеља из Загреба, Бошковић је обавештен да је Јеленска млада и лепа женска... изучена у Бечу и Загребу за трагичне и хероичне улоге. Њене фото-

је ставио у изглед и стални ангажман, апелујући при том да напусти туђинску сцену и да послужи својој браћи по крви. Романтичарски и патриотски тон, карактеристичан међу свим јужним Словенима у доба националног, културног и позоришног буђења, присутан у Бошковићевим редовима такође, морао је да остави утисак на Јеленску, судећи по њеном одговору: ... „Увиеравајућ Вашу Велеученост о својем особи-

Premier aspect de l'édifice du Théâtre national à Belgrade

графије треба да увере Бошковића у истинитост описа.¹³² Међутим, пошто је Бошковић добио сагласност Одбора и пре него што је упутио писмо у Загреб, Јеленска је ступила у немачко позориште у Осигеку али само преко зиме, па ако жеља постоји, може се с њом успоставити контакт писмом.¹³³ Бошковић је у писму од 7. фебруара 1869. њој понудио гостовање, а свакако

том штовању и љубави направљеном роду свом као једнокрвној братији мојој из свега срдца очитујем да само тежим у кругу родољубах својих бити и шњима заједно жртве за народно добро чинити; стога и радостју примам Ваш велецењени позив најме: да сам приправна народном позоришту у Београду придружити се, предпостављајућ до даљнега да ћу као гостја судиеловати под

тим увјетом у колко би материјалне околности самога друштва позоришнога допустити могле, да би ми за сваку представу само као гостји 50 форинти аустријске вредности као и предујам путнога трошка из Осиека до Биограда подиелити се могло. Уједно саобћујем Вашој Велеучености казалиштне комаде, у којих би жељела као гостја судиеловати, то су: *Мариа Стуарт*, *Фиско* — *Леонора*, *Оберстар од осамнаест годинах*.¹³⁴ Пошто би пако моја жеља била у шест представах судиеловати, стога молим да би ми славни одбор остала три комада означити изволио. Очекујућ Ваш велеуцењени одзив што скорије, остајем са особитим штовањем *Мариа Јеленски*.¹³⁵

Њен долазак у Београд привремено је одложен из породичних разлога, о чему је Бошковић извештен писмом Давида Миланковића из Осиека, у којем каже, између осталог, да је Јеленска даровита, млада глумица, има особито јасно и пријатно грло, а и иначе је лепушкаста плавојка; само ћете за акценат хрвацки запети.¹³⁶ У Београду се појавила на сцени осам пута између 12. априла и 13. маја, па је у току овог веома успелог гостовања, на тражење Одбора, поднела писмене услове под којима би ступила у ангажман, означивши да јој је струка — трагичне љубавнице и јунакиње, али је спремна да игра и многе друге улоге, према потреби, изузимајући незнатне; у почетку би пристала на плату од 400 а касније 500 талира годишње; ... „хонорара не тражим, осим ако бих мјесечно више од 8 пута играла онда бих за сваку представу искала по један дукат хонорара; ако бих вршећи своје дужности и трудећи се да задовољим критику и обћинство задовољила тиме и Одбор, онда нека стечем право на справедливцу годишњу награду од стране Одбора.“¹³⁷ Одбор јој је одредио до 1. октобра 400 талира, а потом 500, уговор на две године и изглед на награде по заслуги, што је она прихватила.¹³⁸

Милош Цветић, као што је већ речено, примљен је накнадно за привременог глумца са 270 талира годишње, пошто су одустали неки новосадски чланови. Међутим, он није прихватио ангажман под овим условима, јер је сматрао да је у међувремену у Загребу доста научио и напредовао, па је и Ђорђевићу о томе писао пошто је напустио Српско народно позориште 1866. године. Те године загребачко позориште је остало без глумца за улоге првих љубавника, па је ангажован Цветић, вероватно по препоруци његовог пријатеља и побратима Алама Мандровића. Прву његову појаву у Загребу и неколико каснијих на-

ступа оценио је Аугуст Шеноа неповољно, указујући на Цветићеве лоше навике: ... „Нећемо рећи да у г. Цвијетића способности за казалиште нема, има их понешто, ал зато има више неврлина којих му се свакако оканити ваља ако жели да га наше обћинство гледати може. Г. Цвијетић пјевуцка кад говори, па завлачи ријечи да га је досадно слушати. Нек тражи скромније улоге, јер му је кретање досада понешто неспретно. Према Шенои, он временом може бити добар глумац ако се окани свиклих мана: кривог патетичног говора, неприродне дикције, развлачења самогласника на пол миље; он окреће главу као војник, или је накриви као да на каквој жици игра, а драматичне страсти испољава стезањем и растезањем обрва и бркова.“¹³⁹ Цветић, међутим, пише Ђорђевићу, да је већ с првом појавом имао успеха код загребачке публике, па је три пута изазиван на сцену, а сутрадан ангажован са 40 форинти плате. Разочарао га је тамошњи репертоар јер се највише представљају туђе лудорије (нарочито комади Јохана Непомука Нестроја, бечког писца) које нису добро преведене а нису ни за хрватску нити за српску публику, него за Беч и бечке шписбургере, јер ни мрвице морала у себи немају. Задовољан је што је у новој средини јер може нешто да научи и спољашњем животу, на сцени и ван ње.¹⁴⁰

Цветић је био цењен у кругу загребачких одборника због дисциплине, марљивости и одговорности, готовости да усвоји савете и жеље да напредује. Интелигентан и амбициозан, хтео је и умео да прати поуке старијих глумаца, затим критике, и нарочито редитеља-педагога Јосипа Фрајденрајха, и све се то временом одразило у његовој глуми и учврстило у њему уверење у властите способности. После годину дана, крајем 1867, желео је да се врати новосадском позоришту па је писао Ђорђевићу у Београд, где је позориште боравило, да би гостовао и очигледно уверио Ђорђевића у свој напредак,¹⁴¹ али је остао у Загребу само зато да прибави још више способности спољашње, а касније ће се заиста као нов вратити Српском народном позоришту и бољим мислима у корист истог одушевљен бити.¹⁴² Коначно, јула 1868, одлучио је да се врати у Нови Сад, па означава три струге у којима би желео да наступа, као: трагични љубавник, конверзациони љубавник и тумач карактерних улога. Поднеће и уверење загребачког Одбора о својим квалитетима — јер с правом и частном свест могу рећи да ми у овдашњој дружини, што се понашања, ревности у сва-

ком обзиру и марљивости тиче, пара нема... јер ме је изјава Славног овдашњег одбора подпуно о том уверила.¹⁴³ Ђорђевић је вероватно упозорио Цветића да ће београдски Одбор кроз неколико дана расписати конкурс за глумце, па је Цветић поднео молбу, подсећајући одборнике да је у Београду глумио између 1863. и 1865. у струци трагичног и млађаног љубавника, с платом од 8 дуката месечно и једном корисницом у 6 месеци. Но, од оног доба знатно се поправио и више знања за позориште прибавио, увек се примерно и угледно понашао, па и појмио задаћу једног народног представљача. Осим трагичних и млађаних љубавника, у Београду је играо и интриганте, а откад је у Загребу, проширио је своју струку и на љубавнике у конверзационим комадима — који су ми добро за руком пошли, затим на бонвиване, а и на карактерне улоге; ипак, најрадије би задржао струку љубавника у којој сам највише употребљаван. Потврду загребачког Одбора не може да поднесе јер не жели да се зна о његовом преласку, за случај ако не буде примљен.¹⁴⁴

Разочаран понуђеним условима у Београду, није одговорио Одбору, али се већ фебруара 1869. понудио као гост, свакако да увери одборнике у своју спремност. Појавио се 13. априла исте године као Димитрије у комаду Таковски устанак од Матије Бана, затим је ангажован, и у првој сезони је играо јунаке у историјској драми и љубавнике у класици (Милоша Обилића у Боју на Косову Јована Суботића, Андреју Миљевића у Граничарима Јосипа Фрајденрајха, Мортимера у Шилеровој Марији Стјуарт), а по потреби и разне друге улоге. Незадовољан што му и писмено, у уговору, није признат ранг конверзационог и драматичног првог љубавника, као и платом према категорији коју заступа на сцени и према великим трошковима којима је изложен салонски љубавник, молио је повишицу за 90 талира, уверен да ће се узети у обзир владајућа скупина и потребе љубавника који осим укусног и другог елегантног одела, још стотину других ствари треба, те тиме сваку другу струку у потребама за 2/3 надмашује.¹⁴⁵ Одговорено му је да ће се почетком нове сезоне поново расмотрити све плате.¹⁴⁶

Долазак Алексе Бачванског из пештанског у београдско позориште заслуга је углавном одборника Стеве Тодоровића који се у Одбору zaloжио још децембра 1868. године да се пажња обрати на ваљане и искусне глумце и на страни, а не само у новосадском позоришту, јер се може дого-

дити да се онамошњи с муком стечени театар сасвим упропасти, што би несумњиво нанело велику штету чувању српске мисли у северним крајевима.¹⁴⁷ Тодоровић је открио Бачванског почетком 1869. године, у тренутку када се прочуо у Будимпешти, под именом Шандор Вархиди, од премијере помађареног француског комада Бемов ратни поход на сцени Народног позоришта (Népszínház), под уметничким вођством глумца и његовог оснивача Ђерђа Молнара. Бачвански је већ имао за собом седамнаест позоришних година, најпре у мађарским путујућим трупима, а од 1867. (или, можда, и пре 1864.) у Молнарском Народног позоришту.¹⁴⁸ Рано се истакао природним преимућствима, појавом и гласом, али и емотивним богатством и темпераментом, развијајући се у традицијом и искуствима богатој немачкој и мађарској позоришној средини, имајући за узор у то време веома познате глумце. Тодоровић му је понудио ангажман у Београду, апелујући свакако на родољубље, дуг према српском позоришту, и на искуства која би била драгоценом помоћ Народног позоришту. Пристао је, па му је одбор одредио 500 талира за глуму, 100 додатка за режију, 100 форинти путног трошка и 200 за отплату дуга у 11 ешти, с тим да ступи 1. септембра. Он је желео да пређе одмах, са привременом мањом платом јер је Молнарско позориште одлазило на гостовање у Беч, па би остао без средстава. У Београд је стигао у првој половини маја, када се ансамбл спремао на гостовање у Шабац. Тек је имао да обнови знање матерњег језика, па је остао у Београду и радио на пројекту дисциплинских правила за глумце. Као редитељ, публици се приказао на премијери којом је 30. октобра 1869. отворена нова зграда (Посмртна слава Кнеза Михаила од Ђорђа Малетића), а као глумац, улогом Шајлока у Шекспировом Млетачком трговцу 26. новембра исте године. Тиме започиње непроцењиви допринос Бачванског на уметничком утемељењу Народног позоришта.¹⁴⁹

Добар део репертоара овога времена зависио је од првог комичара: немачки комад с певањем (Singspiel), мађарски и често посрбљени комад с песмом и игром, бечка чаробна игра, немачка лакрдија и француски водвиљ. Слично функцији интриганта у драми и мелодрама, комичар је заплитао радњу у комедији (први из злих намера и ниских побуда, други да увесели себе и публику), изражавајући обично главну идеју комада куплетима, зачињеним понекад импровизованим текстом. По неписаном али устаљеном правилу,

глумци лишени природних преимућстава за улоге јунака и заводника (стаса и гласа), сврставали су себе у интриганте или комичаре. Правих и првих комичара било је, међутим, мало, јер се осим слуха и гласа тражило обиље разигране маште и ду-

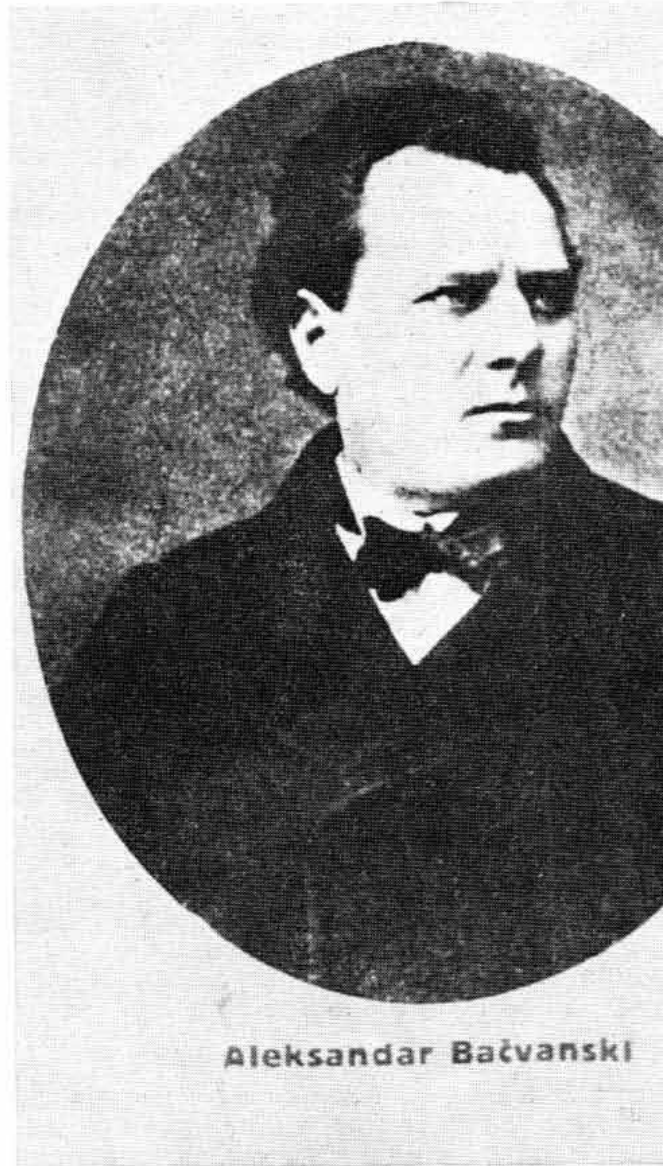

Милош Цветић (1845—1905)

Miloš Cveti (1845—1905)

ха, еластичност мимике и геста, и смисао за духовиту импровизацију. Такав комичар, веома талентовани Јосиф Племенчић био се јавио из загребачког позоришта на београдски конкурс, али је Одбор вероватно већ тада рачунао са Нестором-Нецом Недељковићем који је био члан бечког *Јозефштатског позоришта* под именом *Ернст*

Недељко. Контакт с њим успоставио је Стева Тодоровић у Бечу и понудио му да пређе у Београд, на шта је Недељковић пристао; требало је да ступи од јесени, али је он желео већ у мају, а дошао је још априла уз плату од 360 талира. Штампа је

Aleksandar Bačvanski

Алекса Бачвански (1832—1881)

Aleksa Bačvanski 1832—1881

најавила Недељковића као *изврсног заступника финије комике*¹⁵⁰, али је он оставио други утисак на рецензента *Јединства* др Милана Јовановића: пошто је одао признање његовом дару, замерио му је што уноси у игру *неразборити пајацлук*. И Малетић тврди да је био склон уметању својих мисли и досетака, често недухови-

тих и увредљивих¹⁵¹. Он се тешко мирио с позоришном дисциплином, а неприлике је чинио управи и у приватном животу. Силом прилика морао је да игра и оне улоге које нису погодвале његовом дару, али је као комичар био веома популаран

Адам Мандровић (1839—1912).

Adam Mandrović (1839—1912)

код широке публике и она није могла да прежали његов одлазак у загребачко позориште средином 1871. године. Међутим, веома брзо се вратио немачким сценама, запавши на тај начин готово у потпуну анонимност у нашој позоришној историји. Нека његова писма дају више података о даљој судбини; у једноме каже да је ро-

ђен у Темишвару где је вероватно и почео каријеру, свакако на немачкој мањој или путујућој позорници. Пре доласка у Београд глумио је, како сам наводи, најпре у Берлину, затим у другим немачким градовима и најзад у Бечу. По одласку из

Марија Јеленска (1842—1882)

Marija Jelenska (1842—1882)

Београда у Загреб, писао је 11. фебруара Позоришном одбору у Новом Саду да би радо гостовао и прихватио ангажман, што значи да у Загребу није наишао на пријем какав је очекивао. Тамо је наступао под именом *Недељко*, а др Никола Андрић у *Спомен књизи*¹⁵² наводи да су тамо наступала два глумца под тим именом. По

њему, један је био Марко Суботић (псеудоним Недељко) који је у Загребу заступао комичара 1872. године, затим је прешао у новосадско позориште и убрзо умро у Панчеву од туберкулозе. Други Недељко (то би морао бити Нестор Недељковић) по Андрићу је само отпевао једну сцену па се изгубио негде у Немачкој, одакле је и дошао, пошто га је публика примила с негодовањем. Андрићеве наводи су у оба случаја нетачни. Суботић је глумио у Загребу пре београдског конкурса (то је навео и у молби која нам је позната из њеног извода) а не тек 1872, што се запажа и по загребачким критикама из 1866. и 1867. које помињу глумца Недељка (Марка Суботића)¹⁵³. Поред тога, Суботић је глумио у Београду све до 1884. (једно време и у Новом Саду) а умро је тек 1885. у Панчеву. Што се Недељковића тиче, у Загреб је дошао преко Београда, а не из Немачке, и ту је остао око девет месеци.

До његовог гостовања у Новом Саду није дошло фебруара 1872, па је он поново писао после три месеца, овога пута из Прага, наводећи да је тамо стигао после дужих студија у Берлину и Дрездену (у ствари, прошло је три месеца откако је напустио Загреб). Из Прага одлази у Беч, где живе његова жена и деца; нуди се као комичар и карактерни глумац, а по потреби и као редитељ шаљивих комада, док би његова жена могла да игра мање улоге јер је донекле научила српски, а може и да пева у хору¹⁵⁴. После две године, 21. фебруара 1874, пише из Темишвара да би радо гостовао пред новосадском публиком која га никад није видела као глумца, а одговор очекује у марту, јер Краљевско (немачко) позориште у Темишвару, чији је редитељ и глумац, завршава сезону и он прелази у Берлински театар (*Berliner Theater*) где је ангажован. Ипак, остао је у Темишвару и 1875, и када је тамо гостовало Српско народно позориште, молио је да се појави у две представе (као Вурм у Шилеровој *Сплетки и љубави* и Брица у Округићевој *Саћурици и шубари*) — *почем је овдашња публика жељна мене као рођеног Темишварца и као српског глумца на позорници видети*. Последњи пут је писао у Нови Сад 1882. године, као глумац Немачког позоришта у Пожуну које је пред затварањем јер су управник и већина глумаца Јевреји, па месни кругови воде кампању против позоришта; извињава се због стилизације, јер му је то тек треће писмо на српском откако је напустио Србију 1871; већ има понуђени

Марија-Мара Гргуорова-Ђорђевић

Marija-Mara Grgurova-Djordjević

ангажман у Берлину и Братислави, али би се вратио српском позоришту под условима који му се одреде; сећа се пријатног друштва у Новом Саду за време посете у лето 1882. Ни овога пута није успео, али је после две године, од 25. јуна 1885, по други пут ангажован у београдском Народном позоришту¹⁵⁵; његовог имена нема на плакатима већ од половине октобра. Није искључено да се појавио с којим српским путујућим или, можда, немачким позориштем у нашим крајевима¹⁵⁶.

Јосип Племенчић (1836—1876)

Josip Plemenčić (1836—1876)

Одлазак Нестора Недељковића из Народног позоришта средином 1871. године, широка публика је сматрала ненадокнадивим губитком, али га је заборавила већ од прве појаве његовог заменика Јосифа Племенчића кога је Одбор довео из загребачког театра и који је као глумац и певач надмашио свога предходника. Да дочара његов дар и стил глуме, Малетић цитира новосадску критику из 1872. године, поводом Племенчићевог гостовања у улози Црнца Мунга у комедији Локот: „... Ла-

ке ноге, живи покрети, врела крв жарког појаса, нагла промена претворног плача на смех, жудња за јаким пићем, а особито пијанство, срчаност у њему и пијано боксовање, све то бејаше изведено тако верно и тачно, како још не видесмо на нашој глумионици¹⁵⁷“. Племенчић је рођен у Загребу 1836, у јеврејској породици, под презименом Аделсбергер; код оца је изучио обућарски занат, а у војсци је напредовао до коњичког наредника. Под промењеним презименом ступио је у загребачко позориште 1863. и у њему глумио до смрти, с прекидом у сезони 1871/72. коју је провео у Београду. У низу оперета и лакрдија стварао је, уместо шаблонских ликова, оригиналне типове, и Шеноа га је сматрао јединим комиком на славенском југу¹⁵⁸.

*

Иако је конкурс за глумце у Народном позоришту био закључен још половином августа, Одбору су пристизале молбе све до краја године, углавном од почетника и махом од београдских студената, пошто су разумели да позориште прима и питомце, што у тексту конкурса није било наглашено. Један од студената, Димитрије Дукић, био је одмах на почетку примљен за питомца и то је морало охрабрити његове колеге да у молбама изразе жељу за позорницом, често у стилу младалачког заноса и романтичарско--патриотског одушевљења. У томе духу обратио се слушаалац друге године права Јеврем Јерковић:

Позоришном одбору

И Србија дочека да има стално Позориште које основа и коме обезбеди опстанак неумрли Кнез Михаило.

Последње и велико дело великога владоца, које оста недовршено, предаде се позоришном Одбору да га у ред доведе. Одбор вршећи свесно свој задатак скупља честиту дружину представљачку — па да би му рад што изврснији био, да би ваљане глумце добијао, одреди и позва огласом на упис и питомце — који би учећи донекле у позоришту ваљани глумци били.

Одбор за ову ствар зацело обрати поглавито пажњу на ученике, јер и они могу најбоље одговарати овој просветној и племенитој цели.

Одбор је у својој намери и успео; и ја бих се намах уписао за питомца, но не разумев огласа ћутах све досад. Сад кад извесно знам да се примају ученици

у питомце, управљам и сам ову своју молбу позоришном одбору и молим га да ме изволи уврстити у ред питомаца за будућег глумца.

Одавно се та мисао у мени зачедила, но до данас не могаше о њој бити ни збора.

Где је воље за неки рад — од ње не је далеко ни дар; за своју препоруку немам ништа да кажем више но да има у средини одборовој чланова, који знају врло добро и моје владање и успехе у науци.

Ишчекујући одговор, остајем у нади позоришноме одбору покорни Јеврем Јерковић, слушалац II год. права. У Београду 23. Септембра 1868 год.¹⁵⁹.

За овом молбом следе пријаве студената права Божидача Гашића и Светозара Тутуновића¹⁶⁰, бивших дилетаната, затим колективна молба тројице студената у којој се помиње постојање студентског аматерског позоришта у Београду 1868. године:

Одбору Српско-народног позоришта

Осећајући склоност тој вештини, усуђујемо се Одбор Српско- Народног позоришта замолити, да би нас за своје помажуће чланове примио, како би, имајући сада удесну прилику, што више се у тој вештини дотерали. Прва два доле подписана радилли смо на томе још под Г. Мандровићем као помажући чланови и даље продужавали до последњег добровољног друштва под управом Г. Рајевића, па све такође до последњег добровољног летошњег друштва.

Сви у томе показали смо приличну способност, за које сведоче и саме наше улоге, које смо играли, да нису биле тек којекакве.

С тога дакле надамо се, да ће нас Одбор Српско-Народног позоришта примити за своје помажуће чланове, а ми ћемо се старати, да тој задаћи подпуно одговоримо. Одбору Српског Народног Позоришта покорни Владимир Ђ. Протић, Велизар Кундовић, Лазар Карамарковић, прва двојица правници IV год. а трећи прав. III год.¹⁶¹.

О студентском аматерском позоришту има више података у писму петорице његових чланова — М. С. Милисављевића, Велизара Ј. Кундовића, С. М. Поповића, Владимира Ђ. Протића и Лазара С. Карамарковића, којим децембра 1867. моле Јована Бошковића да се прими чланства у уметничком одбору овог позоришта. Из писма се види да је позориште основано још

крајем 1866. или на самом почетку 1867. под управом четири одборника, а касније под председништвом Рајевића. До летњих испита на Великој школи, средином 1867, представе су давале у сали Велике пиваре, а по одласку Новосађана, почетком 1868, у дворани код Енглеске Краљице¹⁶². Из цитиране молбе види се да је студентско позориште радило до лета 1868, а његови су чланови били готово сви студенти који су поднели молбе Народном позоришту.

Осим студената, Одбору се јавио накнадно и велики број младића и девојака, углавном из Војводине, али и из Београда, Србије и Хрватске, који осим жеља и евентуалних препорука о њиховим моралним квалитетима, нису могли да потврде и сценска искуства јер никада раније нису глумили. Зато је објављено преко штампе да се нико неће примити у ред питомаца, док не одигра неколико улога пред Одбором или специјалном комисијом¹⁶³. На овоме испиту нису откривени нови таленти, судећи по томе што се ниједан од поменутих студената или других почетника не појављује на позоришним листама, али је њима остављена могућност да добровољно статирају и да певају у хору, а у изгледу и ангажман ако покажу дара. Награда им је била бесплатна улазница за све представе, а кад се то показало незгодним (стварало је велику гужву на трећој галерији и на стајању у задњем партеру), примали су два гроша од представе или улазницу за једну представу¹⁶⁴.

Уосталом, Одбор је решио проблем подмлатка пријемом шест питомаца на конкурс: Димитрија Дукића, Светозара Бркића, Петра Јовановића, Маре Гргурове, Рахиле Поповићеве и Анђелине Новићеве, а накнадно и Стевана Јовановића. Ангажовани су без пробе, на основу молби и писмених препорука, али и залагањем Ђорђевића или неког одборника, уз обавезу да похађају предавања која је држао Јован Ђорђевић за све глумце у просторијама Велике школе, затим да статирају по потреби и тумаче мале улоге. Већ месец дана после ангажмана показало се да ове мале улоге нису довољне за коначан суд о њиховом дару¹⁶⁵, па је усвојен предлог Одбора да се одржи затворена представа на којој ће питомци тумачити велике улоге у костимима, при обичном осветљењу и декорацијама, с тим да се неталентовани отпусте¹⁶⁶. Испит је одржан негде у јануару, а затим су сви питомци отпуштени, изузев Маре Гргурове и Све-

тозара Бркића¹⁶⁷. Овим отпустом позориште је остало без тумача мањих рола, а умањило је и позоришни хор, па је Одбор позвао хонорарне сараднике, без плате и уговора, уз одређене услове: да су певачи и певачице, да се обавезу на учење певања и на певање, да приме сваку улогу и да не траже веће роле¹⁶⁸. Како се по плакатима од априла до маја види, отпуштени

је познато, на основу прикупљених докумената и података.

Очувана је молба Рахиле Поповићеве¹⁶⁹, у којој даје следеће податке о себи: рођена је у Иригу, има 22 године, неудата; завршила је три разреда пучке школе, зна српски и разуме немачки; учествовала је у пет дилетантских представа друштва у Иригу; игра драматске улоге уопште, али

Глумице Народног позоришта у Београду, снимљене у току гостовања у Шапцу јуна 1869. године. С лева: Марија-Мара Гргурова, Милка Гргурова, Љубица Коларовић, непозната и Јулка Степићева-Јовановић. Доле: Зорка Коларовићева-Тодосић.

Les actrices du Théâtre national de Belgrade photographiées au cours de la visite à Sabac, en juin 1869. De gauche à droite: Marija-Mara Grgurova, Ljubica Kolarović, une inconnue et Julka Stepićeva-Jovanović. En bas: Zorka Kolarovićeva-Todosić.

питомци — Дукић, Стеван Јовановић и Новићева, пристали су да играју и за хонорар само да би остали при позоришту. Убрзо се, међутим, губе и имена Новићеве, Јовановића и Светозара Бркића, и већина њих запада у анонимност до наших дана, мада су неки од њих били активни и даље у позоришту, али на другим сценама. О свима њима се може више рећи него што

претежно трагичне¹⁷⁰. На основу ових исказа, нада се да ће Одбор услишити њену понизну молбу и примити је у Народно позориште, тим пре — што сам представљајући (у Иригу) најтеже улоге, као: Вилу у „Сану Краљевића Марка“, Мару у „Падњу српског царства“, Видосаву у „Херцог Владиславу“, Босиљку у „Сеоби Србаља“ и Зелиду у „Хајдуцима“¹⁷¹ својом

природном вештином и слободом увек задовољила публику... као што то показује приложени исказ суб. А.¹⁷² Пошто је отпуштена из Народног позоришта, Поповићева се свакако вратила кући у Ириг и можда тамо даље наступала на аматерској позорници. У професионалном позоришту њој се губи сваки траг.

Анђелина Новићева једна је од трију кћери некада познатог књижевника, националног радника и пропагатора српског позоришта — Јоксима Новића Оточанина, који је кћерима улио љубав за књигу и позориште. Захваћене националним и родољубивим идејама српске омладине и оне су желеле да служе народном позоришту, по примеру песникиње Драге Димитријевић-Дејановић, па се најстарија обратила Јовану Бошковићу¹⁷³, не знајући да је средња Анђелина већ изабрана на конкурс, свакако залагањем и Бошковића и Ђорђевића, који су на тај начин хтели да одуже дуг тек преминулом Новићу. Пошто је отпуштена из Народног позоришта као члан под платом, Анђелина Новићева је наступала хонорарно све до поласка ансамбла на гостовање у Шабац, маја 1869. Како је хонорар био сувише мали да би се од њега живело, без помоћи рођака и породичних пријатеља, вратила се сестрама у Нови Сад, па је већ у јулу наступала у Српском народном позоришту где је и ангажована у сезони 1869/70¹⁷⁴. Потом је ступила у путујућу трупу коју је повео бивши члан Народног позоришта у Београду Лаза Поповић и ту се удала за глумца Михаила Димића. Јула 1872, обоје су поднели молбе новосадском позоришту, али нису примљени и остали су код Лазе Поповића. Каснијих година повео је Михаило Димић своје некада веома познато путујуће позориште, у коме је, поред Анђелине, глумила и њена млађа сестра Ленка Новићева. Обе су остале у сећањима путујућих глумаца као веома образоване жене, што је била реткост у путујућим театрима.

Бивши студент филозофије, затим питамац, а после отпуста хонорарни члан, Димитрије Дукић¹⁷⁵, остао је при позоришту и поред савета критике да се на време окани глуме, али ни он није могао да крене у Шабац, што је Ђорђевић жалио јер га је сматрао ваљаним младићем, а у писму председнику Одбора колебао се — ја не бих рекао да од њега под добрим редитељем не би било ништа.¹⁷⁶ Ђорђевић је у Шапцу имао неприлике, наговарајући боље глумце да се прихвате малих улога, поготово што са ансамблом

није пошао ни Светозар Бркић, а ови су му млађи и наочити питомци били потребнији у историјским комадима него старији — Бачвански је у Београду, а и да је овде, не би га ни за што употребити могао ни за веће ни за мање роле (још није добро познавао језик), а Недељковић је овде, али ни од њега немам никакве фајде у јуначким комадима, само у шаљивим.¹⁷⁷ Предложио је да се уместо отпуштене Новићеве прими Марија Степић, нећака Паје Степића (јер је боља од Новићеве), пошто се налази у Шапцу и наступа хонорарно, а тај новац је недовољан за трошкове. На крају је уређено да Степићева буде примљена под платом, али само за време гостовања у Шапцу (маја и јуна 1869). У Шабац су упућени и Дукић и Светозар Бркић, иако је овај други због недисциплине заслужио отпуст. У следећој позоришној сезони Дукић је враћен међу питомце и ученике глумачке школе која је отворена 2. јануара 1870 (другови су га звали *Папа* због његове скромности и повучености); завршио је и филозофске науке на Великој школи, па се временом повукао из позоришта и посветио школи као професор и касније директор гимназије.¹⁷⁸

Светозар Бркић, глумац путујућег Степићевог позоришта примљен је на конкурс на основу своје молбе и Степићеве изјаве о Бркићевим моралним и глумачким квалитетима;

Одбору за стално народно позориште

По распису кога је одбор за стално народно позориште под 18. Јулом тек. год. у свет пустио, и ја подписани јављам се одбору позоришном, да ме за глумца срп. народ. позоришта прими.

Родом сам из Београда, дакле из Србије, година имам 24, свршио сам 6. разреда гимназијални и 2 год. права. Доказ ми је сведочба школска, која ми истина није сад при руци, но у Министарству, где сам државну службу тражио, но ако Одбор за нужно нађе, да и њу морам поднети, ја ћу и то учинити, а има и чланова у Одбору који знају, а и врло лако могу сазнати, јесам ли ја те школе свршио.

Био сам три године глумац у разним приватним позориштима. Код Јована Поповића, Стевана Протића, у Крагујевачком позоришту, код Паје Степића, где се и данас налазим, а и као дилетант у Ђачком друштву. Какав сам глумац, каке улоге престављам и колику плаћу имам увидеће Одбор из поднесеног од управитеља позоришног уверење.

С тога најпокорније молим одбор народ. позоришта, да ме за свог глумца прими. Одлуку по овом делу, као и све наредбе молим Одбор да их предаје мом брату Светолику Р. Бркићу практик. тргов. суда. Светозар Р. Бркић, глумац.¹⁷⁹

Уверење

Г. Светозар Бркић, родом из Београда, 24 године стар, свршио је две године права; био је глумац у приватном позоришту под управом подписаног дуго време — 3 године; за сво време његова глумовања одликовао се чврстоћом карактера и скромним владањем. На задовољство подписаног а и целе публике где давасмо представе Г. Светозар одликовао се у улогама комичним, па и у другим улогама задовољавао је публику. Имао је пређе месечно плате 30 фринти аустријске вредности, но због његове јаке способности повишена му је пре 6 месеци на 35 ф.а.в. Позориште Србско имаће у њему временом ваљаног глумца.

Ово му се издаје од стране управе на његово зактевање.

2. Августа 868
у Тителу

Паја Степић
управитељ позоришта¹⁸⁰

Одборници су једва могли да се сећају Бркића из ђачког аматерског позоришта, а Ђорђевић га је упамтио по писму које је писао из Степићеве дружине, заједно с Тошом Јовановићем, у којем се представио као вредан, озбиљан и марљив глумац с већим амбицијама.¹⁸¹ Њему је без сумње олакшао улазак у Народно позориште и Паја Степић својом изјавом, у коју се могло веровати јер је Степић цењен као одговоран човек. Бркић није био без дара али је из путујуће дружине донео лоше навике, на пример: гледао је у публику док говори, не обраћајући пажњу на партнере. Веровало се да ће се својих мана ослободити, па је задржан у трупи кад су остали питомци отпуштени, али је он недисциплином чинио Ђорђевићу многе неугодности. Када је ансамбл пошао на гостовање у Шабац, Бркић је закаснио на брод, па ни после тога није пошао, верујући да му је припремљен отказ. Председник Одбора Филип Христић није послушао савет Ђорђевића да се Бркић одмах отпусти,¹⁸² јер је био врло потребан у Шапцу, већ га је наговорио да тамо пође¹⁸³ што је овај учинио, али се ни тамо није поправио: није учио улоге, одбијао је мање роле, јавно је нападао редитеља и глумца Лазу Поповића и крњио углед позоришту више у Шапцу него у Београду јер, како је Ђорђевић писао из

Шапца — овде је публика веома приступна глумцима него тамо, јер их не познаје, па их не уме ни оценити и зато се много лакше по њима поводи.¹⁸⁴ По повратку из Шапца, наступио је летњи одмор и Бркић је за то време глумио као гост на сцени новосадског позоришта (у току његовог бављења у Сремској Митровици 13. августа — 15. септембра),¹⁸⁵ а од нове сезоне у том позоришту је и ангажован, али у њему није дуго остао. Септембра 1870. налази се у Београду (у својој кући на Теразији код Дуда) и како је чуо да су Народном позоришту потребни глумци, моли да буде примљен а делом ће показати да је достојан те милости.¹⁸⁶ Ова је молба последњи познати траг о Бркићу; после тога, можда је приступио ком путујућем позоришту или, што је вероватније, прихватио какву државну службу.

О питомцу Петру Јовановићу, који је такође примљен на конкурс, зна се, према изводу његове молбе, да је рођен у Војводини у Парцу, да је завршио основну и једну годину учитељске школе. У новосадско позориште је примљен јуна 1868, а већ је августа конкурисао у Београду; ангажован је свакако по препоруци Ђорђевића и није био отпуштен као неталентован, већ је сам дао отказ после пет месеци из приватних и породичних разлога, па је учитељавао све до 15. децембра 1871. Затим је молио управу Народног позоришта да га опет прими, наводећи да су га у међувремену и Ђорђевић и Одбор више пута позивали натраг, али он до овог часа није био у могућности.¹⁸⁷ Ангажован је поново, а када је Народно позориште привремено затворено 10. јуна 1873, вратио се учитељском позиву.¹⁸⁸

Питомац Стеван Јовановић примљен је после конкурса, затим отпуштен, али је хонорарно радио у Народном позоришту до маја 1869. О њему нема ближих података.

Најзад, реду почетника припада још од оснивања Народног позоришта Зорка Коларовићева (ћерка глумца Љубице и Димитрија Коларовића), којој је тада, 1868. године, било тек четири године. Она је једина међу осталим вршњацима оглашавана на плакатима поред дечијих улога. Играла је *Сина Виљема Тела* у истоименој Шилеровој драми, затим *Анђелију, девојче од 8 година* у *Владимиру* и *Косари* Лазара Лазаревића, па *Ивана, Бурашковог синчића* у *Јеллисавети Ђуре Јакшића*.¹⁸⁹ За свој рад је плаћана један дукат цесарски. У четрнаестој години, као глумица под уговором и платом, већ је играла улоге девојака,

у седамнаестој се удала и повукла, а 1887. вратила се сцени под именом Зорка Тодосић, и у Народном позоришту је остала до првог светског рата као једна од најбољих глумица и прва субрета у водвиљу, чаробној игри, оперети, опери, затим у народним комадима с певањем, а у зрелијим годинама у друштвеној комедији и социјалној драми.¹⁹⁰

На прагу нове, друге по реду сезоне, која је имала да отпочне у довршеној згради на Стамбол-капији, Одбору су пристигле нове молбе за ангажман, нарочито из редова млађих глумаца и почетника, јер се показало да позориште тешко може неометано да ради без сталног подмлатка, а сем тога, позоришна школа пред блиским стварањем очекивала је ученике. Августа су се понудили Ђорђе Вучетић, Васа и Марија Марковић, Петар Пантелић, Јован Поповић и Коста Јовановић; септембра Јелица Весовић из Неготина и Марија Голубић из Загреба; октобра Коста Ђорђевић, новембра Стеван Валић; а у децембру Софија Ђорђевић и Живана Поповић.¹⁹¹ Међу њима неки су имали глумачки стаж, као: Марковићеви, Јелица Весовић, Марија Голубић и Стеван Валић, први троје и као чланови Народног позоришта у Београду од 1863, а Голубићева и Валић као глумци загребачког театра.

Васа Марковић се јавио из Крагујевца као члан тамошњег позоришта, у коме су глумили и његова жена и њена сестра.¹⁹² Понудили су се сви троје, најпре приватно писмом Јовану Бошковићу,¹⁹³ а затим и званично, молбом Одбору; примљен је само он са 400 чаршијских гроша плате, па је наступио од новембра, али је добио отказ већ у мају 1870, по одлуци дисциплинског суда којом су отпуштени још Милева и Никола Рашић.¹⁹⁴ Како ансамбл није имао довољно мушких чланова у то време, а Марковић је био употребљив у широј скали осредњих по значају улога, задржан је према предлогу Ђорђевића још кратко време, хонорарно.¹⁹⁵ У матично Српско народно позориште (у коме је био и при његовом оснивању) вратио се 1872, а повукао се 1881, пошто се истакао као одличан приказивач интригантских улога, нарочито у народним комадима.¹⁹⁶

Јелица Весовић, у ствари Јелица Јовановић (аматер на сцени Омладинског дилетантског позоришта 1862, а следеће године професионална глумица у Народном позоришту) упутила је из Неготина молбу са два уверења која су некада написали Матија Карамарковић и Стева Тодоровић, пре-

поручујући је као глумицу бољег реда, с нарочитим смислом за трагичне роле и способношћу за комичне улоге. Одборници су морали да је се сећају из ранијег времена, због њених година (била је девојчица од 12—13 година), затим по успеху који је имала у публици и, најзад, према изгледима да се развије у веома добру глумицу, али

*Ђорђе Пелеш (1846—1902)
и Младен Бошњакковић (1855—1911)*

*Djordje Peleš (1846—1902)
et Mladen Bošnjaković (1855—1911)*

се њој у међувремену изгубио траг, па се није јавила ни на конкурс 1868. године, свакако зато што се удала и с мужем одселила из Београда. Пошто је добила писмену сагласност свога супруга да се он не противи њеној глумачкој каријери, и како се у ње пробудио онај занос за позориштем којим

је била захваћена (и пре 1862. године) сва омладина око свог аматерског позоришта, она изјављује у томе духу да — *има увек прса у којима станује лепа и челична расположеност према свакој народној установи, према сваком народном унапређењу у узорној домовини нашој.*¹⁹⁷ Одбор је одговорио да ће водити рачуна о њеној молби, па се појавила као гошћа улогом *Стане* у *Хајдук Вељку* Јована Драгашевића, на дан 13. новембра. Време проведено ван позорнице без сумње је оставило трага у њеној игри, тако да је морала и поред дара да заостаје за искусним глумицама. Примљена је после нове молбе, почетком 1870. године, с платом почетнице од 200 талира, а крајем следеће године добила је отказ као члан под уговором и платом, уз могућност да наступа хонорарно, у звању статисткиње. Пристала је, а после годину дана је опет молила да буде уврштена у ансамбл као глумица. Њен положај се није поправио ни 1875. нити 1877, јер се на платним списковима из тих година води као хорискиња. Кратко време затим, њеног имена више нема у актима Народног позоришта,¹⁹⁸ а нема ни трагова о њој у ком другом театру.

Почетком септембра 1869. обратила се молбом и Марија Цветић, глумица загребачког позоришта. Наводи да је већ седам година у Хрватском земаљском казалишту глумица и певачица (*алтистица*); певала је за то време средње соло партије у *поси* (*die Posse* —шала, лакрдија) и оперети, а наступала је и у позоришном хору; играла је млађе и старије ликове у разним струкама. Школу је завршила у манастиру милосрдних сестара у Загребу, а има 21 годину. Ради провере података, упућује Одбор на Адама Мандровића.¹⁹⁹ Октобра је добила одговор да је примљена у Београду, али је она, бојећи се да не остане без ангажмана и у Загребу и Београду, потписала у међувремену нови уговор са загребачким Одбором.²⁰⁰ Фебруара 1870, пријатељ из Загреба, Франц Гербич, подсећа Јована Бошковића на Голубићеву као одличну певачицу;²⁰¹ затим се јавља као гошћа на београдској позорници 13. априла 1870. улогом *Каролине* у *Граничарима* од Јосипа Фрајденрајха и критика бележи између осталог: ... „*Слушајући њу увидесмо да су наше певачице још дилетанткиње*“. Затим је уследио ангажман којим је Народно позориште добило прву школовану певачицу и прву субрету за широки репертоар комада с певањем, која је до краја прошлог века глумила под именом Марија Цветић.

По доласку из Загреба, и пошто је у новембру 1869. неколико пута *употребљаван на бини*, Стеван Валић је примљен децембра на једномесечну пробу. На плакатима се помиње и у јануару—фебруару 1870, као и у скици за поделу улога у априлу. О њему нема ближих података, али је вероватно да је био млад глумац, без

ПЕРА ДОБРИНОВИЋ.

Пера Добриновић
(1853—1923)

Pera Dobrinović
(1853—1923)

изразитијег дара, па му се брзо губи траг у Београду.

Коста Ђорђевић је примљен у октобру 1869, као практикант Министарства просвете, и то за преписивача, суфлера и статисту, са три дуката месечно. Већ на првој премијери, у новембру, појавио се у По-

смртној слави Кнез Михаила улогом Првог сељака. Затим је тумачио мале роле: слуге, војнике, дворјане, механције; био је Кнежевић Марокански у Млетачком трговцу и Владика у Јакшићевој Јелисавети. На плакатима, углавном при дну, помиње се и 1873. године.

Софија Ђорђевић (можда сестра Косте Ђорђевића) и Живана Поповић, наступиле су у децембру 1869. добровољно неколико пута, а 1. јануара 1870. примљене су као почетнице с малом платом и са уговором. Свакако су биле Београђанке, јер би тешко могле да опстану у туђем граду са 4 дуката месечно. Исте године, обе су се удале за глумце Народног позоришта: Софија за Ђорђа Пелеша, а Живана за Младена Бошњаковића. Средином 1871, Пелешеви су привремено напустили Народно позориште, а после годину дана и Бошњаковићи, али су се сви вратили 1873.²⁰² Оне су цело време тумачиле споредне улоге слушкиња, дружбеница, грађанки, ђака, шегрта, слугу и чак цокеја. Каријеру су наставиле у приватним путујућим позориштима својих мужева, од којих је Пелешево било трајније и много познатије.

Најзад, враћајући се још једном првом конкурс за глумце Народног позоришта, треба бар летимично поменути оне кандидате који никада нису ступили на сцену престоничког театра. Један од њих је Димитрије Марковић који је свакако и даље остао бележник у месту Рудни. Иако је само око шест година провео на позорници, мењајући често професионалне и аматерске сцене у Новом Саду, Београду, Земуну и Загребу, он заслужује већу пажњу у нашој позоришној историји, нарочито у оном поглављу које буде обрађивало период настанка београдског Народног позоришта у 1863. години, јер он је не само његов први артистички управитељ, редитељ и глумац, већ и иницијатор његовог оснивања. Већа пажња се дугује и Фотији Иличићу који је четири деценије водио сопствену путујућу трупу широм јужнословенског подручја, пропагирајући сценску уметност у најширим народним слојевима и вршећи културну и националну мисију. Његова сестра Милица Иличић-Биберовић, прва девојка која се у Србији оног времена професионално посветила глуми, очекивала је, с обзиром на ово звање, бољи ранг у ансамблу Народног позоришта, а када га није добила, определила се за путујуће трупе (пре свега, за братовљеву), у којима је владала кроз следећих четрдесет и више година као одлична глумица. Марта Јовано-

вић, мајка Јелице Јовановић-Весовић, није никако успела да се одржи на позорници (изгледа због свог неподесног гласовног органа), а последњи пут је глумила у немачко-српској дружини под управом Карла Ремаја 1867. године. Занимљива је, поред Милице Иличић, као једна од првих наших жена на позорници.

На крају, треба поменути позоришну школу која је отворена 2. јануара 1870. године, којом је Одбор намеравао да реши питање стручног подмлатка. Она је била намењена пре свега питомцима, али је број ученика проширен пријемом статиста, хориста и свих који су имали жељу да се уче глумачкој вештини (последњима припада и Пера Добриновић). Ова школа се мора разликовати од оне какву је био замислио, па у прво време и остварио Јован Ђорђевић. По њему, она је била обавезна за све глумце, без обзира на стаж, намењена углавном њиховом теоријском образовању; испити су били предвиђени чак и за редовне глумце ако су ови желели да ступе у вишу категорију сталних (доживотних) чланова. Такав програм, Ђорђевић је успео да спроведе 1868. године на тај начин што је у згради Велике школе отворио неку врсту курса или семинара на коме је и предавао, слично курсу за који се био заложиио у Српском народном позоришту и завео га у току гостовања у Вршцу 1866. године. На београдском семинару били су, осим глумаца, присутни и раније поменути питомци (Рахила Поповић, Анђелина Новић, Димитрије Дукић, Петар Јовановић, Мара Гргурова), с тим што је само Гргурова показала више дара и задржала се дуже на сцени. Остали су отпуштени или у току или крајем прве сезоне, а то је потребно истаћи јер се у каснијим написима о глумачкој школи из 1870. године помињу међу ученицима и ови питомци. Прва позоришна школа се одржала свега осам месеци, а затим је формално постојала до привременог затварања Народног позоришта 1873. године. Показало се и тада и касније да недостатак природног дара не може да надокнади никаква поука ни теорија. Алекси Бачванском се дугује, између осталог, за откривање тих природних дарова пре свега у Тоше Јовановића и Пера Добриновића. Он је својим редитељским, глумачким и педагошким доприносом и утицајем поставио уметничке темеље Народног позоришту,²⁰³ као што је Јован Ђорђевић определио организациону структуру при његовом оснивању.

СКРАЋЕНИЦЕ:

МПУ — Музеј позоришне уметности СРС у Београду

АС(ПО) — Архив Србије (фонд Поклони и откупи)

АВ — Архив Војводине у Сремским Карловцима

МС — Матица Српска у Новом Саду
НП — Народно позориште у Београду
СНП — Српско народно позориште у Новом Саду

УОДСНП — Управни одбор Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду

НАПОМЕНЕ

¹ Синиша Јанић, *Нови извори и подаци о репертоару Театра на Ђумруку*. Годишњак града Београда, књ. IX—X, 1962—1963, стр. 141—169.

² Др Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини*. Издање Матице Српске, Нови Сад 1953, књ. I, стр. 61—63.

³ Пуни текст *Устројења Народног театра у Београду* објавио је др Гаврило Ковијанић у књизи *Грађа архива Србије о Народног позоришту у Београду 1835—1914*. Издање Архива Србије, Београд 1971, стр. 61—64. Према истом извору наведен је у овоме прилогу садржај неколико других докумената који се чувају у Архиву Србије.

⁴ Ђорђе Малетић, *Грађа за историју српског народног позоришта у Београду*. Београд 1884, стр. 31—40.

⁵ Стеван Тодоровић, *Аутобиографија*. Научна издања Матице Српске, Нови Сад 1951, стр. 39—40.

⁶ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 84, 91.

⁷ Писмо Милице Иличић-Биберовић, упућено управнику Народног позоришта у Београду Милану Гролу 1909. године, објавио је Сава Цветковић у чланку под насловом *Прва глумица у Србији, Позориште, Тузла 1964*. бр. 1, стр. 77—82.

⁸ Марта Јовановић је била члан новосадског СНП 1862. године; критичар Данице је писао јануара исте године поводом њеног наступа — од госпође М. Јовановићке тешко ће бити икада добра глумица.

⁹ О Јелици Јовановићевој биће речи у даљем тексту.

¹⁰ До скоро је било познато само име глумице Теодоре; из недавно објављеног писма Милице Иличићеве (напом. бр. 7) види се да је Теодора њена рођена сестра и да се због болести није дуго одржала на позорници.

¹¹ Осим Стеве Тодоровића и Ђорђа Малетића, оставили су по сећању нешто података о првим београдским глумицама Коста Христић и Владан Ђорђевић. О њима има више грађе у документима са конкурса за глумце Народног позоришта из 1868, о чему ће бити речи у даљем тексту.

¹² Овај податак је изнела Милица Иличићева у аутобиографском запису (напом. бр. 7).

¹³ М. Томандл, сп. д. I, стр. 124—127 и 133—145.

¹⁴ Др Живојин Петровић, *Удео српских писаца у стварању репертоара Народног позоришта у Београду 1851—1914*. Београд 1966, глава друга, стр. 78—127. Рукопис у Универзитетској библиотеци у Београду.

¹⁵ Др Никола Батушић, *Улога њемачког казалишта у Загребу у хрватском културном животу од 1840. до 1860*. Загреб 1968, стр. 478—506.

¹⁶ О педагошком раду Јосипа Фрајденрајха и његовом утицају на развој загребачке глуме — *Живот д-ра Јована Суботића (Аутобиографија)*, Нови Сад 1910, четврта књига, стр. 61.

¹⁷ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 106—135.

¹⁸ АС, МП, Ф X — 1614/1864.

¹⁹ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 136—137.

²⁰ Текст Одборовог позива за прилоге објавио је Ђ. Малетић, сп. д., стр. 138—140.

²¹ М. Томандл, сп. д. I, стр. 156.

²² Оснивање и рад београдског Народног позоришта из 1863—65. недовољно је испитано у нашој историографији, нарочито са становишта његове органске повезаности са НП из 1868.

²³ Светислав Шумаревић, *Позориште код Срба*. Београд 1939, стр. 344—347.

²⁴ Писмо Јована Ђорђевића Јовану Бошковићу, из Темишвара, од 4. јуна 1867, — АС, ПО, к 57, бр. 528.

²⁵ Ж. Петровић, сп. д., књига прва, стр. 181.

²⁶ Писмо Јована Ђорђевића Јовану Бошковићу, из Вршца, од 29. јула 1867. — АС, ПО, к 57, бр. 529.

²⁷ Писмо Милана Јовановића-Морског Јовану Ђорђевићу, из Београда, од 8/20 августа 1867. — АВ, фонд СНП, Преписка бр. 569.

²⁸ Наведено према С. Шумаревићу, сп. д., стр. 348.

²⁹ Ж. Петровић, сп. д., књ. трећа, глава четврта, напом. бр. 19.

³⁰ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 243.

- ³¹ С. Шумаревић, сп. д., стр. 347.
- ³² М. Томандл, сп. д. I, стр. 175.
- ³³ Божидар Ковачек, *Јован Ђорђевић*. Издање Матице Српске, поводом стогодишњице СНП у Новом Саду 1961, стр. 268—276.
- ³⁴ Ж. Петровић, сп. м., глава четврта, стр. 181.
- ³⁵ М. Томандл, сп. д. I, стр. 161.
- ³⁶ Тематска повезаност овог реферата са Ђорђевићевим *Извештајем о позоришној дружини* (који је очуван у рукопису — АВ, фонд СНП) очевидан је поређењем њиховог садржаја.
- ³⁷ М. Томандл, сп. д. I, стр. 171—172.
- ³⁸ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 348.
- ³⁹ О успешном гостовању СНП у Београду 1867/68, има података, осим у познатим и често навођеним изворима, још и у два Ђорђевићева писма: 1. упућено Позоришном одбору у Београду из Панчева, 6. 2. 1868 (АВ, фонд СНП, Преписка), 2. упућено Јовану Бошковићу, из Панчева, 9. 2. 1868 (АС, ПО, к 57, бр. 533).
- ⁴⁰ Јован Ђорђевић, *Грађа за историју Српског народног позоришта* (у Београду). Позориште, Нови Сад 1896, бр. 20 и 21.
- ⁴¹ С. Шумаревић, сп. д., стр. 353.
- ⁴² Ј. Ђорђевић, сп. м., бр. 20.
- ⁴³ Садржај овог Ђорђевићевог писма познат је по одговорима, од којих су очувана два: Писмо Божидара Вујића Јовану Ђорђевићу, из Суботице, 8. јануара 1868 (АС, фонд СНП, Преписка бр. 581) и 2. Писмо Косте Крестића Јовану Ђорђевићу, из Осиека, 10. јануара 1868. (АС, фонд СНП, Преписка бр. 583).
- ⁴⁴ В. претходну напомену. — Коста Крестић поручује Ђорђевићу, између осталог — „Кад се буде зидала зграда нека свакако гледају три ката да буду, при земљи и у први ред-кат нека дођу ложе, а у другом реду-кату нека дођу ложе само с'пред (од прилике — до пола) а остало нека остане за Нобле-прву галерију. А то има узрока: што многа наша помодарка (маисторица и др.) која нема новаца за ложу и седиште да плати, а на горњу галерију ићи испод свога достојанства сматра, па кад не би било тако зване Нобле галерије, то би и целу позоришта нашег у колико промашена — у толико више и штета благајни биле“.
- ⁴⁵ Ђорђевићев *Меморандум* помиње Ђорђе Малетић (Грађа, стр. 350) а познат је и из Ђорђевићевог пропратног писма (в. следећу напомену).
- ⁴⁶ Писмо Јована Ђорђевића потпредседнику Позоришног одбора Матији Бану, из Панчева, 21. фебруара 1868, — МПУ, Одељење архива.
- ⁴⁷ Писмо Позоришног одбора министру просвете, од 18. априла 1868, — АС, МП, ф XI — 40/76.
- ⁴⁸ В. претходну напомену.
- ⁴⁹ Кнез Михаило је условљавао почетак рада НП довршењем позоришне зграде, верујући да може бити подигнута већ крајем 1868, — Ј. Ђорђевић, сп. д., бр. 20.
- ⁵⁰ Јован Ђорђевић, *Меморандум у ствари Народног позоришта у Београду*, — АВ, фонд СНП.
- ⁵¹ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 349.
- ⁵² Писмо Позоришног одбора Министарству просвете од 8. јуна 1868, — АС, МП, ф XI — 40/76.
- ⁵³ М. Томандл, сп. д. I, стр. 181—183.
- ⁵⁴ АВ, фонд СНП.
- ⁵⁵ Поред ова три поглавља, Ђорђевић је у тексту Меморандума првобитно предвидео још два: под бројем 4. *Реперторија (Литерарна и морална)* и под бројем 5. *Издржавање Народног позоришта (Материјална средства за одржавање Народног позоришта)*, али је од истих одустао, вероватно у недостатку времена.
- ⁵⁶ Писмо Позоришног одбора министру просвете од 8. јуна 1868, — АС, МП, ф XI — 40/76.
- ⁵⁷ Писмо Јована Ђорђевића Јовану Бошковићу, из Земуна, од 22. јуна 1868, — АС, ПО, к 57, бр. 532.
- ⁵⁸ Овај недатирани рукопис Матије Бана очуван је у АВ, фонд СНП.
- ⁵⁹ Писмо Позоришног одбора министру просвете од 18. априла 1868, — АС, МП, ф XI — 40/76.
- ⁶⁰ Записник са седнице Позоришног одбора од 15. јула 1868, — АС, ПО, к XV, бр. 92.
- ⁶¹ Писмо Позоришног одбора министру просвете од 2. септембра 1868, — АС, МП, ф VI — 1399/70.
- ⁶² Писмо министра просвете председнику Позоришног одбора Филипу Христићу од 17. октобра 1868, — АС, МП, ф IX — 2022/70.
- ⁶³ У међувремену су дали оставке на чланство у Позоришном одбору потпредседник Димитрије Матић који је именован за министра просвете, Милан А. Симић и Анастас Јовановић. По предлогу Позоришног одбора од 24. октобра, министар просвете је именовао два нова одборника: Милана Јовановића, лекара и Стојана Новаковића, професора и уредника Виле. Истовремено је одређен за потпредседника Позоришног одбора његов члан (књижевно-уметничког одека) Јован Бошковић.
- ⁶⁴ *Пројект Закона о уређењу Народног позоришта у Београду*, писан руком Јована Бошковића, очуван је у АС, ПО, к 61, бр. 86.
- ⁶⁵ Текст позоришног закона, кога је Позоришни одбор предложио Министарству просвете, очуван је уз Записник са седнице Позоришног одбора од 21. и 22. августа 1868, — АС, ПО, ф XV, бр. 97.
- ⁶⁶ Текст усвојеног и проглашеног позоришног закона објављен је у *Србским новинама* од 19. октобра 1868.
- ⁶⁷ Пропис министра просвете о дужностима управитеља НП у Београду, концепт, — АС, МП, ф VI — 1399/70.

⁶⁸ Ово закључујемо отуда што је варијанта позоришног закона књижевно-уметничког одсека писана руком Јована Бошковића који је у тексту вршио и исправке и допуне.

⁶⁹ До 1. октобра 1868. Јован Ђорђевић је, у својству управника СНП, путовао с новосадским позориштем на гостовања у Панчево, Осјек, Вуковар, Земун, Руму, а 15. септембра вратио се с трупом у Нови Сад. Повремено је долазио у Београд на седнице Позоришног одбора као његов члан (18. јула и 16—19. августа 1868).

⁷⁰ Текст уговора закљученог између Позоришног одбора и пароха Милоша Сушића о најму просторија код *Енглеске Краљице* за потребе НП, очуван је у — АС, ПО, ф XV, бр. 100 — уз записник са седнице Позоришног одбора од 3. октобра 1868.

⁷¹ Потпуни текст огласа очуван је уз записник са прве седнице новог Позоришног одбора, од 15. јула 1868, — АС, ПО, ф XV, бр. 92.

⁷² МПУ, Одељење архива.

⁷³ Садржаје неких молби са овог конкурса (Милоша Цветића, Тоше Јовановића, Јулке и Паје Степића, Фотија Иличића, итд.) објавио је уз коментар д-р Живојин Петровић у листовима *Сцена и Српска сцена* (1938—43) као и у *Зборнику Музеја позоришне уметности*, 1962.

⁷⁴ Димитрије-Мита Марковић, члан путујућег позоришта Јована Кнежевића, затим СНП у Новом Саду од његовог оснивања, дилетантског друштва у Земуну; артистички управитељ, глумац и редитељ НП у Београду од 1863; најзад, бележник-општински деловођа у месту Рудни, југоисточно од Темишвара.

⁷⁵ Д. Марковић наводи као своју главну глумачку струку улоге интриганата. У даљем тексту и остали глумци наводе своје *фахове* карактеристичне за драматургију и глуму оног времена; тако, често навођени *конверзациони* комади у ствари су новија савремена драмска дела (за разлику од историјских или *јуначких* и класичних комада) и глума је у њима била умеренија у тону, гесту и мимици.

⁷⁶ Односно, СНП у Новом Саду које је у осталим молбама означено под разним другим називима као: Народно друштво у Новом Саду, Новосадско позоришно друштво, Новосадска дружина, Новосадско народно позориште итд.

⁷⁷ Цифре означавају: основну плату, затим додатке за стан и огрев и, најзад, просечан месечни приход од такзованих *корисница* или представа у корист глумаца.

⁷⁸ Глумци из Војводине, као аустроугарски поданици, уживали су у Србији заштиту аустроугарског конзулата у Београду; ако би желели да промене држављанство у српско, морали су да поднесу аустројским властима писмену молбу за отпуст, а затим да положи заклетву пред српским властима. Сведочанство о новом држављанству су добијали од Министарства унутрашњих дела у Београду. Гргуорова је добила ово сведочанство у Бео-

граду 22. јула 1868 (МС, Рукописно одељење, М 12.800).

⁷⁹ Хрватско земаљско казалиште у Загребу навођено је у глумачким молбама и под другим називима, као: Загребачко казалиште, Загребачка дружина, Хрватско казалиште итд.

⁸⁰ На једном плакату српско-немачког позоришта, под управом Карла Ремаја, за представу коју је давао маја 1867. у Београду с нашим и немачким глумцима (овај плакат је објавио Ђ. Малетић у својој Грађи, стр. 240), глумци су обележени само презименом. Због тога су историчари касније погрешно претпостављали и тврдили да би госпођа Јовановићка могла да буде Јулка Степићева-удата Јовановићка, па чак и Јелица Јовановићева — ћерка Марте Јовановић, која је те године већ носила презиме по мужу — Весовић. Реч је о Марти Јовановић која у својој молби наводи да је под Ремајевом управом глумила десет месеци.

⁸¹ Молба Марте Јовановић очувана је у МПУ, Одељење архива, али два сведочанства која је приложила уз молбу на конкурс, нису, колико је познато, сачувана. Друго је уверење свакако добила од православног свештеника из Суботице (аустројски назив — Терезиаштат или Терезијапоље) који је њу могао да упозна 1862. године, када је као члан СНП гостовала са овим позориштем у Суботици. Ово се уверење свакако тицало моралних квалитета М. Јовановићке.

⁸² Стеван Чекић, најпре глумац путујуће дружине под управом Јована Кнежевића, а од 1861. СНП-а; 1862. је основао властито путничко позориште с којим је исте године гостовао и у Шапцу (прва позната појава једне путујуће дружине у Шапцу); у Чекићевом позоришту глумио је Марко Суботић 1863. године.

⁸³ О Рахили Поповић и њеним сведочанствима у даљем тексту.

⁸⁴ Молба Григорија Чобанића Позоришном одбору у Београду, писана у Београду 10. августа 1868, — МПУ, Одељење архива, бр. 16212.

⁸⁵ Коста Живковић и његова сестра Јелена примљени су у НП 1871/72. године; затим је он ступио у новосадско позориште коме је поднела молбу и Јелена, наводећи да је у НП у Београду била члан од августа 1871. до 15. марта следеће године. Рођена је у Новом Саду. — Молба Јелене Живковић управи СНП од 19. марта 1872. МПУ, Одељење архива.

⁸⁶ Никола Рашић је тачно навео висину своје плате, што се види из његове признанице да је на благајни СНП примио, 30. јуна 1868, као полумесечну плату 12,50 форинти. — МПУ, Одељење архива, бр. А 4867.

⁸⁷ Путујућа дружина Паје Степића, чији је члан био и Фотије Иличић, налазила се на гостовању у Чакову у време Иличићеве пријаве на конкурс.

⁸⁸ О Тодору Марковићу и његовој жени Марији, који су глумили у НП 1863—65, у даљем тексту.

⁸⁹ Алекса Савић је почео да глуми у дилетантском позоришту у Земуну, а од 1861. члан је СНП, затим од 1863—65. НП у Бео-

граду. На конкурс се јавио као члан Степишевог путујућег позоришта, у коме је глумила и његова жена, по имену Катарина. Њено је име познато по писму које је упутила Јовану Ђорђевићу 19. јула 1866, из Земуна (АВ, фонд СНП, Преписка бр. 520). Фотографију Алексе и Катарине Савић објавио је Св. Шумаревић (сп. д., стр. 290) уз напомену да се она никада није бавила глумом. Свакако без дара за позорницу, она никада није ступила у већи театар. По смрти Алексиној, у Београду 1873, уз његову жену је остало троје деце (Некролог у *Видовдану* од 10. јула 1873).

⁹⁰ Ово је Марија Аделсхајм-Поповић, рођена Пецко, Чехиња пореклом и жена глумца Лазе Поповића, позната београдској публици са гостовања 1862. године.

⁹¹ Путујуће дружине Јована Поповића и Стевана Протића радиле су неко време у 1865. године. Крагујевачко позориште је основано 1867. године тако што се одбор грађана Крагујевца прихватио старатељства над путујућом трупом под управом Паје Степића (Степић је ову трупу основао почетком 1866. године, а 1867. је гостовао с њом у Крагујевцу). Крагујевачко позориште је расформирано исте, 1867. године, а затим је у Крагујевцу радило омладинско дилетантско позориште које је августа 1867. гостовало и у Београду. По затварању Крагујевачког позоришта Степић је опет повео своју трупу (о томе у даљем тексту).

⁹² Молба Милоша Димитријевића Позоришном одбору у Београду — МПУ, Одељење архива. *Дружина Рола* — немачко (путујуће?) позориште које је радило под управом неког Рола у Винернојштату крај Беча. — *Београдска дружина*, — НП у Београду 1863—65.

⁹³ Заједничка молба Михаила Гашпаровића и његове жене Софије, из Титела, од 10. августа 1868 — МПУ Одељење архива, бр. 16213-1.

⁹⁴ Молба Ане Андрејевић (у изводу погрешно означена Андријевић) очувана је у МПУ, Одељење архива, заједно са изјавом новосадског грађанина Николе Стојановића о моралним вредностима молиће. Пошто А. Андрејевић није изабрана на позоришном конкурс, поново се понудила Одбору за бесплатну глумицу, под именом Ана Филиповић (по мужу од кога је била разведена). Ова друга молба оставила је трага само у изводу под бр. 63.

⁹⁵ О Ружићевима и Максимовићевима нема генералија у изводу зато што се на конкурс нису јавили молбом већ телеграмом, како се види из писма Јована Ђорђевића Јовану Бошковићу од 8. септембра 1868 — АС, ПО, к 57, бр. 531.

⁹⁶ Молба Милице Биберовић-Иличић Позоришном одбору, писана у Београду 13. августа 1868; у прилогу, изјава Лазара Прапорче-товића о њеном глумачком стажу на сцени Дилетантског друштва омладине србске 1857—59 — МПУ, Одељење архива.

⁹⁷ Молба кројача Фрање Можног Позоришном одбору у Београду, писана у Београду 20. августа 1868 — МПУ, Одељење архива, бр. 16214.

⁹⁸ Молба Косте Ракића Позоришном одбору у Београду, писана у Новој Градишци 13. августа 1868 — МПУ, Одељење архива.

⁹⁹ В. напомену бр. 175.

¹⁰⁰ Молба Христине Јовановић Позоришном одбору у Београду, писана у Земуну 7. септембра 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁰¹ В. напомену бр. 160.

¹⁰² В. напомену бр. 94.

¹⁰³ В. напомену бр. 158.

¹⁰⁴ Марија Чакоје јавила се из Загребца Позоришном одбору у два маха, 20. септембра и 10. октобра 1868. Српкиња, родом из Загребца, годину дана је тумачила мале улоге и певала у хору на сцени Хрватског земаљског казалишта под председништвом др Јована Суботића који ју је увео у позориште. Њене молбе се чувају у МПУ, Одељење архива, бр. 16216-1 и 2.

¹⁰⁵ Ђорђе Пелеш, члан новосадског позоришта с прекидима од његовог оснивања, напустио је СНП приликом гостовања у Београду 1867. Исте године је поднео молбу Министарству просвете (1. новембра) за место учитеља, а 1. децембра је постављен за привременог учитеља X класе школе сиколске, округ неготински. АС, МП, к VII бр. 1525 и VIII бр. 1651.

¹⁰⁶ М. Томандл, сп. д. I, стр. 166.

¹⁰⁷ Више молби за места помоћних чланова НП очувано је у МПУ, Одељење архива, а највећи број се односи на место новчара или билетара. Ови су документи занимљиви извори за студију о социјалном пореклу и положају молилаца.

¹⁰⁸ Записник са седнице Позоришног одбора од 18. јула 1868 — АС, ПО, ф XV, бр. 92 а.

¹⁰⁹ Записници са седница Позоришног одбора од 16, 17. и 19. августа 1868 — АС, ПО, ф XV, бр. 93—96. Уз последњи записник приложен је концепт писма председника Одбора глумцима који су изабрани на конкурс.

¹¹⁰ Поводом одустајања Ружићевих, Ј. Ђорђевић је писао Ј. Бошковићу — „Погрешили смо што смо Ружића и Ружићку примили на прост телеграм. Они су овде (у новосадском позоришту) ствар тако изврнули, да сте их ви позвали телеграмом да се пријаве, и да су они то само вама за љубав учинили, а ћуте о томе да су они на јп ре вама телеграфисали и вас питали, могу ли се још јавити... Ако Ружић не дође, биће штета, али не тако огромна као што се чини, јер ће га Тоша Марковић и (Милош) Цветић, ако примљени буду, моћи заменити. А с њоме, или боље рећи без ње, не губимо ништа него још добијамо, бар у толико што ћемо у једну трећину мање (с)плектака имати, а за две трећине већ ће се постарати Коларовић (Димитрије) са својом женом (Љубицом)“. — Писмо Јована Ђорђевића Јо-

вану Бошковићу, из Руме, од 8. септембра 1868. АС, ПО, к 57, бр. 531. — Ружићеви су ангажовани у НП у сезони 1872/73, а затим су се опет вратили у СНП.

¹¹¹ Записник са седнице Позоришног одбора од 7. септембра 1868 — АС, ПО, ф XV, бр. 98. Година доласка Тоше и Јулке Јовановић у НП погрешно је навођена у каснијим написима (1869, уместо 1868) свакако зато што је овај нетачан податак презиман без провере из *Прегледа за годину 1886*, издање управе Краљевског српског народног позоришта, Београд 1887, стр. XXXIX и XLIII.

¹¹² *Извештај Јована Ђорђевића Управном одбору Друштва за СНП*, писан у Руми 23. августа 1868 — АВ, фонд СНП, УОДСНП.

¹¹³ В. напомену бр. 110, као и писма Паје Степића, Јованке Кирковић, Драге Димитријевић-Дејановић и Драгиње Ружић Јовану Ђорђевићу из година 1862-65 — АВ, фонд СНП, Преписка.

¹¹⁴ Концепт писма Позоришног одбора министру просвете од 12. октобра 1868, АС, ПО, к XV, бр. 102. У овом писму погрешно су означена имена музичара (Паул, уместо Паулик, Штикер, уместо Штиха итд); зато су у даљем тексту цитирана према веродостојнијем извору (в. напомену бр. 116).

¹¹⁵ Предлог Јована Бошковића Позоришном одбору у Београду о уређењу позоришног оркестра, писан 8. октобра 1868, АС, ПО, к XV, бр. 102.

¹¹⁶ Писмо потпуковника М. Јоксића председнику Позоришног одбора Филипу Христићу, од 29. октобра 1868, АС, ПО, к XV, бр. 106. У овом писму музичари су поменути само по презимену, изузев Либиha Антона; инструменти које свирају, помињу се у другом извору (в. напомену бр. 114).

¹¹⁷ Приликом гостовања СНП у Београду 1867/68, у позоришном оркестру су свирали као добровољци: Никола Каралић, Димитрије Мисирлић, Драгутин Миланковић, Драгомир Брзаковић и Димитрије Тасић. У име управе СНП њима је захвалио редитељ и глумац Лаза Телечки. Концепт писма Лазе Телечког од 24. октобра 1867, АВ, фонд СНП. Преписка бр. 577. Поред Мисирлића, вероватно су још неки од ових ученика свирали у оркестру НП 1868. и касније.

¹¹⁸ Године 1886, још увек су у оркестру НП свирали Сигмунд Рајмунд и Јозеф Штиха, а осим њих и Карл Мертл, Петар Прахтхаузнер, Јозеф Кобер, Јозеф (Ђорђе) Лакербауер и Франц Мартинек. Исте године њима је уручен отказ, пошто су их одменили музичари-војници. Одлука управника НП Милорада Шапчанина од 29. септембра 1886. МПУ, Одељење архива.

¹¹⁹ Милица (?) Мица Новићева, старија сестра Анђелине Новићеве, која је конкурсом примљена у НП 1868.

¹²⁰ *Извештај Јована Ђорђевића Управном одбору Друштва за СНП*, писан 23. августа 1868 — АВ, фонд УОДСНП. Садржај уводног

дела овог Извештаја познат је из записника са седнице Управног одбора ДСНП, одржане 28. августа 1868 — АВ, фонд УОДСНП.

¹²¹ Записник са седнице Управног одбора ДСНП од 28. августа 1868. (АВ, фонд ДСНП за 1868); и писмо Јована Радовановића Јовану Ђорђевићу од истог датума (АВ, исто).

¹²² Писмо Јована Ђорђевића Управном одбору ДСНП, из Руме, од 30. августа 1868 — АВ, фонд УОДСНП за 1868. У овом писму Ђорђевић, између осталог, саветује:... „Нека осете да имају господара, али нека се и о том увере да их тај господар сматра више као синове него као слуге, а никада као робове своје... Боље је да их научимо да уредно и поштено отказују, него да нас са измишљеним болестима шиканирају, или без отказа беже“.

¹²³ М. Томандл, сп. д. I, стр. 180—181.

¹²⁴ Јован Ђорђевић, *Извештај о позоришној дружини* — АВ, фонд СНП 1866.

¹²⁵ В. напомену бр. 40.

¹²⁶ Писмо Адама Мандровића Јовану Бошковићу, из Загреба, од 6/18. августа 1868 — АС, ПО, к 58, бр. 882.

¹²⁷ Пошто су се ангажовани глумци окупали у Београду почетком октобра, Јован Бошковић је предложио на седници од 6. октобра да се Одбор постара за извесну суму, било привременим зајмом или узимањем унапред дела субвенције, и — *одмах дати женскињама по 6 дуката цесарских колико им је одлучено годишње на хаљине давати; поред тога — све позоришно особље у таквом се незгодном положају налази, да би сасвим на своје месту било, да им одбор даде 1/3 првомесечне плате унапред* — Записник са седнице Позоришног одбора од 6. октобра 1868.

¹²⁸ Одлуке Позоришног одбора у вези ангажмана Адама Мандровића и Марије Перисове садржане су у записницима са одборских седница у дане 3. марта, 2. и 12. априла и 14. маја 1869.

¹²⁹ Писмо Адама Мандровића Јовану Бошковићу, из Загреба, од 19. маја 1869 — АС, ПО, к 58, бр. 883.

¹³⁰ Аугуст Шеноа, *Казалишна извјешћа*, Загреб 1934, стр. 32, 34, 74, 76, 78, 85, 91—94.

¹³¹ А. Шеноа, сп. д., стр. 58—60, 78, 80.

¹³² Писмо Игњата Брлића, тајника Септемвирата (Стола седморице) Јовану Бошковићу, из Загреба, од 13. новембра 1868 — АС, ПО, к 56, бр. 232.

¹³³ Писмо Игњата Брлића Јовану Бошковићу, из Загреба, од 19. децембра 1868 — АС, ПО, к 56, бр. 233.

¹³⁴ Јеленска је гостовала у Београду у следећим улогама, као: *Јулија Креки* (Пуковник од осамнаест година, од Л. Шнајдера по Мелвилу) 12. априла; *Прехвала* (у истоименој драми Јована Суботића) 23. априла; *Маца* (Граничари или Слава на Илијеву, од Јосипа Фрајденрајха) 4. маја; *Лујза* (Сплетка и љубав, од Ф. Шилера) 6. маја; *Берта* (Јунаци, од В. Мар-

сана) 6. и 8. маја; *Марија Стјуарт* (у истоименој драми од Ф. Шилера) 11. и 13. маја.

¹³⁵ Писмо Марије Јеленске Јовану Бошковићу, из Осиека, од 10. ожујка (марта) 1869 — АС, ПО, к 57, бр. 620.

¹³⁶ Писмо Давида Миланковића Јовану Бошковићу, из Осиека, од 8. априла 1869 — АС, ПО, к 58, бр. 920. Између осталог, Миланковић пише: ... „Гледајте да се њени комади (они у којима ће гостовати) не играју док она не дође, да јој (не) отме коју улогу г-ца Перисова (верује да се Перисова налази у Београду) што би била за Јеленску тим већа увреда, што се њи две, као што чујем, најбоље не слажу, као што то бива у театарском свету.

¹³⁷ Писмо Марије Јеленске председнику Позоришног одбора Филипу Христићу, писано у Београду 9. маја 1869 — АС, ПО, к XV, бр. 22.

¹³⁸ Записници са седнице Позоришног одбора у дане 14, 15. и 24. маја 1869. Извод из записника Позоришног одбора 1869, Београд 1870, стр. 71—82.

¹³⁹ А. Шеноа, сп. д., стр. 36, 41, 46, 70, 78, 80, 85, 110, 119, 151.

¹⁴⁰ Писмо Милоша Цветића Јовану Ђорђевићу, из Загреба, од 11. децембра 1866 — АВ, фонд СНП, Преписка бр. 542.

¹⁴¹ Писмо Милоша Цветића Јовану Ђорђевићу, из Загреба, од 29. септембра 1867 — АВ, фонд СНП, Преписка бр. 574.

¹⁴² Писмо Милоша Цветића Јовану Ђорђевићу, из Загреба, од 3. октобра 1867 — АВ, фонд СНП, Преписка бр. 575.

¹⁴³ Писмо Милоша Цветића Јовану Ђорђевићу, из Сиска, од 8. јула 1868 — АВ, фонд СНП, Преписка бр. 603.

¹⁴⁴ Садржај Цветићеве молбе објавио је Живојин Петровић у чланку *Око доласка Милоша Цветића у Београд*, Српска сцена, Београд, од 1. децембра 1842, стр. 216—220.

¹⁴⁵ Молба Милоша Цветића Позоришном одбору у Београду, од 28. јула 1869 — АС, ПО, XV, бр. 43.

¹⁴⁶ Одлуке Позоришног одбора о Цветићевом ангажману у НП садржане су у записницима са седнице од 4, 5. и 14. марта, 12. априла и 1. августа 1869. Извод из записника Позоришног одбора 1869. Београд 1870.

¹⁴⁷ Цитирано према Живојину Петровићу, *Удео српских писаца...*, стр. 225.

¹⁴⁸ Лука Дотлић, Алекса Бачвански и његово доба. Прилози грађи за једну монографију. Позориште, Тузла 1968, бр. 6.

¹⁴⁹ Одлуке Позоришног одбора о ангажману Бачванског садржане су у *Изводу из записника Позоришног одбора за 1869*, Београд 1870, стр. 35, 46, 50, 73.

¹⁵⁰ Србске новине од 29. марта 1869.

¹⁵¹ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 1011.

¹⁵² Др Никола Андрић, *Спомен-књига Хрватског Земаљског Казалишта при отворењу нове казалишне зграде*. Загреб 1895, стр. 76.

¹⁵³ А. Шеноа, сп. д., стр. 34—110.

¹⁵⁴ Ана Недељковић, Немица, рођена у Бечу, дошла је са својим мужем Нестором Недељковићем у Београд; на платним списковима НП из 1869—71. водила се као статисткиња и хорискиња са незнатном месечном наградом.

¹⁵⁵ *Преглед за годину 1886*. Издање управе Краљевског Српског НП, Београд 1887, стр. XXXIV. Недељковић је наступао на сцени НП само у септембру и првој половини октобра 1864, а затим његовог имена нема на плакатима НП.

¹⁵⁶ Као наговештај могао би послужити податак да је у Никшићу 1897. године приказан комад *Дејан* од Нестора Недељковића. Осим овога, позната су још два комада које је он написао: *Лукавство и будалаштина* и *Кокотићева парница*; оне су приказане у НП, прва 13. новембра 1870, а друга 26. маја 1871.

¹⁵⁷ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 866—7.

¹⁵⁸ Молба Јеврема Јерковића Позоришном одбору, писана у Београду 23. септембра 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁵⁹ *Јосип Племенчић. Читуља. Позориште, Нови Сад*, од 8. априла 1876. Др Славко Батушић, *Властитим снагама (1860—1941)*. Хрватско народно казалиште 1894—1969, Загреб 1969, стр. 97.

¹⁶⁰ Молба Светозара Тутуновића Позоришном одбору, писана у Београду 2. октобра 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁶¹ Молба Владимира Ђ. Протића, Велизара Кудуновића и Лазара Карамарковића Позоришном одбору, писана у Београду 13. новембра 1868 — МПУ, Одељење архива, бр. 16236.

¹⁶² Писмо студената Велике школе у Београду Јовану Бошковићу, од 31. децембра 1867 — АС, ПО, к. 61, бр. 9.

¹⁶³ Концепт огласа Позоришног одбора за места питомца у НП — АС, ПО, XV, бр. 103.

¹⁶⁴ Записник са седнице Позоришног одбора од 25. новембра 1868 — АС, ПО, XV, бр. 113.

¹⁶⁵ С. Шумаревић, сп. д., стр. 372.

¹⁶⁶ Записник са седнице Позоришног одбора од 24. децембра 1868, АС, ПО, XV, бр. 117.

¹⁶⁷ *Меморандум* Јована Ђорђевића Јовану Ристићу, од 2. децембра 1871 — АС, ПО, XV, бр. 70.

¹⁶⁸ Србске новине од 25. јануара 1869.

¹⁶⁹ Молба Рахиле Поповић Позоришном одбору у Београду, писана у Иригу 8. августа 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁷⁰ Писмо Рахиле Поповић Јовану Ђорђевићу 1867 — АВ, фонд СНП, Преписка бр. 557.

¹⁷¹ *Вила — Сан Краљевића Марка*, алегорија у 2 чина од Јована Стерије Поповића; *Мара — Милош Обилић или Паднуће србског царства*, или *Пропаст србског царства на Ко-*

сову од Јована Стерије Поповића; *Видосава* — *Херцог Владислав*, драма у 5 чинова од Јована Суботића; *Босиљка* — *Сеоба Србаља*, трагедија у 5 чинова од Ђуре Јакшића; *Зелуда* — *Хајдуци*, драма у 5 чинова од Јована Стерије Поповића.

¹⁷² Изјава Петра Радуловића, привременог управитеља Дилетантског друштва у Иригу, и Бранка Николића, правника и бившег привременог управитеља, писана у Иригу 2. августа 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁷³ Писмо Мице Новићеве Ленки Бошковић, писано у Новом Саду 24. августа 1868 — АС, ПО, к. 59, бр. 1725.

¹⁷⁴ М. Томандл, сп. д. II, стр. 8.

¹⁷⁵ Молба Димитрија Дукића Позоришном одбору, писана у Београду 2. септембра 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁷⁶ Писма Јована Ђорђевића председнику Позоришног одбора Филипу Христићу, из Шапца, од 19. и 20. маја 1869 — АС, ПО, к. V, бр. 181 и к. XV, бр. 25.

¹⁷⁷ Писмо Јована Ђорђевића председнику Позоришног одбора, из Шапца, од 20. маја 1869 — АС, ПО, к. XV, бр. 25.

¹⁷⁸ Никола Трајковић, *Наше глумачке школе. Српска сцена* од 15. фебруара 1942.

¹⁷⁹ Молба Светозара Бркића Позоришном одбору у Београду, писана у Тителу 3. августа 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁸⁰ Уверење Паје Степића о Светозару Бркићу, писано у Тителу 2. августа 1868 — МПУ, Одељење архива.

¹⁸¹ 1. Писмо Тоше Јовановића и Светозара Бркића Јовану Ђорђевићу, писано у Крагујевцу 28. септембра 1867 — АВ, фонд СНП, Преписка бр. 573.

2. Писмо Тоше Јовановића и Светозара Бркића Јовану Бошковићу, писано у Крагујевцу 28. септембра 1867 — АС, ПО, к. 57, бр. 699.

¹⁸² Писмо Јована Ђорђевића председнику Позоришног одбора Филипу Христићу, писано у Шапцу, 4. јуна 1869 — АС, ПО, XV, бр. 33.

¹⁸³ Писмо Филипа Христића Јовану Бошковићу из 1868 (без ближег датума) — АС, ПО, к. 59, бр. 1531.

¹⁸⁴ Писмо Јована Ђорђевића председнику Позоришног одбора Филипу Христићу, писано у Шапцу, 1. јуна 1869 — АС, ПО, XV, бр. 28.

¹⁸⁵ Редитељ СНП Лаза Телечки молио је Позоришни одбор у Београду, августа 1869, за дозволу да Бркић наступа као гост на сцени СНП, са чиме се одбор сагласио — Записник са седнице Позоришног одбора од 20. августа 1869.

¹⁸⁶ Молба Светозара Бркића Позоришном одбору у Београду, писана у Београду 14. септембра 1870 — МПУ, Одељење архива, бр. 16873.

¹⁸⁷ Молба Петра Јовановића управи НП у Београду, писана у Београду 15. децембра 1871 — МПУ, Одељење архива, бр. 16275.

¹⁸⁸ Ђ. Малетић, сп. д., стр. 721.

¹⁸⁹ Улоге су наведене према плакатима НП у Београду између 1869—71, очуваним у МПУ, Збирка плаката.

¹⁹⁰ Милан Грол, *Из позоришта предатне Србије*. Београд 1952, стр. 123—137.

¹⁹¹ Записници са седница Позоришног одбора у Београду, од августа до краја децембра 1869 — *Извод из записника Позоришног одбора 1869. године*. Београд 1870, стр. 109—197.

¹⁹² У писму, Марковић наводи да је његова свастика, којој не наводи име, почетница у Крагујевачком позоришту и да би желела да постане глумица (в. следећу напомену).

¹⁹³ Писмо Васе Марковића Јовану Бошковићу, из Крагујевца, од 20. маја 1869 — АС, ПО, к. 58, бр. 894.

¹⁹⁴ Извештај Дисциплинског суда Народнoг позоришта Позоришном одбору, од 12. маја 1870 — АС, ПО, V, бр. 182.

¹⁹⁵ Писмо Јована Ђорђевића председнику Позоришног одбора Филипу Христићу, од 29. маја 1870 — АС, ПО, V, бр. 182.

¹⁹⁶ М. Томандл, сп. д. II, стр. 35.

¹⁹⁷ Молба Јелице Весовић Позоришном одбору у Београду, писана у Неготину, 16. септембра 1869, са две изјаве у прилогу: (а) Изјава Матије Карамарковића, бившег управника Дилетантског друштва омладине српске и професора Полугимназије београдске, од 24. октобра 1863, и (б) Изјава Стевана Тодоровића, управника Вештачког одсека Позоришног одбора у Београду, од 18. октобра 1863 — АС, ПО, XV, бр. 53.

¹⁹⁸ Документи о Јелици Јовановић-Весовић у НП између 1870. и 1877 — МПУ, Одељење архива, фонд НП.

¹⁹⁹ Писмо Марије Голубић (Цветић) Позоришном одбору у Београду, писано у Загребу 4. септембра 1869. — МПУ, Одељење архива, бр. 8797-1.

²⁰⁰ Писмо Марије Голубић (Цветић) Позоришном одбору у Београду, из Загреба, од 28. октобра 1869 — АС, ПО, 56, бр. 357.

²⁰¹ Писмо Франца Гербича (на немачком језику) Јовану Бошковићу, из Загреба, од 26. фебруара 1870 — АС, ПО, к. 56, бр. 350.

²⁰² О положају Живане и Младена Бошњакковића у НП између 1869—71. и односу управника Ђорђа Малетића према њима, има више података у *Меморандуму о НП* који је Јован Ђорђевић поднео 2. децембра 1871. Јовану Ристићу — АС, ПО, XV, бр. 70.

²⁰³ Сениша Јанић, *Трагом сценског израза на сцени Народног позоришта у Београду, 1880—1914. Један век Народног позоришта у Београду*, Београд 1868, стр. 351—379.

L'ORGANISATION DU THÉÂTRE NATIONAL DE BELGRADE
EN L'ANNÉE 1868

Siniša Janić

Le Théâtre national de Belgrade fut fondé en 1868 comme résultat de plusieurs tentatives effectuées par des amateurs, des semi-professionnels et des professionnels de l'art dramatique, entre les années 1841 et 1868, dans le but de créer un théâtre national professionnel et permanent. Des conditions indispensables furent créées pour une activité constante du théâtre, un groupe d'adeptes et de propagateurs fut constitué, des cadres de dilettantes et les premiers acteurs professionnels furent rassemblés. Des acteurs d'autres régions vinrent rejoindre ces cadres et sont présents dans le Théâtre national en 1868. Les premières expériences dans l'organisation de l'activité du théâtre sont acquises et les premiers organes constitués. De nombreux contacts sont établis avec d'autres centres de l'art dramatique. Le public est encouragé à acquérir l'habitude d'aller au théâtre et à exiger un théâtre professionnel permanent d'une haute qualité. En raison des relations étroites du Théâtre national de Belgrade avec les théâtres qui lui précédaient à Belgrade et ailleurs on trouve mentionnés dans les documents sur sa fondation les noms et les événements qui eurent lieu dans les années précédentes et qui ont trait à cette coopération. Comme l'histoire de la constitution du théâtre professionnel de Belgrade n'a pas encore été étudiée à fond, ces documents datant vers l'année 1868, offrent des données nouvelles et insuffisamment connues jusqu'à présent, sur les personnages du monde du théâtre et sur les théâtres même de Belgrade. Ces informations sont intéressantes également pour un domaine théâtral plus large.

La fondation même du Théâtre national a été le thème de nombreux articles et d'ouvrages écrits par des experts de ce domaine. Cependant le chapitre qui précède la constitution du théâtre n'a pas été étudié à fond. Il s'agit de la tournée du Théâtre serbe national à Belgrade à la fin de l'année 1867 et au début de 1868, de l'influence exercée sur les décisions concernant la fondation, du motif de cette tournée, des raisons qui incitèrent Jovan Đorđević à opter pour Belgrade et surtout de son influence sur les cours des événements et de sa participation aux travaux de l'organisation en l'année 1868. Souvent réitérée, généralement adoptée et dramatisée même, la raison pour la venue de la troupe de Novi Sad à Belgrade a été motivée par les ambitions du directeur d'un théâtre ambulancier allemand, Karl Remy, de fonder à Belgrade un théâtre serbe — allemand permanent. Ceci incita le Comité du théâtre de Belgrade à faire venir l'ensemble de Novi Sad et à empêcher ainsi la réalisation de telles intentions. Des documents confirment que ce danger fut écarté avant même la venue des artistes de Novi Sad. Des manuscrits de Đorđević témoignent du fait que le Théâtre national serbe eut à lutter contre maintes crises et difficultés en particulier à partir de l'année 1866.

Ce furent des épreuves diverses auxquelles se heurtait et que devait surmonter l'art dramatique serbe dans son progrès et son développement. Đorđević ainsi que les acteurs de Novi Sad voyaient en Belgrade et en son Théâtre national une issue à toutes les difficultés et voyaient là des perspectives pour le progrès de l'art du théâtre à l'avenir. C'est la raison pour laquelle Đorđević accepta de coopérer aux affaires de l'organisation. Il écrivit entr'autres un Mémoire pour le Théâtre national serbe à Belgrade dans lequel il prévoit la structure de l'organisation du Théâtre national, suggère le moment de son inauguration, propose la composition et l'importance de l'ensemble initial des acteurs ainsi que leurs catégories, les organes de gestion et leurs compétences. De plus, il offre un nombre de solutions pratiques qui ont été adoptées pour tous les besoins du théâtre et présente sa proposition pour un bâtiment temporaire pour le théâtre.

Préalablement et aussi pendant le concours pour les acteurs dramatiques Đorđević a exercé une importante influence quant à la composition de l'ensemble des artistes. Tout d'abord et sur son initiative cet ensemble fut formé exclusivement par des acteurs de Novi Sad. Plus tard et sur son initiative également cet ensemble fut complété par des membres plus jeunes appartenant à d'autres théâtres tels que: Miloš Cvetić, Toša Jovanović, Julka Jovanović et d'autres. Au cours de la première saison théâtrale sur l'initiative du Comité du théâtre (en particulier de ses membres Jovan Bošković et Stevan Todorović) la troupe fut encore agrandie par des acteurs de première catégorie venant de divers autres théâtres plus grands.

Les documents relatifs au concours dramatique mentionné plus haut ainsi qu'aux engagements des acteurs pour les premières saisons théâtrales constituent une source d'information utile pour une étude sur les acteurs serbes et croates, sur leurs préparations et leurs qualifications, leurs origines sociales, leurs relations avec d'autres théâtres etc. Ces données seront avant tout un matériel nécessaire pour les biographies non seulement des acteurs principaux mais aussi de ceux qui n'avaient fait partie que brièvement du Théâtre national ou qui occupaient un rang plus modeste dans sa troupe et qui son pour ces raisons plutôt oubliés dans nos annales.

Certains de ces artistes avaient travaillé avant et après la constitution du Théâtre national dans d'autres théâtres et sur des scènes de moindre importance. Notre attention leur est due néanmoins car l'encyclopédie future du Théâtre de Belgrade, du Théâtre serbe et du Théâtre yougoslave ne saurait être complète sans ces biographies également.